

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის
ინსტიტუტი

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ, АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ
ИМ. И. А. ДЖАВАХИШВИЛИ

ლამარა ნებიერიძე

დასავლეთ ამიერკავკასიის ნოლითი

გამომცემლობა „მეცნიერება“
თბილისი

1972

~~554 (C4)~~

~~551.796 (47.92)~~

~~6 404~~

მონოგრაფია ეძღვნება დასავლეთ ამიერკავკასიაში აღმოჩენილი ახალიქვის ხანის ძეგლების შესწავლას. მასალის უდიდესი ნაწილი უკანასკნელი წლების კვლევა-ძიების შედეგადაა აღმოჩენილი და პირველად ქვეყნდება. ნაშრომში მოცემულია ნეოლითური ძეგლების დახასიათება და მათი განზოგადება-დათარიღების ცდა. აღნიშნული ძეგლების საფუძველზე გაშუქებულია დას. ამიერკავკასიის ნეოლითული ტომების ისტორიის არაერთი საეურადღებო საკითხი. ამ ძეგლებს დიდი მნიშვნელობა ენიჭება არა მარტო საქართველოს ნეოლითის, არამედ საერთოდ კავკასიის უძველესი ისტორიის შესწავლისათვისაც.

ნაშრომი ძირითადად გამოიზნულია კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ქვის ხანის არქეოლოგიის სპეციალისტებისათვის, ამასთანავე იგი დახმარებას გაუწევს საქართველოს უძველესი კულტურით დაინტერესებულ პირებსაც.

წინასიტყვაობა

ნეოლითის ხანა კავკასიის უძველესი ისტორიის პერიოდებს შორის ყველაზე ნაკლებადაა შესწავლილი.

დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითური ძეგლების განვითარებას დიდი მნიშვნელობა აქვს კავკასიის ტერიტორიაზე მოსახლე ნეოლითური ტომების ისტორიის შესწავლისათვის. განსაკუთრებით დიდია ნეოლითის როლი მნიშვნელოვანი ისტორიული პრობლემების — მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის წარმოშობისა და განვითარების საკითხების კვლევისათვის, მითვისებითი მეურნეობიდან მწარმოებლურ მეურნეობაზე გადასვლის ხასიათის გარკვევისათვის. ნეოლითური ძეგლები პირველყოფილი მეთუნეობის წარმოშობისა და განვითარების საკითხების შესწავლის საშუალებას იძლევა.

ამდენად, ამიერკავკასიის ნეოლითის შესწავლა კავკასიის არქეოლოგიის მეტად აქტუალური პრობლემაა.

უკანასკნელ წლებში ფართოდ გაშლილი არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგად დასავლეთ ამიერკავკასიაში ახალაქვის ხანის ბევრი ძველი გამოვლინდა, რის შედეგადაც ახლებურად გაშუქდა მისი უძველესი ისტორიის მრავალი საკითხი.

წინამდებარე ნაშრომში კავკასიის ნეოლითის პრობლემა განხილულია დასავლეთ ამიერკავკასიაში ადრეაღმოჩენილი კომპლექსების (ოღიში, კისტრიკი) და განსაკუთრებით კი უკანასკნელ წლებში მიკვლეული ძეგლების (ანასეული I, ანასეული II, გურიანთა: მამათი, კინტრიშის ნამოსახლარები) შესწავლის საფუძველზე, რომლის თხრაზეც ავტორს უშუალოდ უმუშავია. ამასთანავე გამოყენებულია ნიენაია შილოვკის (ადღერის რაიონი) ნეოლითური ნამოსახლარის მასალები და სტრატოგრაფიული მონაცემები.

ნაშრომი მიზნად ისახავს აღნიშნული ძეგლების სისტემატიზაციასა და განვითარებას.

დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითური ძეგლების ტიპოლოგიური და შედარებითი შესწავლის საფუძველზე შესაძლებელი გახდა მათი ქრონოლოგიური ადგილის განსაზღვრა. დაზუსტდა და შესწორდა ზოგიერთი ძეგლის თარიღი, რომლებიც არქეოლოგიურ ლიტერატურაში ნეოლითურად იყო ცნობილი. ამ კომპლექსების მრავალმხრივი შესწავლის საფუძველზე შესაძლებელი გახდა კავკასიის შავიზღვისპირეთის ნეოლითურ კულტურაში ადრეული და გვიანი საფეხურების გამოყოფა და დახასიათება, გვიანნეოლითურ კულტურაში კი ლოკალური ვარიანტების გამოყოფა.

კინტრიშის ნამოსახლარებისა და ანასეული I-ის სახით დასავლეთ ამიერკავკასიის მეზოლითურ და გვიანნეოლითურ ძეგლებს მნიშვნელოვანი მაკაემი-რებელი რგოლები შეემატა. გვიანნეოლითური ძეგლების აღმოჩენამ და შეს-

წავლამ კი უფრო მკაფიოდ წარმოაჩინა ენეოლითური კულტურის ფესვები და ამ კულტურების გენეტიკური კავშირი.

აღნიშნული ნეოლითური კომპლექსების ანალიზის საფუძველზე შეძლებისდაგვარად აღდგენილია ნეოლითელი ტომების „საოჯახო“ ყოფის, სამეურნეო საქმიანობისა და საქართველოში ნეოლითელი ადამიანის განსახლების სურათი.

დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითური ძეგლების განზოგადება ხელს შეუწყობს ჩვენი ქვეყნის სამხრეთის უძველესი წარსულის შესწავლას.

წინამდებარე ნაშრომი შესრულებულია ივ. ჭავჭავაძის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ქვის ხანის არქეოლოგიის განყოფილებაში.

ნაშრომთან დართული ნივთიერი მასალა ჩახატეს კ. კვეციანი და ო. თორთლაძემ, ნახაზები და ფოტოები შეასრულა ო. თორთლაძემ.

შესავალი

დიდი მეცნიერული ინტერესის მიუხედავად, კავკასიის ნეოლითური ძეგლები სადღეისოდ სუსტადაა შესწავლილი. ნეოლითური ნაშთების სისტემატური გამოვლინება მხოლოდ უკანასკნელ წლებში დაიწყო, რის გამოც ჭერჭერობით ბევრია ისეთი რაიონი, სადაც ახალიქეის ხანის ძეგლები არ არის მიკვლეული. ამ მხრივ ყველაზე უკეთესი მდგომარეობაა დასავლეთ ამიერკავკასიაში. უკანასკნელ წლებში აქ საკმაოდ ინტენსიურად მიმდინარეობს ამ პერიოდის მასალების ძიება, რის შედეგადაც აღმოჩენილი და შესწავლილია ნეოლითური ძეგლები, რომელთა უმრავლესობა დასავლეთ საქართველოზე მოდის.)

1936 წ. ს. ოდიშში (ზუგდიდის რ-ნი) აღმოჩნდა კავკასიაში პირველი ნეოლითური ძეგლი¹. იგი მიაკვლია და შეისწავლა საკავშირო მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ ალ. კალანდაძის ხელმძღვანელობით. |

კავკასიაში პირველი ნეოლითური ნამოსახლარის აღმოჩენა მაშინვე აღინიშნა როგორც საბჭოთა², ასევე საზღვარგარეთულ სპეციალურ ლტერატურაში³.

ოდიშის სადგომი ცნობილია, როგორც მეზოლითური და ნეოლითური ფენების შემცველი ძეგლი⁴. თუმცა ზოგიერთი მკვლევარი (ნ. ხოშტარია⁵) მას იმთავითვე ერთფენიანად მიიჩნევდა და ადრე ნეოლითით ათარილებდა. უფრო გვიან იგივე მოსაზრება გამოთქვა ა. ფორმოზოვმა⁶.

პირველი ნეოლითური ძეგლის აღმოჩენამ საფუძველი მისცა მეცნიერებს ევრაუღდათ ამიერკავკასიაში ნეოლითური კულტურის არსებობა. მაგრამ ნეოლითური ძეგლების შესწავლის წამოწყებას ფართო გასაქანი არ მიუღია მეორე

¹ ალ. კალანდაძე, მეზოლითურ და ნეოლითურ კულტურათა ნაშთები საქართველოში, ენციკლოპედია, ტ. IV, 3, თბილისი, 1939, 1936 წ. მოპოვებული მასალა ინახება ლენინგრადის ანთროპოლოგიისა და ეთნოგრაფიის მუზეუმში, კოლ. № 5491, 5493, ხოლო 1937 წ. განათხარი მასალა დაუკლავა აკად. ს. ჭანშიას სახ. საქ. მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილების ფონდებში, კოლ. № 6—58.

² М. З. Паничкина, Исследования по палеолиту Причерноморья в 1936 г., С.А. V, 1940.

³ American Journal of Archeology, 1938, v. XLII, № 1, S. 147.

⁴ ალ. კალანდაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 363—371.

⁵ Н. В. Хоштария, Археологические разведки в бассейне р. Энгури, 1940, ხელნაწილი, თბილისი, გვ. 16.

⁶ А. А. Формозов, Из истории передвижения групп первобытного человека в эпоху мезолита, СЭ № 1, 1953, стр. 171.

მსოფლიო ომის დაწყების გამო. ამის შემდეგ ადგილი ჰქონდა მხოლოდ თითო-ორჯერ შემთხვევით აღმოჩენას, რაც ზედაპირული მასალის შეკრებითა და ორიოდ სადაზვერუო თხრილთ შემოიფარგლა. ყოველივე ამის გამო, კავკასიის არც ერთი ნეოლითური ძეგლი საფუძვლიანი შესწავლის საგანი არ გამხდარა.

ნეოლითურად იყო მიჩნეული 1924 წ. პ. ჰაბუციანის მიერ ქუთაისის მახლობლად, თეთრამიწის ბორცვზე და მის ჩრდილოეთით 5—6 კმ მანძილზე მდებარე სათაფლიას მთაზე აღმოჩენილი მასალა. 1924—34 წწ. პ. ჰაბუციანი სისტემატურად კრებდა თეთრამიწაზე ზედაპირულ მასალას, რის შედეგადაც მოპოვებული იყო დიდი კოლექცია. მიუხედავად იმისა, რომ ეს მასალა დიდხანს რჩებოდა გამოუქვეყნებელი, თეთრამიწა არქეოლოგიურ ლიტერატურაში შევიდა, როგორც ნეოლითური ხანის ძეგლი⁷. მოგვიანებით ეს კომპლექსი შეისწავლა და გამოაქვეყნა არქეოლოგმა ნ. კილაძემ. თეთრამიწისა და სათაფლიას კოლექციებს იგი თანადროულად მიიჩნევს და განვითარებული ნეოლითით ათარილებს⁸.

აღნიშნული ძეგლის თარიღს საგანგებოდ შეეხებით II თავში. აქ კი მხოლოდ აღვნიშნავთ, რომ ახლადაღმოჩენილი ნეოლითური და ადრეენეოლითური კომპლექსების შესწავლის შედეგად ცხადი გახდა, რომ ამ კომპლექსს ახალი ქვის ხანას ვეღარ მივაკუთვნებთ⁹.

1940 წ. მდ. ენგურის ხეობაში ჩატარებული არქეოლოგიური დაზვერებების, ნ. ხოშთარიამ მოიპოვა ნეოლითური მასალები ს. ურთასა და ურთას მთაზე. იგი ამ მასალებს ოდიშის თანადროულად მიიჩნევს და ადრე ნეოლითით ათარილებს¹⁰. სამწუხაროდ, რამდენიმე ნივთის გარდა, ურთის კოლექცია მთლიანად დაიკარგა და მისი გათვალისწინება არ ხერხდება.

1941 წ. ა. ლუკინმა და ლ. სოლოვიოვმა გუდაუთაში, კისტრიკის დელის ნაპირზე, აღმოაჩინეს ნეოლითური სადგომი. ოდიშის მსგავსად, ფენები აქაც დაზიანებული იყო, ხოლო მასალა — უშუალოდ მიწის ზედაპირზე მოპოვებული. მისი შეგროვებისა და საცდელი თხრილების საშუალებით ა. ლუკინმა კისტრიკში შეკრიბა საკმარისი დიდი ნეოლითური კოლექცია. ამ ძეგლს ა. ლუკინი ერთფენიანად მიიჩნევდა და ნეოლითის ხანით ათარილებდა¹¹. ამავე პუნქტში მათ მიერ უკანასკნელ წლებში მოპოვებული მასალა გამოქვეყნებულია.

1950 წ. გამოქვეყნდა პირველი ცნობა ანასეულში (მახარაძის რ-ნი) ნეო-

7 А. П. Круглов, Б. Б. Пиотровский, Г. В. Подгасецкий, Местельник в Нальчике, МИА № 3, 1941, стр. 114.

8 Б. К. И л а ძ ე, ახალი ქვის ხანის ძეგლები თეთრამიწიდან. მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკ. 29, 1951, გვ. 259.

9 დ. თ უ შ ა ბ რ ა შ ი შ ვ ი ლ ი, შუა კავკასიონის სამხრეთი კალთების პალეოლითური ექსპედიციის ყვირილას რაზმის მიერ 1959 წ. ჩატარებული საველე სამუშაოების შედეგები, ივ. წაუბრეშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის სამეცნიერო სესია, მოხსენებათა თეზისები, 1960, თბ.: А. А. Формозов. Каменный век и энеолит Прикубанья, 1965, М., стр. 146, 155. 1. Д. Неберидзе. О датировке некоторых «неолитических» памятников Грузии. Всесоюзная научная сессия посвященная итогам полевых археологических исследований 1964. Краткое содержание докладов, 1967, г. Кишинев.

10 Н. В. Хоштария, Указ, соч., стр. 16—18.

11 А. Л. Лукин, Неолитическое селище Кистрик близ Гудаут, СЛ, XII, 1950, стр. 247—286. მასალა დაცულია სოხუმისა და ახალი ათონის მუზეუმებში.

ლითური ნაშთების აღმოჩენის შესახებ¹². 1955 წ. არქეოლოგიურ ლიტერატურაში კვლავ აღინიშნა მახარაძის რაიონში ნეოლითური სადგომების შესწავლის აპირებება¹³. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ეს ძეგლები დიდხანს რჩებოდა უყუჩადლებოდ.

აკად. ივ. ჭავჭავაძის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ ნ. კილაძის (ბერძენიშვილი) ხელმძღვანელობით 1951—52 წწ. თერჯოლის რაიონში, ს. ძევერის ჩრდილოეთით, მდ. ძევერულას ხეობაში გათხარა პრეავალდენიანი მღვიმე „საგვარჯილე“. აქ აღმოჩენილ II ფენას ნ. ბერძენიშვილი გვიანი ნეოლითით ათარილებს¹⁴. საგვარჯილეს „ნეოლითური“ კომპლექსის ტიპოლოგიურ-ქრონოლოგიური ანალიზი მოცემული გვაქვს II თავში. აქ მხოლოდ აღნიშნავთ, რომ „საგვარჯილეს“ II ფენის მასალა თეთრაძისის მსგავსად ნეოლითის ჩარჩოებში ველარ მოთავსდება¹⁵.

კავკასიის ნეოლითის ქრონოლოგიის ზოგიერთი საკითხის გაშუქებაში დიდი როლი შეასრულა: 1957 წ. აღღერის მახლობლად, ს. ნიენაია შილოვკაში ა. სტოლიარისა და ა. ფორმოზოვის მიერ ნეოლითური ნამოსახლარის გათხარამ, სადაც მიკვლეული იყო უძრავი ფენა. აღნიშნული ძეგლის შესწავლამ ხელი შეუწყო კავკასიისა და ყირიმის ნეოლითის შესახებ განმაზოგადებელი ნაშრომის შექმნას¹⁶. თუმცა აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ნაშრომში კავკასიის შავიზღვისპირეთის მასალები მეტად ზერეულდა განხილული, ზოგ შემთხვევაში აღდილი აქვს ფაქტების დამახინჯებასაც და არასწორ დასკვნებს¹⁷. მიუხედავად ზემოთქმულისა, ნაშრომი წარმოადგენს კავკასიის ნეოლითის, დახასიათების პირველ ცდას.

მეცნიერულად გათხრილი თუ შემთხვევით აღმოჩენილი ძეგლების შესწავლამ შექმნა საფუძველი ნეოლითური კულტურის კვლევისათვის საქართველოში.

1958 წლიდან აკად. ივ. ჭავჭავაძის სახ. ისტორიის ინსტიტუტი დასავლეთ საქართველოში სისტემატურად აწარმოებდა ნეოლითური ძეგლების კვლევა-ძიებას, რის შედეგადაც არაერთი ნამოსახლარი აღმოჩნდა და შეისწავლეს. ამავე წლიდან მახარაძის რაიონში წარმოებდა ნეოლითური ძეგლების დაზვერვა (ხელმძღვ. ისტ. მეცნ. კანდ. ა. კალანდაძე) და მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში დაცული ამავე ხანის მასალების დამუშავება. დაზვერვების შედეგად ნეოლითური ხანის სადგომების არსებობა დადასტურდა ანანუელში, სოფ. ბუენაში, ექაღიაში, ნარუჯაში, ვაკიჭვარში, გოშველში, საირმასა და მერიაში.

წყველავ საურაღლებო მასალები შეიკრიბა ქ. მახარაძის სამხრეთ დასა-

¹² ი. ჭავჭავაძე, დაზვერვითი ექსპედიცია გურიაში, აკად. ს. ჭანაშვილის სახ. საქ. მუზეუმის შობა, ტ. XVI-B, 1950, გვ. 110.

¹³ Н. В. Хоштария, Археологическое исследование Уреки, მასალები საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიისათვის, ტ. I, 1955, გვ. 71.

¹⁴ ნ. კილაძე, პრეავალდენიანი არქეოლოგიური ძეგლი „საგვარჯილე“, საქ. მეცნ. აკად. შობა, ტ. 14.9, 1953, გვ. 562—567.

¹⁵ Л. Д. Небнеридзе, О датировке некоторых «неолитических» памятников Грузии, Всесоюзная научная сессия, посвященная итогам полевых археологических исследований 1966 г. Краткое содержание докладов, 1967, Кишнев.

¹⁶ А. А. Формозов, Неолит Крыма и черноморского побережья Кавказа, МИА, № 102, 1962, стр. 89—149.

¹⁷ აღნიშნულ ნაშრომში გაცემებულ არასწორ დასკვნებზე ჰქვამთ გვაქვს საუბარი, იხ. გვ. 73, 74, 76, 77, 92.

ლეთი 1,5 კმ-ის მანძილზე მდებარე ანასეულის ბორცვებზე¹⁸. ჩვენი ყურადღება ამ ძეგლებზე შეჩერდა. მნიშვნელოვანი კოლექციები შეიკრიბა ანასეულში — ცენტრალური ბორცვის ჩრდილო ნაწილში, მეტეოსადგურის ტერიტორიაზე (ანასეული I) და მის სამხრეთით 1,5 კმ-ის დაშორებით მდებარე ბორცვ „მიწის ციხეზე“ (ანასეული II).

1959 წ. მახარაძის რაიონში გეავარძელეთ დაზვერვითი სამუშაოები (ხელმძღვ. ისტ. მეცნ. კანდ. ა. კალანდაძე), ხოლო ანასეულის მიდამოებში სტრატეგრაფიის დადგენისა და მასალის მოპოვების მიზნით თხრილები გაიკურა „მეტეოსადგურის“ ფართობზე (ანასეული I), ბორცვ „მიწის ციხეზე“ (ანასეული II), გიგაბერეას გორაზე, ს. ბუვანსა და ს. ექალიაში, უკანასკნელ სამ პუნქტში საძიებო თხრილებს მნიშვნელოვანი შედეგები არ მოუტიათ. ხოლო ანასეულ I-ზე და ანასეულ II-ზე მოპოვებული იყო დიდი მასალა.)

1958—60 წწ. საქართველოს შავიზღვისპირეთის ქვის ხანის შემსწავლელ არქეოლოგიურ ექსპედიციაში მუშაობის დროს ახალი ათონისა და გუდაუთის მიდამოებში ჩავატარეთ არქეოლოგიური დაზვერვები, რის შედეგადაც ექსპედიციაში შეეკრიბეთ ნეოლითური ხანის საკმარისი მონაძრეები კოლექცია (640 ერთ.).

ჯავახის ასრ ტერიტორიაზე უკანასკნელ ხანებამდე ქვის ხანის უძველესი ნამოსახლარები არ იყო ცნობილი. ეს ვითარება აიხსნებოდა მისი შეუსწავლლობით, რადგან აქარა თავისი ბუნებრივი მონაცემებით საფუძველს იძლეოდა აქაც, როგორც საქართველოს შავიზღვისპირეთის სხვა ადგილებში, გვევარაუდნა უძველესი დასახლების მძლავრი კერები.

1959 წ. არქეოლოგებმა ი. გძელიშვილმა, დ. ხახუტაიშვილმა და ა. რამიშვილმა ქობულეთის რაიონში არქეოლოგიური დაზვერვების დროს მდ. კინტრიშის ხეობაში, ს. ხუტუბანში შეაგროვეს კაყისა და ოხილიანის მასალა.

1960 წ. საქართველოს შავიზღვისპირეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის ნეოლითურმა რაზმმა ს. ხუტუბანში მოკლევადიანი დაზვერვითი სამუშაოები ჩატარა და ახალი მასალები მოიპოვა. ახლად აღმოჩენილმა, საკმარის მეტყველებამ ნეოლითურმა მასალამ უფლება მოგვცა იგი სისტემატური კვლევის ობიექტად გავეხადო და 1961 წლიდან ფართოდ გავვეშალა დაზვერვითი სამუშაოები.

დაზვერვითი სამუშაოები ჩავატარეთ აგრეთვე ს. ქობულეთში, სადაც ხუტუბანის მსგავსი მასალა აღმოჩნდა.

1960—62 წწ. მდ. კინტრიშის აღნიშნულ ნამოსახლარებზე ჩატარებული არქეოლოგიური სამუშაოების შედეგად მოვიპოვეთ საკმარისი დიდი კოლექციები. ეს მასალა და მისი აღმოჩენის პირობები უფლებას გვაძლევს აღვნიშნოთ, რომ მდ. კინტრიშის ხეობის ნეოლითური ნაშთები აქარის ასრ ტერიტორიაზე ქვის ხანის ადამიანის ცხოვრების პირველი მაუწყებელია.

1960 წლიდან ანასეულის ძეგლები საქართველოს შავიზღვისპირეთის ქვის ხანის შემსწავლელი არქეოლოგიური ექსპედიციის საკვლევ ობიექტებში შევიდა (ხელმძღვ. ისტ. მეცნ. კანდ. ნ. ბერძენიშვილი). აღნიშნული ექსპედიციის ნეოლითური რაზმი აწარმოებდა ანასეულის ძეგლების გათხრას და დაზვერვით

¹⁸ ანასეულის ძეგლებს ურადღებო მიაქციეს და ზედაპირული მასალები შეკრიბეს ანასეულის ჩ.ის მრეწველობის ინსტიტუტის მეცნიერმა თანამშრომელმა თ. შარკოვიკიმ და მახარაძის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის ყოფილმა თანამშრომელმა მ. თედუმაძემ. აღნიშნულმა პირებმა გულისხმობი დახმარება გავიწიეს ანასეულში მუშაობისას, რისთვისაც მათ უღრმეს მადლობას მოვასრულებთ.

სამუშაოებს მახარაძისა და ლანჩხუთის რაიონებში. დაზვერებისა ლანჩხუთის რაიონის ს. მამათში აღმოჩნდა ახალი ნეოლითური სადგომი¹⁹

1960—63 წწ. ნეოლითური რაზმი სოფ. მამათში აწარმოებდა მოკლევადიან არქეოლოგიურ სამუშაოებს, რის შედეგადაც იქ მოპოვებული იყო მნიშვნელოვანი ნეოლითური კოლექცია.

1961 წ. მუშაობა შემოიფარგლა ანასეული I-ის ტერიტორიით. მუშაობის მიზანი იყო ნებადართული ფართობის მთლიანი გათხრა და კულტურული ნაშთების გავრცელების საზღვრების დადგენა. აღნიშნული სამუშაოების შედეგად ჩვენს ხელთ აღმოჩნდა საკმაოდ დიდი და საინტერესო კოლექცია, რომელიც წარმოდგენას იძლევა ნეოლითის ხანის ერთ გარკვეულ პერიოდზე.]

1962 წ. გათხრები მხოლოდ ანასეულ II-ზე წარმოებდა. ამ წელს მთლიანად გაითხარა ჩანის და სუბტროპიკული კულტურების საკავშირო ინსტიტუტის მიერ ნებადართული ფართობი.]

1963 წ. აკად. ივ. ჭავჭავაძის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის ისტორიული გეოგრაფიის განყოფილების ექსპედიციის (ხელმძღვ. აკად. ნ. ბერძენიშვილი) ქვის ხანის შემსწავლელი რაზმი დაზვერებით სამუშაოებს აწარმოებდა გურიანთის (მახარაძის რ-ნ-ი) ტერიტორიაზე, რის შედეგადაც გურიანთაში, ს. ციხისფერდში აღმოჩენილი და გათხრილი იყო ახალი ნეოლითური ნაშთების სახლარი²⁰.

ზემოთ ჩამოთვლილი კომპლექსებით ამოიწურება დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითური ძეგლების რ-ცხვი. რაც შეეხება სამხ ალმ. ამერკავკასიას, ნეოლითის შესწავლის თვალსაზრისით აქ გაცილებით უარესი მდგომარეობაა. სომხეთსა და აზერბაიჯანში ნეოლითი კვლევის საგანად ჭერჭერობით არააა გაუხდია. თითო-ორჯო აღმოჩენა ცნობილი აღმოსავლეთ საქართველოდანაც.

აღმოსავლეთ საქართველოში ნეოლითის აღმოჩენის შესახებ პირველი ცნობა აქვს აკად. ს. ჭანაშვიას. 1925 წ. თბილისის მიდამოებში, ე. წ. „დათიას“ მთაზე, მას შეუგროვებია ნეოლითური იერის ანატექციები²⁰. დღეისათვის ეს კოლექცია დაკარგულია და არ ხერხდება მისი თარიღის შემოწმება.

მოსკოვის ისტორიულ მუზეუმში დაცულია ა. იოაკიმოვის მიერ წალკის ზეგანზე შეკრებილი ნეოლითური ელფერის ობსიდიანის მასალა, რომლის აღმოჩენის დრო და ზუსტი ადგილი უცნობია,

1957 წ. ხრამის ხეობის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (ხელმძღვ. ისტ. მეცნ. კანდ. ნ. ბერძენიშვილი) წინწყაროს მახლობლად ს. ქოსალართან შეკრება ობსიდიანის მასალისაგან შემდგარი პატარა კოლექცია, რომელიც ნ. ბერძენიშვილმა წინასწარ ნეოლითით დაათარიდა.

1959 წ. ლაგოდეხის რაიონში ს. ულიანოვცის მიდამოებში შემთხვევით მოპოვებული იქნა ქვის მასალისაგან შემდგარი პატარა კოლექცია (დაახლ. 15-ოდენით), რომელსაც გ. ჭავჭავაძის ნეოლითის დასასრულით და ენეოლითის დასაწყისით ათარიღებს²¹. მასალის სიმცირის გამო დაბეჭდვით მსჯელობა ამ კოლექციის თარიღის შესახებ პირს. შემდგომი კვლევა-ძიების შედეგად შესაძლებელი გახდება ძეგლის ფართო შესწავლა და მისი თარიღის დაზუსტება;

¹⁹ ლ. ნებეიერიძე. მამათის ნეოლითური ხანის ძეგლები, ანოტაცია მოხსენებისა — წაითხლები ახალგაზრდა მეცნიერ მუშაობა XIV სამეცნიერო კონფერენციაზე. 1964, თბილისი.

* ნაშთების რაიონი მოკლევადიან არქეოლოგია გ. გრიგოლიამ.

²⁰ С. Н. Джанашиа, Стоянка донесторического человека в окрестностях Тбилиси, «Заря Востока», 1925, I, IV, № 840.

²¹ გ. ჭავჭავაძის ნეოლითური მასალა ლაგოდეხის რაიონიდან, მასალები საქართველოს მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, 1966, თბ., გვ. 3—11.

აღმოსავლეთ საქართველოს სხვადასხვა რაიონში მრავლადაა ნაპოვნი ქვის ცალკეული იარაღები, რომელთა თარიღი პრობლემატურია. მათი შემოწმება შესაძლებელი იქნება მხოლოდ ახალი კომპლექსების აღმოჩენითა და შესწავლით.

ჩრდილო-აღმოსავლეთ კავკასიაში ნეოლითური ნამოსახლარები დღემდე არ არის შესწავლილი, აქედან ცნობილია მხოლოდ ორიოდე სადგომი და ნეოლითური იერის შემთხვევით მოპოვებული მასალა. დაღესტანში ქ. მახაჩყალის მახლობლად ომის შემდგომ წლებში ვ. მარკოვიჩმა აღმოაჩინა პირველი ნეოლითური იარაღები²². 1954 წ. ქ. ბუნიაკის მახლობლად ვ. მარკოვიჩმა და პოლიტრონიძემ მიაკვლიეს ნეოლითურ სადგომს²³. მაგრამ ისინი დღემდე შეუსწავლელია.

მსგავსი მდგომარეობაა ჩრდილო კავკასიის ცენტრალურ და დასავლეთ რაიონებშიც. აქ ჭერჭერობით არც ერთი ნეოლითური ძეგლი არ არის საფუძვლიანად გამოკვლეული. ჩრდილო ოსეთიდან და ყაბარდოდან ცნობილია მხოლოდ ნეოლითური ელფერის ცალკეული იარაღები. უკანასკნელ წლებში მდ. ბელაიაზე მიკვლეულ კამენომოსტსკაიას მრავალფენიან მღვიმეში დადასტურდა ნეოლითური თხელი ფენა²⁴. აგუბეკოვოს²⁵ (ნაღჩიკთან) ნამოსახლარისა და ნაღჩიკის სამაროვნის²⁶ თარიღი კი გადასასინჯია. ეს ძეგლები ნეოლითის ჩარჩოებში ველარ მოთავსდებიან. ზემოთ აღნიშნულიდან საყურადღებოა, რომ ყველა ნეოლითური სადგომი დასავლეთ ამიერკავკასიაშია აღმოჩენილი. აღმოსავლეთ ამიერკავკასიიდან კი მხოლოდ შემთხვევითი მასალაა ცნობილი. ეს მდგომარეობა უნდა აიხსნას ამიერკავკასიის სხვადასხვა ნაწილის არათანაბარი შესწავლით. აღნიშნულ პერიოდში მთელს კავკასიაში ხელსაყრელი პირობები იყო ადამიანთა საზოგადოების არსებობისათვის. უფრო მეტიც, სავარაუდებელია, რომ კავკასიაში ნეოლითური ძეგლები უფრო ფართოდ იყო გავრცელებული, რადგან ნეოლითის განვითარებული მეურნეობის ფორმები ხელს უწყობდა მოსახლეობის ზრდას და ტომთა განსახლებას.

დასავლეთ ამიერკავკასიამ დღემდე შემოგვინახა შორეული გეოლოგიური წარსულის სუბტროპიკული ჰავის ნიშნები, ფლორასა და ფაუნაში კი მესამეულის რელიქტური ფორმები²⁷.

დასავლეთ ამიერკავკასიის ჩრდილოეთ ბუნებრივ საზღვარს წარმოადგენს კავკასიონის მთავარი ქედი, რომელიც კმნის ერთგვარ ზღუდეს და იცავს ამიერკავკასიას ჰერის ცივი მასებისაგან. აღმოსავლეთიდან მას ესაზღვრება კავკასიონიდან მიმავალი ლიხის ქედი, რომელიც უშუალოდ გადადის აპარა-იმერეთის ქედში. დასავლეთიდან ეკერის შავი ზღვა, ხოლო სამხრეთიდან მას შავშეთის ქედი ზღუდავს.

ამრიგად, დას. ამიერკავკასიის გეომორფოლოგიური აგებულების საერთო დამახასიათებელი ნიშანია მის გარშემო დიდი ქედების განლაგება სამკუთხედად,

²² В. И. Маркович, Археологические находки с территории Тарнаира (Дагестан), КСИИМК, 67, 1957, стр. 117—120.

²³ В. И. Маркович, Р. М. Мунчаев, Неолитическая стоянка близ города Буйнакск (Дагестан), КСИИМК, 67, 1957, стр. 78.

²⁴ А. А. Формозов, Каменный век и энеолит Прикубагья, 1965, М.

²⁵ Е. Ю. Кричевский, А. П. Круглов. Неолитическое поселение близ Налчик. МИА, № 3, 1941, стр. 51.

²⁶ А. П. Круглов, Б. Б. Пиотровский и Г. В. Подгваецкий, *დასავ. ნაწ.*, стр. 68—133.

²⁷ А. А. Колаковский, Растительный мир Кокиды, 1961, М., стр. 8.

ხოლო დასავლეთიდან შავი ზღვის მდებარეობა. ამგვარი გეომორფოლოგიური აგებულების წყალობით დას. ამიერკავკასია სამი მხრიდან დატულია გარეგანი ატმოსფერული გავლენებისაგან. თავისებურმა გეოგრაფიულმა მდებარეობამ ხელი შეუწყო დას. ამიერკავკასიაში ნოტიო სუბტროპიკული ჰაერის გაბატონებას²⁸. დას. ამიერკავკასიის ბორცვოვან მთისწინა ზოლში გვხვდება ყვითელმიწები და წითელმიწები. მდინარეთა ტერასებზე კი ჩნდება სუბტროპიკული ქვენაცროვანი ნიადაგები²⁹.

დას. ამიერკავკასია ხასიათდება მცენარეული საფარეულის მრავალფეროვნებით. კოლხეთის დაბლობის ზღვისპირა ზოლში გვხვდება ხმელთაშუაზღვის ტიპის ბუჩქნარები ხშირი ლიანებით. აფხაზეთის ზღვისპირა ზოლში შემორჩენილია ბიკინტის ფიქვი — მესამეულის რელიქტა. ზღვისპირა ბუჩქნარის შემდეგ იწყება ნოტიო კოლხეთის ტყე³⁰.

აღდგომით ცნობილი დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითური სადგომების უმეტესობა მდებარეობს მდინარისპირა, შემალღებულ ტერასებზე ან მთისწინა ბორცვებზე. გამოჩენის შეადგენს კისტრიკის სადგომი, რომელიც მიკლეულია ოდნავ შემაღებულ (4 მ) ზღვას ტერასაზე, ღელე კისტრიკის შესართავთან შავ ზღვაში/

ძირითადი ქანები, რომლებზედაც დაფუძნებულია ბორცვებისა და ტერასების მეოთხეული დანალექები, არის მიოცენ-პლიოცენის ასაკის თიხები. ბორცვოვან და ტერასულ რელიეფს ფარავს ალუვიური წარმონაქმნები, წარმოდგენილი წითელ მიწებით. ლითოლოგიური თვალსაზრისით კი ეს წითელმიწები უმეტესად თიხების სახეობებითაა წარმოდგენილი³¹.

ამგვარად, დას. ამიერკავკასიის ბორცვოვანი და ტერასული რელიეფის წარმოქმნაში ძირითადი მონაწილეობს მესამეული და მეოთხეული ასაკის ნალექები, მორფოლოგიური თვალსაზრისით ნეოლითური სადგომების მიკრორაიონების ბორცვოვანი რელიეფი წარმოადგენს მდინარეებით ღრმად დასერილ, ინტენსიურად ეროზირებულ რაიონს, რის გამოც რელიეფს აქვს დანაწევრებული ხასიათი³².

მდ. ნატანებისა და მის შენაკად ჩოლოქს შორის მიიმართება ანასეულ-ლითურის ბორცვოვანი წყება. აღნიშნული ბორცვების ზონაში მდებარეობს ანასეულისა და გურიანთის ნეოლითური სადგომები.

აღნიშნული სადგომები მდებარეობს ისეთ ბორცვებსა და ტერასებზე, რომლებიც უშუალოდ მდინარეს ან ზღვას უკავშირდება. გარდა ამისა, აღნიშნულ ბორცვებზე ბევრი მიწისქვეშა წყალია, რაც მრავალრიცხოვანი წყაროების სახით გამოდის მათ ფერდებზე. ასე, რომ ამ ბორცვებზე და ტერასებზე მოსახლე ადამიანი უზრუნველყოფილი უნდა ყოფილიყო წყლით. აღნიშნული სადგომების მიკრორაიონების ნიადაგი დღესაც გამოირჩევა მიწათმოქმედებისათვის ხელსაყრელი თვისებებით.

28 М. О. Кордзахня, Типы климатов Грузии и зоны их распространения. Сб. Соч. АН Груз. ССР. т. 7, № 8, 1946.

29 მ. ს. ა. ბ. ა. შ. ე. ლ. ი., საქართველოს ნიადაგები, 1948, თბილისი.

30 А. А. Колаковский, დასახ. ნაშრომი, გვ. 17.

31 К. Н. Джакели, Опыт физико-географической характеристики бассейнов рек Сугсы и Натанети, Диссер. работа на соискание уч. степени канд. геогр. наук (рукопись), ТГУ, кафедра физического страноведения, стр. 34.

32 А. Н. Джавахишвили, Геоморфологические районы Грузинской ССР, Изд. АН ССР, 1947, стр. 18—20.

ამგვარად, ნეოლითური სადგომების მიკრორაიონებში არსებული ნოყიერი ნიადაგები, მდინარეთა ხშირი ქსელო, კარგი სასმელი წყაროები, თბილი და ნოტიო სუბტროპიკული ჰავა ქმნიდა ყველა პირობას პირველყოფილი მიწათმოქმედების ჩასახვისა და განვითარებისათვის. საფიქრებელია, რომ სწორედ ამ ნიშნების გათვალისწინებით იყო ნაქარნახევი საცხოვრებლად ამგვარი ბორცვებისა და ტერასების არჩევა.

საქართველოს შავიზღვისპირეთი, სადაც მდებარეობს ჩვენს მიერ შესწავლილი ნეოლითური სადგომები, განსაკუთრებით კარგადაა შესწავლილი პალეობოტანიკური თვალსაზრისით.

1930 წ. ანანულის ჩრდილო აღმოსავლეთით, მთა წვერმაღალას მიდამოებში ი. პალიბინმა³³ და ე. ილინმა ჩაუდის დანალექების ქვედა ფენებში დიდი რაოდენობით აღმოაჩინეს მცენარეული ნაშთები. ა. გროსპეიმის გამოთვლით, დას. ამიერკავკასიის ფლორის სახეობათა შემადგენლობაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ძველი ტიპის 241 სახეს³⁴. ძველ სახეთა სიმრავლე აიხსნება პლეისტოცენის დროიდან ამ ტერიტორიის უმნიშვნელო ეკოლოგიური ცვლილებებით³⁵. დას. ამიერკავკასიის მცენარეული საფარველის მნიშვნელოვანი ნაწილი წარმოდგენილია მესამეული რელიქტური სახეებით. მისი განმარჩეული ფლორის შესწავლის შედეგად ი. პალიბინმა³⁶ და ე. ყარა-მურზამ³⁷ აღნიშნავენ, რომ თანამედროვე მცენარეული საფარველი მომდინარეობს ადრე არსებულ მცენარეთა სამყაროდან, კერძოდ კი ზედა მესამეულის დროიდან. ზემოთ მოყვანილი მონაცემები დას. ამიერკავკასიის განმარჩეული ფლორის შემადგენლობის შესახებ მიუთითებს ამ რაიონში მესამეულის ბოლოდან თბილი და ნოტიო ჰავის არსებობაზე. აღნიშნულმა ჰავამ ხელი შეუწყო კოლხეთის ტიპის მცენარეულობის გავრცელებას. საინტერესოა ა. გროსპეიმის მითითება იმის შესახებ, რომ დას. ამიერკავკასიის განმარჩეულ ფლორაში გვხვდება მცენარეთა ისეთი სახეები, რომელიც დღემდე ხარობს კავკასიაში, კერძოდ კი იმ ადგილებში, სადაც მისივე განათხარი ნაშთებია ნაპოვნია³⁸.

ზედა მესამეულის დროიდან უმნიშვნელო ეკოლოგიურ ცვლილებებზე მეტყველებს დას. ამიერკავკასიის ფაუნაში რელიქტური სახეების მრავლად არსებობა³⁹. ამ მხარის მთავარი მდინარეების წარმოქმნაც მესამეულის ბოლოს უკავშირდება⁴⁰.

ამრიგად, დას. ამიერკავკასიის გეოლოგიური, პალეობოტანიკური და პალეოზოოლოგიური შესწავლის შედეგად ირკვევა, რომ აქ ბუნებრივი პირო-

³³ И. В. Палибин, Отчет о состоянии деятельности нефтяного геологического института за 1936 г., 29, 1937.

³⁴ А. А. Гроссгейм, Анализ флоры Кавказа. Труды БИП Аз ФАН, т. I, Баку, 1936.

³⁵ Н. А. Буш и Е. А. Буш, Ботанико-географический очерк Кавказа. Изд. АН СССР, 1935, л.

³⁶ И. В. Палибин, Ископаемая флора Годердзского перевала. Флора и систематика высших растений, Изд. АН СССР, 1937.

³⁷ Э. Н. Кара-Мурза, Растительные остатки чадских слоев Юго-Западной Турции, флора и систематика высших растений, вып. 5, изд. АН СССР, 1941.

³⁸ А. А. Гроссгейм, Указ. соч., стр. 180.

³⁹ А. А. Сядовский, Очерки животного мира Аджарии. Курорты Адж. АССР, Тбилиси, 1953.

⁴⁰ А. Н. Джавахишвили, Указ. соч., стр. 21.

ბები, დაწყებული ზედა მესამეულის დროიდან, თითქმის არ განსხვავდებოდა დღევანდელისაგან, რომ აღნიშნული მხარე ხასიათდებოდა თბილი და ნოტიო სუბტროპიკული ჰაევით, ხოლო მისმა ცხოველთა და მცენარეულმა სამყარომ შეინარჩუნა მესამეული პერიოდის ხასიათი.

ზემოთქმული მოწმობს, რომ/ნეოლითელ ადამიანს ცხოვრება უხდებოდა ისეთივე ბუნებრივ პირობებში, როგორც ამჟამადა დასავლეთ ამიერკავკასიაში. /

დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითური ძეგლები და გათი
სტრატოგრაფიის საკითხი

§ 1. სტრატოგრაფიის შესახებ

დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითური ნაშთსახლარები სტრატოგრაფიის დაცულობის მხრივ ცუდ მდგომარეობაშია, რადგან შავიზღვისპირეთში არსებული ბუნებრივი პირობები — ნოტიო, სუბტროპიკული ჰავა, ხშირი ნალექიანობა, ნიადაგის არამყარი საფარველი, სხვა არახელსაყრელ მიზეზებთან ერთად ხელს უშლიდა ღია სადგომებზე ოსტეოლოგიური მასალის შენახვას¹

უძრავი კულტურული ფენა დას. ამიერკავკასიაში ჭერჭერობით ნაპოვნი მხოლოდ ნიქნაია შილოვკის¹ ნაშთსახლარზე. ამ სადგომის ტერიტორიაზე, მდ. ფსოუს ნაპირის გასწვრივ გაკეთებულ სტრატოგრაფიულ კრილში მკაფიო ლინზის სახით გამოვლინდა 0,4—0,8 მ სისქის უძრავი ნაცროვანი კულტურული ფენა, ქვარგვალების ჩანართითა და დამუშავებული კაჟისა და კერამიკის მრავალრიცხოვანი ნაშთებით. ეს ფენა მოთავსებული იყო 0,8—1 მ სისქის მკერივი თიხნარის ქვეშ, რომელშიც აგრეთვე ჩართული იყო ქვარგვალები და ცალკეული კულტურული ნაშთები. ამ ფენის ქვეშ იდო 0,2—0,4 მ სისქის მკერივი ყვითელი თიხები, რომელთაც თავის მხრივ სცვლიდნენ დაახლოებით 2 მ სისქის მაიკოპის ლურჯი თიხები. ქვედა ორი ფენა ნაშთებს არ შეიცავდა.

ნიქნაია შილოვკის კულტურულ ფენაში აღმოჩენილი ნაშთების შესწავლის შედეგად აქ მიკვლეული იყო ოდიშის ტიპის ნეოლითური ნაშთსახლარი, რომლებშიც მიკროლითური ტექნიკა და გეომეტრიული მიკროლითები თანაარსებობდა მაკროლითურ ტექნიკასთან, ქვის გახეხილ-გაპრიალებულ იარაღებთან და კერამიკასთან ერთად. გაირკვა, რომ ამ ნაშთსახლარის სახით საქმე გვაქვს ერთფენიან ნეოლითურ ძეგლთან, რომლისთვისაც დამახასიათებელია ზემოხსენებული ელემენტები.

ნიქნაია შილოვკაში უძრავი ფენის აღმოჩენამ გადაწყვიტა ოდიშის ტიპის ძეგლების ფენათა რაოდენობის საკითხი². როგორც ცნობილია, ეს საკითხი სადავო იყო და ხშირად ისმებოდა არქეოლოგიურ ლიტერატურაში, ხოლო მისი გადაწყვეტა მნიშვნელოვანია იმდენად, რამდენადაც იგი ვრცელდებოდა ამავე ტიპის ძეგლებზეც.

ოდიშში, ისევე როგორც საქართველოს სხვა დანარჩენ ნეოლითურ სადგომებზე, არ იყო ნაპოვნი უძრავი კულტურული ფენა.

ოდიში მიჩნეული იყო ორფენიან ძეგლად, რომელიც მეზოლითური და

1 A. A. Формозов. *დასავლეთ ამიერკავკასიაში*, გვ. 129—131.

2 იქვე, გვ. 144.

ნეოლითური ხანის კომპლექსებს შეიცავდა³. არქეოლოგთა უმრავლესობა ოდიშს ორფენიანად თვლიდა, თუმცა ზოგიერთები⁴ ექვს გამოთქვამდნენ და ამტკიცებდნენ მის ერთფენიანობას. ამ საკითხის გადასაწყვეტად მაშინ მასალა თითქმის არ არსებობდა. თუ უნდა გარკვეულიყო ახალი ძეგლების შექმნე, მათი ტიპოლოგიური და სტრატиграფიული შესწავლით. სადღეისოდ დასამიერკავკასიაში ოდიშის ტიპის ძეგლების რიცხვი გაიზარდა (კისტრიკი, ანასეული II, გურიანთა, მამათი, ქვ. შილოვკა). ყველა მათგანზე მიკროლითების, მაკროლითებისა და კერამიკის თანაარსებობა ანგარიშგასაწევი ფაქტია. რა თქმა უნდა, ძნელია ამგვარი დამთხვევა შემთხვევითობით აიხსნას. მითუმეტეს, რომ ახლა ნიქნაია შილოვკის სტრატиграფია ამ კომპლექსების ერთფენიანობის სასარგებლოდ ლაპარაკობს.

ზემოთ აღნიშნულ მოსაზრებას ოდიშის ტიპის კომპლექსების ერთფენიანობის შესახებ არ ასუსტებს ის გარემოება, რომ ოდიშის, კისტრიკის, ანასეული II-ის ძეგლებზე არის აშკარად გვიანდელი ელემენტებიც, როგორცაა ლითონის გადამუშავების ნაშთები, ჩარხზე ნაკეთები მოწითალო კერამიკა სავარცხლისებური ზოლებით, ამფორის ძირები (მსგავსი კერამიკა ძალიან დამახასიათებელია კავკასიის შავოზღვისპირეთის ანტიკური ხანისათვის⁵) და გვიანდელი ფორმის გახვრეტლი ორიოდე იარაღი. კისტრიკში ნაპოვნია აგრეთვე რკინის შუბი და ტყეის ხეები⁶. ანასეულ II-ში ნაპოვნია რკინის ხანის პატარა კოკობი, დაბალი ჯამი და ჭურჭლის ყურები რქისებური შვერილებით.

ზემოთ ჩამოთვლილი მასალის გვიანდლობა იმდენად აშკარაა, რომ შეუძლებელია მათი შერევა ძირითად ნეოლითურ კომპლექსებთან, ხოლო სხვა გვიანდელი ნიშნები (ენეოლითი) ამ კომპლექსებში არ შეიმჩნევა. რაც შეეხება დადასტურებულ მიფერკავკასიის დანარჩენ ძეგლებს, როგორც აღვნიშნეთ, არც ერთ მათგანზე არ იყო ნაპოვნი უძრავი კულტურული ფენა.

ანასეულის მდამოებე ამჟამად მთლიანად გამოყენებულია სუბტროპიკული კულტურებისათვის, რისთვისაც გაკეთებულია ღრმა პლანტაჟი. მანამდე კი ანასეულის ბორცვები დაფარული იყო წიფლის ტყით, რომლის გაჩეხვის შემდეგ ნიადაგი არაერთხელ დამუშავებულა. ანასეული I-ის მდამოებეში ახლა მეტეოსადგურია აგებული. მისი თანამშრომლების გადმოცემით, მეტეოსადგურის მშენებლობისას, ბორცვის ცენტრში გაკეთებული თხრილებიდან დიდი რაოდენობით ამოულიათ ნაცარი, ნახშირი, ბათქაში, დიდი ზომის ბრტყელი ქვები, ობსიდიანის, კაჟისა და რიყისქვის მასალებთან ერთად.

ანასეული II-ზე სტრატиграფიის ძიებამ, ცხადყო, რომ უძრავი ფენა აქ სავარაუდოდ არ არის. აქ აღმოჩენილი გვიანდელი კერამიკა და თიხის ჭურჭელი (რკინის ხანის), ასევე ბორცვის ჩრდილო-დასავლეთით 1,5 კმ მანძილზე დადასტურებული რკინის შადნის გადამუშავების ნაშთები მოწმობენ, რომ ეს ბორცვი რკინის ხანიდან უკვე ფართოდ ყოფილა ათვისებული. თუ ყოველივე ამას დავემატებთ, რომ ანასეულ II-ზე ახლაც არსებობს სანგრისა თუ ძველი

³ აღ. კალანდაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 363—371.

⁴ Н. В. Хоштария, Археологические разведки в бассейне р. Энгури. 1940, Рык-Кельс; А. А. Формозов. Из истории передвижения групп первобытного человека в эпоху мезолита. СЭ. № II, 1953, გვ. 171.

⁵ Е. А. Куфтин, Материалы к археологии Колхиды, т. I, 1949, Тбилиси, т. 1, 1, 2.

⁶ А. Луккин, Неолитическое селище Кистрик близ Гудаут. СА XII, 1950, გვ. 251, 281, სოხუმის მუზეუმის კოლექცია № 3391 და ახალი ათონის კისტრიკის კოლექცია.

„მიწის ციხის“⁷ ნაშთი და დღეისათვის ეს ბორცვი წარმოადგენს ჩაისა და სუბ-ტროპიკული კულტურების ინსტიტუტის პანერგეს, რომელიც მთლიანად დამუშავებულია, მაშინ ცხადი ხდება მიზეზი, რომლის გამოც ანასეულში შეუძლებელია ხელუხლებელი კულტურული ფენის მიგნება.

ნაშთების გავრცელების გარკვევის მიზნით თხრილები ბორცვების სხვადასხვა ნაწილში ვაკეთდა, ხოლო დამუშავებულ ფართობზე შეიკრიბა მრავალრიცხოვანი მასალა. ზედაპირზე და თხრილებში ერთგვაროვანი ნაშთები აღმოჩნდა. მასალის გავრცელების შესწავლის შედეგად დადგინდა, რომ ნაშთები ანასეული I-ის ფართობზე ძირითადად ბორცვის თავზე და მის მიდამოებშია თავმოყრილი. კერძოდ კი მეტეოსადგურის ცენტრალურ ნაწილში საკმაოდ მდინარე კულტურული ფენა ყოფილა. ფერდებზე კი მასალა აღარ ვრცელდება. რაოგრი ჩანს, მას დიდი გადაადგილება არ განუცდია, მისი არევა ადგილზე მომხდარა.

ანასეულ II-ში გათხრების შედეგად დაზუსტდა ნაშთების გავრცელების საზღვრები. აღნიშნული ფართობის გარკვეულ ადგილებში შეინიშნება მასალის სიჭარბე. ფენის არევის მიუხედავად, შესაძლებელი ხდება ნაშთების თავმოყრის ადგილების დადგენა. მასალის დაჯგუფების ადგილებში ნაგებობის კვალი არ შეიმჩნევა. ზედაპირულ მასალაზე ჩატარებული დაკვირვება კარგად მოწმობს, რომ ანასეულ II-ში იგი ძირითადად თავმოყრილია ბორცვის თავზე და ფერდების ზედა ნაწილში, ხოლო შემდეგ აქედანაა ჩატანილი ბორცვის ფერდებზე. მძიმე მასალა — კერამიკა და რწყისქვის იარაღები უფრო მოკლე მანძილზეა გადატანილი (დაახლ. 10—15 მ-ზე). ვიდრე შედარებით მსუბუქი კაჟისა და ობსიდიანის მასალა (დაახლ. 20—25 მ). გადაადგილების ნაშთების რაოდენობა იცვლება ფერდების დაქანების შესაბამისად. ზედა ნაწილში იგი მეტია, შემდეგ თანდათანობით კლებულობს, ხოლო ბორცვის ძირში ქრება. გათხრების საშუალებით დადგინდა, რომ ორივე სადგომზე ფენათა მონაცვლეობა ერთი და იგივეა. ნაშთები 50 სმ ქვემოთ აღარ ვრცელდება. მკვეთრად გამოსახული 10 სმ სისქის ჰუმუსის ფენა იცვლება 40 სმ სისქის მოყავისფრო ჰუმუსნარევი თიხებით — 0,10—0,50 მ. შემდეგ ეს ფენა გადადის მოწითალო თიხებში — 0,5—1 მ, რასაც ცვლის კრელი თიხები — დედაქანი (1 მეტრის ქვემოთ). ნაშთები გვხვდება უშუალოდ მიწის ზედაპირზე ჰუმუსის ფენაში და გრძელდება მოყავისფრო თიხების ბოლომდე. მოწითალო თიხები სტერილურია.

ფენების მონაცვლეობის იგივე სურათს იმეორებს გურიანთისა და მამათის სადგომები.

ს. გურიანთაში, მდ. სკურდუმის მარჯვენა ბორცვი, რომელზედაც სადგომი მდებარეობს, დღეისათვის მთლიანად დაკავებულია ჩაის პლანტაციისა და საკარმიდამო ეზოებით, ამგვარივე მდგომარეობაა ს. მამათში. სადგომის მთელი ტერიტორია ამჟამად საბჭოთა მეურნეობის სათეს ფართობს წარმოადგენს.

გურიანთაში, მდ. სკურდუმის ბორცვზე შეიკრიბა ზედაპირული მასალა და გათხარა 10 საძიებო თხრილი (5×5 მ), ხოლო მამათში სულ ხუთი საცდელი

7 სახელწოდება ბორცვმა მიიღო მასზე არსებული რუსული „პ“ ფორმის 80 მ სიგრძისა და 2 მ სიღრმის თხრილისაგან. ადგილობრივი მცხოვრებლების ვაღმონცემით, იგი ჯერ რუსეთ-ბურჯეთის ომის დროს, ხოლო შემდეგ სამოქალაქო ომში სანგრად ყოფილა გამოყენებული. ბორცვზე ახლაც შეიძლება ტყეებისა და სხვადასხვა იარაღის ნაწილების პოვნა. აკად. ნ. ბერძენიშვილმა გამოთქვა მოსაზრება, რომ შესაძლოა ეს თხრილი ალიზით ნაშენი ძველი ციხის ნაშთი იყოს და ეს სახელწოდებაც იქიდან მოდიოდეს. თუმცა დღეისათვის საამისო არავითარი ნაშთი აღარაა შემორჩენილი.

თხრილია გაკრილი (2X4 მ). ფენის გავრცელების გარკვევის მიზნით შურფები ბორცვის სხვადასხვა ნაწილშია გაკეთებული. ანასეულს მსგავსად, ნაშთები გურიანთასა და მამათში ძირითადად ბორცვის თავზეა თავმოყრილი და ადგილზე არეული. ბორცვის ფერდებზე მასალა არ აღმოჩნდა. სხვა პერიოდების მასალები ამ ძეგლებზე დადასტურებული არ ყოფილა.

ნაშთების უძრავ ფენებში ძიების მიზნით ხუთი თხრილი გაკვერით ხუცუბანში, ხუთი — ქობულეთში. ეთხრილით ეზოებში ნარგავებს შორის და ეზოს გარეთ ტერასის კიდის გასწვრივ. დღეს მდ. კინტრიშის მთელი ტერასა სამოსახლეობს უკავია, ყველგან ერთნაირი სურათი დაგვიხდა. ნაკვეთების ინტენსიური დამუშავების გამო მასალები არეულია. თხრილებმა ერთი საყურადღებო საკითხიც გაარკვია, არც ერთ თხრილში თანამედროვე ნიადაგის ფენის ქვევით (0,30—0,50 მ სიღრმე) ნაშთები არ შეგვხვდებოდა. კუისა და ობსიდიანის აღმოჩენის ქვედა საზღვარი დელუვიური ყვითელი თიხები და თიხნარებია. კინტრიშის მარჯვენა ფლატის კრილში ფენათა მონაცვლეობა შემდეგია:

I 0—0,5 მ — ჰუმუსოვანი ფენა;

II 0,5—1,5 მ — ყვითელი თიხები (დელუვიური);

III 1,5—5,0 მ — რიყნარი, ალუვიური ქვარგვლები;

IV 5 მ — ტუფოგენური ნალექები (ხეობის ძირითადი ქანი).

ასეთი სტრატиграფიული მონაცემი საფუძველს გვაძლევს აღვნიშნოთ, რომ ჩვენთვის საყურადღებო ნაშთების მწარმოებელ მოსახლეობას ყვითელ დელუვიურ ნიადაგზე უცხოვრია, რომელზედაც დალექილა უკვე გამჭარალ ცხოვრების კვალი, ხოლო დროთა განმავლობაში ნაშთებს განიადაგებულ ჰუმუსური ფენა გადაფარებია; უფრო გვიან, იმავე ნაკვეთების სამოსახლო გამოყენების გამო დაშლილი კულტურული ფენის ნაწილი ჰუმუსურ შრეში შერეულა, ნაწილი კი მიწის ზედაპირზე მიმობნეულა.

არქეოლოგიური მასალა მოწმობს, რომ რკინის ხანიდან მოყოლებული კისტრიკისა და ოდიშის ტერიტორიები ფართოდ ყოფილა ათვისებული. ოდიშის პლატოზე ნიადაგი ჩერ კიდევ ამ ძეგლის გათხრამდე დაუმუშავებიათ სუბტროპიკული კულტურებისათვის, ხოლო კისტრიკის მიდამოები დღესაც საკარმიდამო ნაკვეთებს უქირავს.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, დას. საქართველოს სადგომებზე ნიადაგის ინტენსიური დამუშავების გამო არ იყო პირობები უძრავი ფენის შენახვისათვის. ამის გამო, დას. ამიერკავკასიის ნეოლითური სადგომების კვლევისას, სტრატиграფიის უქონლობის პირობებში ფართოდ ვიყენებთ კომპლექსური შესწავლის, შედარებითი ტიპოლოგიისა და გამორიცხვის მეთოდებს. მითუმეტეს, რომ ყირიმის მასალების მიმართ შედარებითი ტიპოლოგიის მეთოდის გამოყენებამ აღიარება პაოვა. უკანასკნელ წლებში ეს მეთოდი შემოწმდა. ყირიმში კარგი სტრატиграფიის მქონე ახალი ძეგლების აღმოჩენამ კორექტივები ვერ შეიტანა ყირიმის უსტრატиграფიო, ლია ნეოლითური სადგომების აღნიშნული მეთოდებით შემუშავებულ პერიოდიზაციაში⁹. ამის გამო, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია დას. ამიერკავკასიის უსტრატиграფიო ძეგლების შესწავლა და მათ საფუძველზე ერთგვარი პირობითი პერიოდიზაციის შემუშავება. მითუმეტეს, რომ ზოგიერთი მომენტის წყალობით ქრონოლოგიის საკითხების შესწავლისას შესაძლებელი ხდება ამ ხარვეზის შეესება. ქვედა შილოკის

⁹ A. A. Формозов, დას.ხ. ნაშრომი, გვ. 117.

სტრატეგრაფიის მნიშვნელობის შესახებ უკვე ზემოთ გვქონდა ლაპარაკი. დას. ამიერკავკასიის ნეოლითური ძეგლების შესწავლაში, უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღვნიშნოთ ანასეულის ძეგლების დიდი მნიშვნელობა. ანასეულში ნეოლითის ორი სხვადასხვა საფეხურის (აღრე და გვიანი) ძეგლების აღმოჩენა სტრატეგრაფიული სურათის გარკვევისა და ცალკეული საფეხურის დამახასიათებელი კომპლექსის შემადგენელი ელემენტების განსაზღვრის საშუალებას იძლევა.

§ 2. ნეოლითური ძეგლების ნივთიერი მასალა

დასავლეთ ამიერკავკასიის ძეგლებზე მოპოვებული მასალის მრავალმხრივი ანალიზი აშუქებს კავკასიის შავი ზღვისპირეთის ნეოლითის პრობლემის რიგ საკითხებს.

ამ თავში მოგვაქვს დას. ამიერკავკასიაში აღმოჩენილი ნეოლითური ძეგლების დახასიათება. ჩვენს მიერ გათხრილი და შესწავლილი ნეოლითური ნაშრომებისაგან (ანასეული I, ანასეული II, გურიანთა, მამათი, ხუტუბანი, ქობულეთი) მიზანშეწონილად მიგვაჩნია ანასეული I, ანასეული II და გურიანთის კომპლექსების დაწვრილებითი აღწერა. აქედან უკანასკნელი ორი პირველად ქვეყნდება. ანასეული I გამოქვეყნებულია¹⁰, მაგრამ იმის გამო, რომ ანასეულის ძეგლებს დიდი მნიშვნელობა აქვთ დას. ამიერკავკასიის ნეოლითური კულტურის შესწავლაში, სტრატეგრაფიული სურათის აღდგენაში და ნეოლითური კომპლექსების შემადგენელი ელემენტების დადგენაში, ნაშრომში ვიძლევეთ სრულ დახასიათებას. რადგან კინტრიშის ნამოსახლარებია¹¹ (ხუტუბანი, ქობულეთი) და მამათის კოლექციები მცირეა, ამასთანავე მასალა უკვე გამოქვეყნებულია¹², მათ მხოლოდ ზოგადად ვახასიათებთ. რაც შეეხება ოდიშის კომპლექსს, იგი დღემდე არ არის მონოგრაფიულად შესწავლილი, ამიტომ მოგვაქვს მისი მეტნაკლებად სრული აღწერა. ასევე ვკმაყოფილებით ნაწილობრივ გამოქვეყნებული ძეგლების (კისტრიკი, ნიუ. შილოვკა) ზოგადი დახასიათებით. ძეგლებს შორის არსებული განსხვავება საგანგებოდ იქნება აღნიშნული II თავში.

გამეორების თავიდან აცილების მიზნით, მასალის აღწერისას მიღებულ დაკვირვებებს I თავში არ ვათავსებთ. მათ უშუალოდ ვიყენებთ II და III თავში.

არქეოლოგიური დაზვერვებისა თუ შემთხვევითი აღმოჩენების შედეგად საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან ცნობილია ნეოლითური იერის მქონე, ძირითად კომპლექსებს მოწყვეტილი, ცალკეული იარაღები, რომლებიც საშუალებას არ იძლევა ზუსტად განვსაზღვროთ მათი ასაკი. გარდა ამისა, ხშირად უცნობია საქართველოს მუზეუმში დატული შემთხვევით მოპოვებული ნეოლითური მასალის აღმოჩენის ადგილი და ვითარება. ცხადია, ასეთ მასალაზე დაყრდნობა, ნეოლითის შესწავლის თანამედროვე დონეზე, ბევრის მომცემი არ უნდა იყოს. ყოველივე ამის გამო ჩვენ შეგნებულად გვერდს უვლით ამგვარი მასალების ნაშრომში მოტანას და მათ აღწერას, თუმცა ისინი მხედველობაში გვაქვს და ვითვალისწინებთ. აქ ჩვენ მოგვაქვს მეტნაკლებად სრული ნეოლითუ-

10 ლ. ნ. ბ. ი. რ. ი. ძ. ადრენეოლითური ხანის ნაშთები ანასეულიდან, ივ. ჭავჭავაძის ს. ს. ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. VII, თბილისი, 1963.

11 ნ. ბ. ი. რ. ი. ძ. კვის ხანის ნამოსახლარები კინტრიშის ხეობაში, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები, I, თბილისი, 1964.

12 ლ. ნ. ბ. ი. რ. ი. ძ. მამათის ნეოლითური ხანის ნაშთები, ასპირანტა და ახალგაზრდა მეცნიერ მეცნიერ XIV საშენიერო კონფერენცია, ანოტაცია მოხსენებისა, 1964, თბილისი.

რი კოლექციები, რომელთა საშუალებით შესაძლებელი ხდება ნეოლითის პრობლემის ზოგიერთი საკითხის გარკვევა.

ანასეული I. ანასეულის ნეოლითური სადგომები მდებარეობს ქ. მახარაძის სამხრეთ დასავლეთით 1,5 კმ-ის მანძილზე მდებარე ანასეულის ბორცვებზე. ეს ტერიტორია ამჟამად ქალაქის ფარგლებშია. სადგომი — ანასეული I მდებარეობს ანასეულის ცენტრალურ ბორცვზე, სადაც ამჟამად მეტეოსადგურია მოთავსებული, ხოლო ანასეული II — ცენტრალური ბორცვის სამხრეთით, უშუალოდ მასზე მიბჯენილ, ოდნავ მომცრო ბორცვზე, რომელსაც ადგილობრივი მცხოვრებლები „მიწის ციხეს“ უწოდებენ. მანძილი სადგომებს შორის 1,5 კმ. ეს ბორცვები თითქმის ყოველი მხრიდან გარშემორტყმულია მდინარეებით. ანასეულის სამხრეთ აღმოსვალეთით მიედინება აქისწყალი, რომელიც ცენტრალური ბორცვის ძირში ერთვის მის ჩრდილო-აღმოსავლეთით მიმავალ მდ. ბეუქას და ჩადის მდ. ნატანებში. ანასეულის ჩრდილო-დასავლეთით გადის მდ. ლეჩუმა. რომელიც ანასეულის მახლობლად ერთვის სამხრეთ-დასავლეთიდან მიმავალ მდ. ორაფოს. მისი ერთ-ერთი შტო ჰყოფს ანასეულის ცენტრალურ ბორცვსა და „მიწის ციხეს“. ანასეულის სამხრეთით მიედინება მდ. ჩოლოქი. ანასეული I-ის ტერიტორიაზე გათხრებისა და ზედაპირული მასალის შეგროვების შედეგად მოპოვებულია მრავალრიცხოვანი იარაღ-ხელსაწყოები და წარმოების ნაშთები. იარაღების დასამზადებლად უპირატესად ობსიდიანი გამოიყენებოდა: 4044 ერთეულიდან 3160 ერთ. ობსიდიანისაა, 800 — კაყის, 59 — რიყისქვის.

აღნიშნული მასალა დანიშნულებისა და მოყვანილობის მიხედვით შეიძლება დაიყოს ჯგუფებად და ქვეჯგუფებად:

კოლექციაში სამი მომრგვალო კაყის კაქარია, ერთი მათგანი დაფარულია ბუნებრივი ქერქით, ორი კი ნაწილობრივ კანშემოცილია და შიტოვებული. მათი დიამეტრია დაახლოებით 5 სმ.

ნუკლეუსები. ანასეულ I-ში 28 მთელი და დაზიანებული ნუკლეუსია, მათგან 14 ნუკლეუსი ობსიდიანისაა, 14 კაყისაა.

ანასეული I-ის ნუკლეუსები შეიძლება ორ ძირითად ჯგუფად დავყოთ:

I. კონუსის მოყვანილობის ნუკლეუსები (ტაბ. I, სურ. 1, 3). სულ 5 ცალი. მათგან 3 მხოლოდ ერთი ზედაპირიდანაა გამოყენებული, მეორე მხარე კი დაფარული აქვს ბუნებრივი ქერქით. დანარჩენ ორ ნუკლეუსს ლამელები ირგვლივ აქვს ატკეცილი. ნუკლეუსების სიგრძე 2,2—4,3 სმ შორის მერყეობს. ხოლო ფუძის დიამეტრი საშუალოდ 2—5 სმ შორის.

2. ფანქისებური ნუკლეუსები (ტაბ. I, სურ. 2), სულ 2 ცალი. მათ გარშემო ემჩნევა ვიწრო და სწორი ლამელების ატკეცვის კვალი. ეს ნუკლეუსები ერთფუძიანია. ერთი მათგანი დაზიანებულია. სიგრძე 4,3 სმ, ფუძის დიამეტრი კი 1 სმ-ია.

კოლექციაში არის აგრეთვე დაზიანებული პრიზმისებური ნუკლეუსები (ტაბ. I, სურ. 4, 12). სულ 16 ცალი. დაზიანებული ნუკლეუსების საშუალებით ძნელია მათი თავდაპირველი ფორმის დადგენა. მათი სიგრძე 1,5—4 სმ შორის მერყეობს. კოლექციაში გვაქვს ბოლომდე გამოყენებული პრიზმული ნუკლეუსების ნალევები. სულ 5 ცალი. მათი სიგრძე 3—5 სმ შორის მერყეობს. ამგვარ ნალევებს ემჩნევა ლამელების ატკეცვის კვალი. მათ დარტყმის სიბრტყე აღარა აქვთ შერჩენილი.

კომპლექსში დიდი რაოდენობითაა ანამტკრევეები. სულ 170 ცალია. მათი

სიგრძე მერყევობს 1—6 სმ შორის. ყველა მათგანი არასწორი მოყვანილობისაა და ბასრკვერღებიანი. ამგვარი ანატკეცების ერთი ნაწილი იარაღების დამზადების შედეგად უნდა დარჩენილიყო, მეორე კი ნუკლეუსების დამტკიცებისას. ოსილიანის ანამტკიცების უმრავლესობას ეტყობა გამოყენების კვალი. კაყის ანამტკიცების დიდი ნაწილი ატკეცის ნაშთებშია.

ანატკეცები. სულ 1200 ცალია. აღნიშნული ანატკეცები სხვადასხვა ხასიათისაა, რის მიხედვითაც მათ 3 ძირითად ჯგუფად ვყოფთ:

1. კაქრის გათლის შედეგად მიღებული ანატკეცები. სულ 48 ცალია, რაც ანატკეცების საერთო რაოდენობის 5%-ია. მათი ერთი მხარე ამოზრტულია და ბუნებრივ ქერქითაა დაფარული, მეორეზე კი შეიმჩნევა ტალღისებური ზედაპირი. ეს ანატკეცები მიღებულია კაქრის ნუკლეუსად მომზადების პროცესში. მისი თავისა და გვერდების მოშორების შედეგად მათი სიგრძე 3—6 სმ შორის მერყევობს, სიგანე კი 2—4 სმ-მდეა.

2. ნუკლეუსებიდან მიღებული ანატკეცები 1097 ცალია, რაც ანატკეცების საერთო რაოდენობის 91%-ს შეადგენს. მათ აქვთ სამკუთხედისებური მოგრძო, მოკლე ან მომრგვალო მოყვანილობა, არასწორი, თხელი და მკრელი გვერდებით. ყველაზე მრავლადაა მცირე ზომის ანატკეცები, რომელთა სიგრძე 1—4 სმ შორის მერყევობს (836 ცალი). შედარებით ნაკლებია საშუალო ზომის ანატკეცები (245 ცალი). მათი სიგრძე 4—6 სმ შორის მერყევობს. კიდევ უფრო ცოტაა დიდი ზომის ანატკეცები (16 ცალი), რომელთა სიგრძე 6—8 სმ-მდეა. ანატკეცების 80%-ს ეტყობა გამოყენების კვალი. 42 ანატკეცს სხვადასხვა ადგილას ეტყობა ნაწილობრივ რეტუში, რომელიც ხშირად მკრთალია. 19 ანატკეცის დარტყმის სიბრტყე შესწორებულია.

3. ნუკლეუსების განახლებისა და შესწორების შედეგად მიღებული ანატკეცები (ტაბ. I, სურ. 13), სულ 58 ცალი (საერთო რაოდენობის 4%). ნუკლეუსების დარტყმის სიბრტყის შესწორების დროს მიიღებოდა განივი ანატკეცები, რომლებსაც აქვთ ნუკლეუსებიდან გამოყოფილი წახანაგები. სულ 15 ცალია, ზოგიერთი განივი ანატკეცი დამატებით მუშავდებოდა და საფხეკებად გამოიყენებოდა. ნუკლეუსების გვერდით შესწორებისას მიიღებოდა სიგრძივი ანატკეცები, რომლებსაც ემჩნევა ლამელების ატკეცის კვალი. სულ 37 ცალია. მათი სიგრძე 1,5—8 სმ შორის მერყევობს, ხოლო სიგანე 0,8—1,5 სმ-მდეა. ამ ანატკეციდან 17 ცალს გვერდი დამუშავებული აქვს ბრტყელი, განიერფართობიანი რეტუში.

ლაშქრები ხასიათდება ფორმების მრავალფეროვნებით. სულ 710 ცალი: მათი უმრავლესობა წარმოადგენს ორ ან სამფერდა, იშვიათად ოთხფერდა ვიწრო, სწორ და მკრელნაპირებიან ლამელებს.

მოყვანილობისა და მეორადი დამუშავების მიხედვით ლამელები შეიძლება შემდეგ ჯგუფებად დავყოთ:

1. დანისებური მოყვანილობის ლამელები, სულ 123 ცალი. მათი უმრავლესობა (100 ცალი) თავბოლოვადამტკიცებულია. ამ ლამელებს აქვს სწორი და მკრელი ნაპირები. მათგან 97 ცალი ვიწრო და თხელია (ტაბ. I, სურ. 5—7), მათი სიგრძე 1,7—6 სმ, სიგანე 0,7—1,2 სმ შორის მერყევობს. 29 ცალი კი განიერი და მსხვილი ლამელაა, რომელთა სიგრძე 2,7—6,5 სმ, სიგანე 1,4—1,7 სმ შორის მერყევობს.

2. მიკროლამელები (ტაბ. I, სურ. 14—17), 25 ცალი. ეს ჯგუფი ხასიათდება მცირე ზომებით და სწორი მოყვანილობით. სიგრძე 1,5—3,5 სმ, სიგანე 0,3—

1 სმ შორის მერყეობს. მათი უმეტესობა თავბოლო გადამტყრეულია და აქვს სწორი, ეიწრო და თხელი ნაპირები.

3. ლამელის განივი ნატეხები (ტაბ. I, სურ. 10—11) მიიღებოდა ეიწრო, სწორწახნაგა ლამელების სწორკუთხა ნაწილებად დამტყრევის შედეგად; სულ 70 ცალია. მათი ერთი ნაწილი გეომეტრიული მიკროლითების ნაშადებს წარმოადგენდა, მეორე ნაწილი კი მეორადი დამუშავების გარეშე ჩასართებად გამოიყენებოდა, რასაც მოწმობს მათზე არსებული გამოყენების კვალი. მათი სიგრძე 1,1—2 სმ-მდეა, სიგანე 1—1,5 სმ-მდე.

4. ლამელის თავები მიიღებოდა ლამელების იმ ნაწილის გადატეხის შედეგად, რომელსაც ჰქონდა დარტყმის სიბრტყე და ატკეცვის ბურცობი. სულ 107 ცალია. ლამელის თავებს მუცლის მხრიდან ეტყობა ტალღისებურად გაშლილი ზედაპირი. თხელი ლამელის თავებს ცალი გვერდი მზირად რეტუშირებული აქვს. მათი სიგრძე 0,8—2,8 სმ შორის მერყეობს.

5. გვერდრეტუშირებული ლამელები (ტაბ. I, სურ. 14, 19—22) სხვადასხვა მოყვანილობისაა და არ გამოირჩევიან ფორმების დახვეწილობით. სულ 47 ცალია. მათი სიგრძე 1,5—5 სმ შორის მერყეობს. რეტუშის ხასიათი და მისი განლაგება ლამელების გვერდებზე სხვადასხვა ხასიათისაა. ზოგჯერ მკაფიო ან მკრთალი რეტუში ლამელის გვერდს მთლიანად გასდევს ზურგის ან მუცლის მხრიდან, ზოგჯერ კი ნაწილობრივ.

6. გვერდამოღარული ლამელები (ტაბ. I, სურ. 19—21), სულ — 19 ცალი. ამოღარვა უმეტესად თავგადამტყრეულ ლამელებზე შეიმჩნევა. მათზე რეტუშის საშუალებით ამოღარულია გვერდის რომელიმე ნაწილი. მათი სიგრძე 1,1—4,5 სმ შორის მერყეობს.

7. ბლაგვზურგა ლამელები (ტაბ. 4, სურ. 6—7), სულ 8 ცალი. მათი ზურგი დამუშავებულია ფაქიზი „პერპენდიკულარული“ რეტუშით. სიგრძე საშუალოდ 1,3 სმ უდრის, სიგანე 0,3—0,5 სმ შორის მერყეობს. დაბლაგველი ზურგის მოპირდაპირე მხარეზე შეიმჩნევა გამოყენების კვალი. ყველა მათგანი ობსიდიანისაა.

8. არასწორი მოყვანილობის ლამელები, სულ 321 ცალი. მათი სიგრძე 1,8—5 სმ, სიგანე 0,6 სმ. ამ ჯგუფში ვაერთიანებთ არასწორი ნაპირების მქონე უხეშ ლამელებს, რომლებიც არ გამოირჩევიან ბეჯითი დამუშავებრთა და დახვეწილი ფორმებით:

ლამელები	რაოდენობა	%-ული შეფარდება
დანისებური	97	13
მიკროლამელები	25	3
ლამელის განივი ნატეხები	70	10
ლამელის თავები	107	15
გვერდრეტუშირებული	47	7
გვერდამოღარული	19	2,7
ბლაგვზურგა	8	1
არასწორი მოყვანილობის	321	45
სულ	710	

ანასეული I-ის კოლექცია ხასიათდება ლამელების სიმრავლით (710 ცალი) და მრავალფეროვნებით. ლამელები მასალის საერთო რაოდენობის 18%-ს შეადგენენ. მათგან 465 ცალი ობსიდიანისაა, 245 ცალი კი კაეისა. აღნიშნული შეფარდებიდან ჩანს, რომ ლამელების 66% ობსიდიანისაგანაა ნაკეთები. ლამე-

ლების 45% არასწორი მოყვანილობისაა, რაოდენობის მიხედვით შემდეგი ადგილი უჭირავს ლამელების თავებს (15%), დანისებურ ლამელებს (13%) და ლამელის განივ ნატეხებს (10%). სხვა სახის ლამელები შედარებით ცოტაა (გვერდებრეტელშირებული 7%, მიკროლითური 3% და სხვებზე). ჰარბობის თავბოლო და თავგადამტკიცებელი ლამელები. მთელი ცალები ძალიან ცოტაა. ლამელები წნევის ტექნიკითაა ატკეცილი. მეორადი დამუშავების კვალი 74 ცალს ემჩნევა, მაგრამ მიუხედავად იმისა, რომ დიდ ნაწილს რეტუში არ აქვს, თხელი და ბასრ-გვერდებიანი ლამელები მეორადი დამუშავების გარეშე გამოიყენებოდა სხვადასხვა სახის იარაღებად. თითქმის ყველა ლამელს ერთ ან ორივე გვერდზე ეტყობა გამოყენების კვალი წერილი ანამტრევეების სახით. სწორწახნაგა ლამელების სიმრავლე მიუთითებს მათი ატკეცვის ტექნიკის გაუმჯობესებაზე. ლამელების ერთი ნაწილი იხმარებოდა იარაღების დასამზადებლად, მეორე ნაწილი კი დამოუკიდებელ იარაღებს წარმოადგენდა. მათი სიგრძე 1,1—6,7 სმ-ია, სიგანე კი 0,5—1,7 სმ-მდე.

ს ა კ რ ი ს ე ბ ი. ანსეული I-ის იარაღებს შორის საკრისებს ყველაზე დიდი ადგილი უჭირავს. 165 ცალია. ყველა მათგანი დამზადებულია ვიწრო, სწორი და თხელი ლამელების ბოლოზე, ვიწრო და მოკლე სასაქრისე ჩამონატების მეშვეობით. გამონაკლისს შეადგენს ანატკეცზე დამზადებული ერთი საკრისი. სასაქრისე ჩამონატები გვხვდება სწორი, კუთხის, ირიბი და ხიწვიანი. სასაქრისე ჩამონატების ამგვარი მოყვანილობა წინასწარგანსაზღვრული არ უნდა ყოფილიყო. თითქმის ყველა საკრისს სამუშაო პირზე ეტყობა მუშაობის კვალი. აღნიშნულ კოლექციაში მხოლოდ 5 საკრისია თავრეტუშიანი (ტაბ. II, სურ. 20—22), ყველა დანარჩენი კი მარტივია. მარტივ საკრისებს ვაკუთენებთ ისეთ საკრისებს, რომელთა სამუშაო პირი შექმნილია ლამელისა თუ ანატკეცის (იმის მიხედვით, თუ რაზეა იარაღი დამზადებული) თავის გადატეხვისა და სასაქრისე ჩამონატების მეშვეობით, მათი გადაკვეთის კუთხეზე. ამ საკრისებს თავი დამუშავებული არა აქვთ. ყველა საკრისს ცალ ან ორივე გვერდზე აქვს თითო სასაქრისე ჩამონატები. გამონაკლისია სამი საკრისი, რომელთაც ცალ ან ორივე გვერდზე აქვს ორი სასაქრისე ჩამონატები. ამგვარ საკრისებს ორწახნაგას უწოდებენ (ტაბ. II, სურ. 21, 22, 24). საკრისების დიდი ნაწილი დამზადებულია თავბოლოგადამტკიცებელ ლამელებზე. მათი საშუალო სიგრძე მერყეობს 1,3—6 სმ-მდე, სიგანე კი 0,7—1,8 სმ-მდე.

მარტივი საკრისების ერთ ნაწილს სასაქრისე ჩამონატები აქვს ცალ გვერდზე (ტაბ. II, სურ. 1—6), მეორეს კი ორივე გვერდზე (ტაბ. II, სურ. 7—17). ამის მიხედვით გამოვყოფთ მარტივ ცალმხრივ და მარტივ ორმხრივ საკრისებს. კოლექციაში 78 ცალი (47%) მარტივი და 82 ცალი (51%) მარტივი ორმხრივი საკრისია. სასაქრისე ჩამონატების მოყვანილობის მიხედვით საკრისებს არ გამოვყოფთ ცალკე ჯგუფად. აღნიშნავთ მხოლოდ მათ რაოდენობას და პროცენტულ შეფარდებას. მარტივ ცალმხრივ საკრისებში: სწორი 29 ც. (18%), ირიბი — 21 ც. (13%), ხიწვიანი — 27 ც. (17%). მარტივ ორმხრივ საკრისებში: სწორი — 41 ც. (25%), ხიწვიანი — 7 ც. (4%), სწორი და ირიბი — 7 ც. (4%), სწორი და ხიწვიანი — 16 ც. (10%), ირიბი და ხიწვიანი — 11 ც. (7%).

საკრისები მსალის საერთო რაოდენობის 4%-ს შეადგენენ. საკრისების 82% (131 საკრისი) ობსიდიანის ლამელაზეა დამზადებული, 18% (29 საკრისი) კი კაისაზე. აღნიშნული შეფარდება მოწმობს, რომ საკრისების უმრავლესობა ობსიდიანისაგან მზადდებოდა.

ს ა ფ ხ ე კ ე ბ ი. ანასეული I-ის კოლექციას ახასიათებს საფხეკების სიმრავლე, ფორმების მრავალფეროვნება და დახვეწა. სულ 120 ცალი. ყველა მათგანს ეტყობა გამოყენების კვალი წერილი ანამტერევეებისა თუ გაპრილების სახით. საფხეკების დიდი ნაწილი წარმოდგენილია მთელი იარაღებით, თუმცა არის მუშაობის პროცესში გადატეხილებიც.

აღნიშნული საფხეკები ნაშადის ხასიათისა და მოყვანილობის მიხედვით შეიძლება შემდეგ ჯგუფებად დივიზი:

1. ოვალურ სამუშაოპირიანი საფხეკები, ჩამოყალიბებული ანატეკების ბოლოზე (ტაბ. III, სურ. 1—4), სულ 24 ცალი. ამ ჯგუფის საფხეკების ერთ ნაწილს სამუშაო პირი მკაფიოდ აქვს გამოხატული, რეტუში კი ზოგჯერ ცალ ან ორივე გვერდზე გადადის. მეორე ნაწილს სამუშაო პირი შედარებით უფრო მკრთალად აქვს გამოსახული, ხოლო რეტუში არ გადადის გვერდებზე. მათი სიგრძე 2,2—5 სმ, ხოლო სიგანე 2—3 სმ შორის მერყეობს. ამ ჯგუფში განსაკუთრებით გვინდა აღვნიშნოთ ორი საფხეკი ჩამოყალიბებული ნუკლეუსის განივ ანატეკებზე (ტაბ. III, სურ. 15). ნუკლეუსებიდან მიღებულ განივ ანატეკებს შეორადი დამუშავების შედეგად საფხეკებად ხმარობდნენ. სამუშაო პირი კეთდებოდა იმ ადგილას, სადაც შეიმჩნევა ნუკლეუსიდან გამოყოლილი წახნაგები.

2. ოვალურ სამუშაოპირიანი საფხეკები, ჩამოყალიბებული ლამელების ბოლოზე. ამ ჯგუფში ორი ქვეჯგუფი გამოიყოფა:

ა) ოვალურ სამუშაოპირიანი საფხეკები დამზადებული ვიწრო ლამელების ბოლოზე (ტაბ. III, სურ. 19), სულ 11 ცალი. ყველა მათგანი ნაკეთებია სწორ და თხელ ლამელაზე და აქვს ფრჩხილისებური სამუშაო პირი. ზოგიერთ საფხეკზე რეტუში სამუშაო პირიდან გვერდზე გადადის. ამ საფხეკების ნაწილი დაზიანებულია. მთელი ცალის სიგრძე 3,3 სმ-ს უდრის, სამუშაო პირის სიგანე 1,5 სმ-ია.

ბ) ოვალურ სამუშაოპირიანი საფხეკები, ჩამოყალიბებული განიერ, მსხვილ ლამელებზე (ტაბ. III, სურ. 20—21), სულ 4 ცალი. ამ იარაღებზე რეტუში სამუშაო პირიდან გვერდებზე გადადის და მათი მოყვანილობა ზოგჯერ ოვალს უახლოვდება. ეს საფხეკები დამზადებულია 2—4 სმ სიგრძის ლამელებზე, სამუშაო პირის სიგანე 2 სმ-ია. ერთ საფხეკს ჩამოტეხილი გვერდი დაბლაგული აქვს, შესაძლოა ხელის დაცვის მიზნით.

3. მომრგვალო საფხეკები (ტაბ. III, სურ. 11—14), სულ 3 ცალი. ეს საფხეკები ჩამოყალიბებულია თხელ, მომრგვალო ანატეკებზე. მათ ერთ ნაწილს აქვს ირგვლივი რეტუში, მეორეს კი ნაწილობრივ, ერთ-ერთი საფხეკის შუა ნაწილში არსებული ხიწვი რეტუშირებულია. ხელის დაზიანებისაგან დაცვის მიზნით. მათი დიამეტრი 3—5 სმ შორის მერყეობს.

4. მაღალი ფორმის საფხეკები (ტაბ. III, სურ. 6—9), სულ 14 ცალი. ყველა მათგანი ჩამოყალიბებულია სქელ, მაღალ, მომრგვალო მოყვანილობის ანატეკებზე. ამ საფხეკებს ირგვლივ აქვს მაღალი რეტუში, რომელიც ადის საფხეკის მსხვილ ზურგზე. ეს რეტუში უმეტეს შემთხვევაში მთლიანად ფარავს მას. მათი დიამეტრი 1,5—4,5 სმ შორის მერყეობს.

5. ამოღარული საფხეკები (ტაბ. III, სურ. 22) 7 ცალია. ამ იარაღებს გვერდის ესა თუ ის ნაწილი რეტუშით აქვთ ამოღარული. ოთხი მათგანი ანატეკებზეა ჩამოყალიბებული, სამი კი ლამელაზე. მათი სიგრძე 2,2—4 სმ-ია, სიგანე კი, — 1—2 სმ შორის მერყეობს.

6. მიკროლითური საფხეკები (ტაბ. III, სურ. 16—17) 34 ცალია, აქ ძირითადად ორი სხვადასხვა ჯგუფის საფხეკებია, რომლებსაც მცირე ზომები აერთიანებს:

ა) ფრჩხილისებური მოყვანილობის სამუშაოპირიანი საფხეკები, სულ 20 ცალი. ისინი ჩამოყალიბებულია მცირე ზომის ანატეკეების ბოლოზე. მათი სიგრძე 1,2—1,5 სმ შორის მერყეობს, სიგანე კი 1—1,5 სმ-მდეა.

ბ) მრგვალი საფხეკები, ირგვლივ რეტუშირებული, 14 ცალია, ისინი დამზადებულია მცირე ზომის ანატეკეებზე. მათი დიამეტრი 1—2 სმ-მდე მერყეობს.

7. ორმაგი საფხეკები (იბ. III, სურ. 23) მხოლოდ 2 ცალია. ერთი მათგანი ჩამოყალიბებულია 2,6 სმ სიგრძის ობსიდიანის ვიწრო, მაღალ, ორფერდა ლამელაზე, რომლის ერთი სამუშაო პირი ფრჩხილისებურია, მეორე კი ირიბი. მეორე საფხეკი ჩამოყალიბებულია ობსიდიანის ანატეკეზე. მას ორივე მხრიდან აქვს ოვალური სამუშაო პირი, მისი სიგრძე 2,5 სმ-ია, სიგანე — 2 სმ.

8. ამ ჯგუფში ვაერთიანებთ ისეთ საფხეკებს, რომლებსაც სამუშაო პირი არა აქვთ სავანგებოდ და ბეჭითად დამუშავებული და არ ტოვებენ სრულყოფილი იარაღის შთაბეჭდილებას. ისინი ჩამოყალიბებულია არაწესიერი მოყვანილობის ანატეკეებზე. რომლებსაც გვერდის ამა თუ იმ მხარეს აქვს სუსტად გამოხატული სამუშაო პირი. სულ 21 ცალი, მათი სიგრძე 2—5 სმ-მდეა, სიგანე კი 3—5 სმ-მდე მერყეობს.

ცხრილი 1

ს ა ფ ხ ე კ ე ბ ი	რაოდენობა	%-ლი შეფარდება
ანატეკის ბოლოზე ჩამოყალიბებული ოვალურ სამუშაოპირიანი საფხეკები	24	20%
ლამელის ბოლოზე ჩამოყალიბებული ოვალურ სამუშაოპირიანი საფხეკები	15	13%
მომრგვალო საფხეკები	3	2,5%
მაღალი საფხეკეა	14	12%
ამოლარული	7	5%
მიკროლითური	34	28%
ორმაგი საფხეკები	2	1,5%
შემთხვევითი მოყვანილობის ანატეკეებზე დამზადებული საფხეკები	21	17%
ს უ ლ	120	

ანასეული I-ის გათხრის დროს 120 სხვადასხვა მოყვანილობის საფხეკია აღმოჩენილი. ისინი მასალის საერთო რაოდენობის 3%-ს შეადგენენ. მათგან 85 საფხეკი ობსიდიანისაა, 35 კი კაჟისა, მოცემული შეფარდებიდან ჩანს, რომ მათი 71% ობსიდიანის მასალისაგან მზადდებოდა. წამყვანი ადგილი მიკროლითური საფხეკებს უჭირავს, ისინი საფხეკების საერთო რაოდენობის 28%-ს შეადგენენ. ამ საფხეკების სიმრავლე მიკროლითური ტექნიკის დიდი განვითარების მაჩვენებელი უნდა იყოს. რაოდენობის მიხედვით შემდეგი ადგილი უჭირავს ანატეკეზე ჩამოყალიბებულ ოვალურ სამუშაოპირიან (20%), შემთხვევითი მოყვანილობის ანატეკეებზე დამზადებულს (17,5%) და ლამელაზე დამზადებულ ოვალურ სამუშაოპირიან (13%) საფხეკებს. საკმაოდ მკაფიო ჯგუფს წარმოადგენენ მაღალი ფორმის საფხეკები (12%). უნდა ვიფიქროთ, რომ მათი სხივით საქმე გვაქვს ზედაპალეოლითური ტრადიციების გაგრძელებასთან. სწავტაპის საფხეკები შედარებით ცოტაა (მომრგვალო 2,5%, ამოლარული 5%, ორმაგი 1,5%).

ანასეული I-ის საფხეკების უმრავლესობა ჩამოყალიბებულია მოკლე. განიერ, მომრგვალო ფორმის ანატეკებზე. ლამელზე ნაკეთები საფხეკები შედარებით ცოტაა. მათ დიდ ნაწილს აქვს ბეჭითად დამუშავებული სამუშაო პირი. არის ისეთი საფხეკები, რომელთა სამუშაო პირი მკაფიოდ არ არის გამოყვანილი. ეს განსაკუთრებით ითქმის შემთხვევით მოყვანილობის ანატეკებზე ჩამოყალიბებულ და ამოღარულ საფხეკებზე. ლამელაზე დამზადებულ საფხეკებს ზოგჯერ გვერდებიც უმუშავებოდა.

კოლექციაში არის ერთი სწორ-სამუშაოპირიანი საფხეკი, ჩამოყალიბებული განიერი ლამელის ბოლოზე (ტაბ. III, სურ. 18) და ანატეკზე დამზადებული ერთი სწორ-სამუშაოპირიანი საფხეკი (ტაბ. III, სურ. 5). იმის გამო, რომ ამგვარი იარაღი ერთადერთია, მას ცალკე ჩგუფად არ გამოუყოფთ.

კომბინირებული იარაღები სხვადასხვა სახის სამუშაოს შესასრულებლად უნდა ყოფილიყო განკუთვნილი (ტაბ. IV, სურ. 10, 16—18). სულ 13 ცალია. ისინი წარმოდგენილია შემდეგი სახეებით:

1. ოვალურ სამუშაოპირიანი საფხეკი და თავგადამტერეული სწორი საკრისი, სულ 2 ცალი. ჩამოყალიბებულია 2,7 სმ სიგრძის და 0,8—1,8 სმ სიგანის ობსიდიანის ლამელზე.

2. ოვალურ სამუშაოპირიანი საფხეკი და ორმხრივი სწორი საკრისი, რომელიც ჩამოყალიბებულია ობსიდიანის სამფერდა ვიწრო ლამელაზე, სიგრძე — 4 სმ, სიგანე 1 სმ უდრის.

3. თავსწორარტეშინი საფხეკი და თავგადამტერეული სწორი საკრისი. სულ 3 ცალი. ორი მათგანი დამზადებულია ობსიდიანის 2,3—2,8 სმ სიგრძის ორფერდა ლამელაზე. მესამე კი დამზადებულია კაყის განიერი, ორფერდა ლამელის ბოლოზე.

4. გვერდამოღარული საფხეკი და სწორი საკრისი. სულ 2 ცალი. დამზადებულია 1,5—4,8 სმ სიგრძის ობსიდიანის ლამელზე. მათგან ერთს გვერდი მუცლის მხრიდან აქვს რეტუშირებული.

5. ორმაგი საფხეკი და თავგადამტერეული ირიბი საკრისი, დამზადებულია 1 სმ სიგრძის ობსიდიანის სამფერდა ლამელაზე.

6. ამოღარული საფხეკი და თავგადამტერეული ხიწიანი საკრისი, დამზადებულია 2,3 სმ სიგრძის ობსიდიანის სამფერდა ლამელაზე.

7. ამოღარული საფხეკი და სწორი საკრისი დამზადებულია 1,5 სმ სიგრძის ობსიდიანის უხეშ ლამელაზე.

8. სახერტი და სწორი საკრისი, 2 ცალი. მათგან ერთი დამზადებულია კაყის ლამელისებურ ანატეკებზე, მეორე კი ობსიდიანის თხელ, მოკლე ლამელაზე. სიგრძე 1,5 სმ-ია, სიგანე კი 0,8 სმ.

გერმეტრიული მოყვანილობის მიკროლითები (ტაბ. IV, სურ. 12—15). სადგომზე ნაპოვნია მხოლოდ 8 ტრაპეცია. მათ დასამზადებლად გამოიყენებოდა თხელი და ვიწრო ლამელის განივი ნატეხები, შემდგომი დამუშავებით — თხელი, დამრეცი რეტუშით იღებდნენ სასურველ ფორმას.

ანასეული I-ის ტრაპეციები ხასიათდებიან სიმეტრიული ფერდებითა და ფუძეებით. 7 ტრაპეციას დამუშავებული აქვს მხოლოდ ორი ფერდი. ზედა ფუძე არ არის დამუშავებული. ქვედა კი ემთხვევა ლამელის ნაპირს და ვტყობა გამოყენების კვალი. გამოჩაყლის შეადგენს ერთი ტრაპეცია, რომლის ორი ფერდი და ზედა ფუძე დამუშავებულია. მათი სიგრძე და სიმაღლე დაახლ. 1 სმ უდრის.

სახერეტები (ტაბ. IV, სურ. 1—3), სულ 4 ცალი. მათი სამუშაო წვე-
რი დამუშავებულია სხვადასხვა სიბრტყეზე მდებარე რეტუშით, ე. ი. წვერის
ერთი მხარე რეტუშირებულია ზურგიდან, მეორე კი მუცლის მხრიდან. ორი
სახერეტი ჩამოყალიბებულია ობსიდიანის თხელ ორფერდა ლამელაზე, ორი
კი კაჟის ანატეცზე. მათი სიგრძე 3,2—5,4 სმ შორის მერყეობს, სიგანე კი
1—3 სმ-ს უდრის.

ხერხისებური იარაღები (ტაბ. IV, სურ. 19—20), სულ 2 ცალი.
მათგან ერთი ჩამოყალიბებულია ობსიდიანის განიერ ლამელაზე, კბილები კარ-
გად აქვს გაფორმებული რეტუშით. მეორე დამზადებულია ობსიდიანის ვიწ-
რო ლამელაზე, კბილები ერთმანეთთან ახლოსაა განლაგებული. სიგრძე 2,3 სმ
უდრის, სიგანე — 2 სმ.

დანები (ტაბ. IV, სურ. 9), სულ 2 ცალი. დამზადებულია თხელ ლამე-
ლაზე. ერთ-ერთი გვერდის დაბლაგვების მიზნით და საჩვენებელი თითის მო-
ხერხებული დაქერისათვის დანის წვერიდან დაწყებული მთელ ზურგს გასდევს
გვერდის ჩამონატეხი. სამუშაო პირზე ეტყობა გამოყენების კვალი. სიგრძე —
3,5 სმ-ია, სიგანე — 1,5 სმ. ამგვარი დანები, როგორც ჩანს, უტაროდ იხმარე-
ბოდა. იარაღის ზურგის დაბლაგვების მსგავსი შემთხვევები დადასტურებულია
კოსტენკი I და IV სადგომზე.

წვეტანა (ტაბ. IV, სურ. 8). დამზადებულია 5,2 სმ სიგრძის და 4 სმ
სიგანის კაჟის ანატეცზე და აქვს წაგრძელებული ფოთლის ფორმა; იარაღი და-
ფარულია მოთეთრო-მოვარდისფრო პატინით. ზურგის მხარე მთლიანად და-
მუშავებულია, მუცლის მხარე კი მხოლოდ ფუძესთან; დამუშავება საკმაოდ
უხეშია. ამგვარი იარაღი ჩვენს მასალებში ერთადერთია. დ. თუშაბრამიშვილის
აზრით, იგი მუსტიუურია და შემთხვევით უნდა იყოს მოხვედრილი სადგომზე.

ისრისპირი (ტაბ. IV, სურ. 11), ცალფრთიანია. ყუნწი და ცალი ფრთა
გაფორმებული აქვს ცალმხრივი გვერდითი ამოღარვით. რეტუში დამრეცია.
წვერი არ არის რეტუშირებული. იგი ლამელაზეა დამზადებული. სიგრძე უდ-
რის 3 სმ, სიგანე — 1,5 სმ.

რეტუშორები დამზადებულია კაჟისა და ობსიდიანის ნატეხებზე,
რომლებსაც მოგრობ ფორმა და წვეტიანი ბოლო აქვთ. სამუშაო პირზე შეიმჩნე-
ვა გამოყენების კვალი, სულ 2 ცალი.

რიყისქვის იარაღები. ანასეული I-ის მასალებში, ობსიდიანი-
სა და კაჟის იარაღების გარდა, არის რიყის ქვის სხვადასხვა ქანებისაგან დამზა-
დებული იარაღებიც, მათი ნაწილები და წარმოების ნარჩენები.

ცული (ტაბ. V, სურ. 2) ორმხრივლესილი, თხელი, ოვალური სამუშაო
პირით. განიკვეთში ოვალურია. იარაღი მთლიანადაა გაპრიალებული. გვერ-
დითი წიბოები არა აქვს. ყუა მოტეხილია. ცული დამზადებულია მაგარი ქა-
ნის რიყის ქვისაგან. სიგრძე 8 სმ-ია, სიგანე — 3,4 სმ.

კოლექციაში არის აგრეთვე რიყის ქვის ორი სხვადასხვა ცულის ნატეხი.
მისი შუა ნაწილის სიგრძე 5 სმ-ია, სიგანე კი 3 სმ, მეორე კი გახეხილ-გაპ-
რიალებული სამუშაო პირია. სიგრძე უდრის 5,8 სმ-ს, სიგანე — 3,5 სმ.

სათლელები (ტაბ. V, სურ. 3—4), სულ 3 ცალია. ორი მათგანი დამ-
ზადებულია რიყის ქვის მაგარი ქანისაგან. საშუალო სიგრძე 7,5 სმ-ია, სიგანე
— 3,5 სმ. აქვს ბრტყელი და მოგრობ ფორმა. ერთის ზედაპირი ცალი მხრიდან
გაპრიალებულია, მეორე მხრიდან კი ნაწილობრივ ამოტეხილი. მეორის ზე-
დაპირი ცეცხლში ყოფნის შედეგად დაზიანებულია. მესამე სათლელი დამზა-

დებულება ქვიშაქვისაგან (ტაბ. VI, სურ. 5). სიგრძე 10 სმ, სიგანე 4 სმ-ია. ზედაპირი ხაოიანია, ნახევრადოვალური; სამუშაო პირი გაპრილებული არაა. აქვს მოგრძო ფორმა, ოდნავ გალუნული.

ხ ე ლ ჩ ა ქ უ ჩ ი (ტაბ. V, სურ. 1). დამზადებულია რიყის ქვის მაგარი ქანისაგან. სიგრძე 12,5 სმ-ს უდრის, სიგანე 3,9 სმ. ვიწრო სამუშაო პირი ზედა ნაწილში განიერდება. განიკვეთი ოვალურია, ზედაპირი ხაოიანი. სამუშაო პირზე ეტყობა გამოყენების კვალი. იარაღის ზედა ნაწილი ათლილია.

თ ო ხ ი ს მ ა გ ვ ა რ ი ი ა რ ა ლ ი (ტაბ. VI, სურ.) 2. დამზადებულია მომწვანო ფერის ქანისაგან. ოვალური სამუშაო პირი ბოლოსაკენ ვიწროვდება. სიგრძე 8 სმ-ია, სიგანე 6 სმ, ამგვარი იარაღი შესაძლოა მიწის გასაფხვიერებლად ყოფილიყო გამოყენებული.

ს ა ხ ე ხ ე ბ ა ლ (ტაბ. VI, სურ. 4, 6) გამოიყენებოდა სხვადასხვა ზომის, მომრგვალო, ოვალური და იშვიათად მოგრძო ფორმის რყუს ქვებზე. სადგომზე ნაპოვნია 14 ცალი მცირე ზომის მომრგვალო რიყის ქვისაგან დამზადებული სახეხი, ძლიერ ნახეხი გვერდებით. დიამეტრი საშუალოდ 5 სმ უდრის. ოთხ სახეხს მოგრძო ოვალის მოყვანილობა აქვს, მათგან სამი ერთი მხრიდანაა ნახეხი, ერთი კი ორი მოპირდაპირე მხრიდან.

კოლექციაში არის 7 რიყის ქვის სახეხი, რომელთა ცალი მხარე ბრტყელია და ნახეხი, მეორე კი ამობურცული. მათი დიამეტრი 5—7,5 სმ შორის მერყეობს. სახეხებს ხაოიანი ზედაპირი და ინტენსიური გამოყენების კვალი აქვს. ზოგიერთი მათგანი შესაძლოა ერთდროულად ხელჩაქუჩის მაგივრობასაც ასრულებდა, რასაც უნდა მოწმობდეს მათი დაჩქქეილო გვერდები.

საფიქრებელია, რომ აღნიშნული სახეხები გამოიყენებოდა მარცვლეულისა და შემგროვებლობის პროდუქტების დასამუშავებლად. ასევე მაგარი ნაყოფის დასამტვრევად და საღებავების სასრესად.

შ უ რ დ უ ლ ი ს ქ ე ვ ე ბ ი წ არ მ ა ა დ გ ე ნ ე ნ ს ხ ვ ა დ ა ს ხ ვ ა ზ ო მ ი ს მ რ გ ვ ა ლ რ ი ყ ი ს ქ ე ვ ე ბ ი, რომლებსაც ზედაპირზე ემჩნევათ დარტყმის კვალი და ამოტეხილი ნაწილები. ამგვარ ქვებს საბრძოლო იარაღის როლი უნდა ჰქონოდათ და შორ მანძილზე სატყორცნად გამოიყენებოდა. მათი დიამეტრი 3—6 სმ შორის მერყეობს. სულ 17 ცალია.

ს ა პ რ ი ა ლ ე ბ ლ ა დ გამოიყენებოდა მოგრძო და ვიწრო რიყის ქვები, რომლებსაც ოთხკუთხა, ან მომრგვალო განიკვეთი ჰქონდა. სულ 5 ცალია. ამ იარაღებს გვერდებზე აქვს გამოყენების კვალი. ისინი, შესაძლოა, რიყის ქვის იარაღების საპრიალეზლად გამოიყენებოდა. სიგრძე 6—8 სმ, სიგანე 3—4 სმ შორის მერყეობს.

ს ა ხ ე ხ -ს ა პ რ ი ა ლ ე ბ ე ლ ი (ტაბ. VI, სურ. 1), დამზადებულია დიდი ზომის (22 სმ×17 სმ) ბრტყლი, ოთხკუთხა რიყის ქვისაგან. იარაღს მთელ სიგრძეზე გასდევს 6 სმ სიგანის ნახეხი ღარი. ამგვარი იარაღი იხმარებოდა რიყის ქვის იარაღების საპრიალეზლად.

გ რ დ ე მ ლ ე ბ ი. კოლექციაში გვაქვს 3 ცალი დიდი ზომის, ოთხკუთხა და ოვალური განიკვეთის მქონე გრდემლი. მათი ზედაპირი დაჩქქეილია და ეტყობა დარტყმების კვალი, მიღებული მაგარი მასალის დამტვრევის შედეგად. მიწაზე მოხერხებულად დადების მიზნით გრდემლებად უმეტესად არჩევდნენ ბრტყელძირა დიდი ზომის რიყის ქვებს. ამობურცულებს კი ზოგჯერ შუაზე აპობდნენ ბრტყელი ძირის მისაღებად.

სადგომზე მრავლად აღმოჩნდა რიყის ქვის იარაღების დამზადების შედეგად მოღებული სხვადასხვა ზომისა და ფორმის ანატექტები. ზოგიერთ მათგანს დამუშავების კვალი ეტყობა.

ანასეული I-ის იარაღებისა და წარმოების ნაშთების რაოდენობა და %-ული შეფარდება¹³

ცხრილი 2

წარმოების ნაშთები და იარაღები	რაოდენობა	%-ული შეფარდება
კაქრები	3	0,075
ნუკლეუსები და მათი ნაწილები	28	0,69
ანატექტოვები	1700	42
ანატექტა	1200	30
ლაშქები	710	18
საქრისები	160	35,5
საფხეები	120	26,6
სახეუტები	4	0,88
კომბინირებული იარაღები	13	2,8
ტრაპეციები	10	2,2
ხერხისებური იარაღები	2	0,44
დანები	2	0,44
რეტეშიორები	3	0,66
შალამინები	2	0,44
სულა	3	0,66
საფლ-სატეხები	3	0,66
ჩაჭერი	1	0,22
თოხისებური იარაღი	1	0,22
სახეები	25	5,5
შურდლის ქვები	17	3,7
საპრიალებელი	5	1,1
სახე-საპრიალებელი	1	0,22
გრდელა	3	0,66
ნაშადები	30	0,74
ს უ ლ	4044	

ანასეული I-ლის კაქისა და ობსიდიანის მასალის %-ლი შეფარდება

ცხრილი 3

წარმოების ნაშთები და იარაღები	საერთო რაოდენობა	ობსიდიანი	კაქი	ობსიდიანის მას.ლის % შეფარდება	კაქის მასალის % შეფარდება
ნუკლეუსები	26	14	14	50%	50%
ანატექტები	1200	720	480	60%	40%
ანატექტოვები	1700	1450	250	85%	15%
ლაშქები	710	465	245	65%	35%
საქრისები	160	131	29	82%	18%
საფხეები	120	85	35	71%	89%
სახეუტები	4	2	2	50%	50%
კომბინირებული იარაღები	13	12	1	99%	1%
ტრაპეციები	10	5	5	50%	50%
ხერხისებური იარაღები	2	2	—	100%	—
რეტეშიორები	3	3	—	100%	—
დანები	2	2	—	100%	—
შალამინები	2	—	2	—	100%
ისრისპირები	1	1	—	—	—
ს უ ლ	3955	2892	1063		

¹³ ცხრილებში იარაღების %-ული შეფარდება გამოანგარიშებულია იარაღების საერთო რაოდენობიდან, წარმოების ნაშთების კი მასალის საერთო რაოდენობიდან.

ანასეული II. ანასეული II-ის ნეოლითური კოლექცია ანასეულ I-თან შედარებით გაცილებით მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანია. მისგან განსხვავებით აქ უკვე გვაქვს სამეთუნეო ნაწარმი, დაახლოებით 3700 ფრაგმენტის სახით. მოპოვებული ნაშთების საერთო რაოდენობა 12310 ერთეულს უდრის. აქედან ჭეის მასალა სულ 8610 ერთეულია. მასში 7252 ერთეული კაჟისაა, 1090 ერთეული ობსიდიანის და 168 ერთ. რიყის ჭეის. კაჟის მასალას საერთო რაოდენობის 77%-ია, ობსიდიანი — 20%, რიყის ქვა კი 2%-ია.

ჭეის მასალის დიდი ნაწილი წარმოდგენილია იარაღების დამზადების შედეგად მიღებული წარმოების ნარჩენებით.

დანიშნულებისა და მოყვანილობის მიხედვით აღნიშნული მასალა შეიძლება დაიყოს შემდეგ ჯგუფებად და ქვეჯგუფებად:

კ ა კ რ ე ბ ი. სადგომზე ნაპოვნია კაჟის 11 კაქარი. მათ შორის არის როგორც ხელუხლებელი ცალები, ასევე თავადადამტკრეული და სამუშაოდ მომზადებულიც. ისინი მომრგვალო მოყვანილობისაა და მათი დიამეტრი კი 5 სმ უდრის.

ნ უ კ ლ ე უ ს ე ბ ი. კოლექციაში 15 მთელი ნუკლეუსია, 1 მათგანი ობსიდიანისაა, დანარჩენი კი კაჟისა. უკლებლივ ყველას ემჩნევა ლამელებისა ან ანატეცების ატეცვის კვალი. მათი უმრავლესობა ძალიან დაზიანებულია და ქირს თავდაპირველი მოყვანილობის დადგენა (33 ცალი). სიგრძე საშუალოდ 3 სმ-ია, სიგანე — 2 სმ. არის ბოლომდე გამოყენებული ნუკლეუსები — ნალეეები. სულ 21 ცალია. მათი სიგრძე 1—2 სმ შორის მერყეობს, სიგანე კი დაახლოებით 1 სმ-ია.

ანასეული II-ის ნუკლეუსები შეიძლება სამ ძირითად ჯგუფად დაიყოს:

1. კონუსის მოყვანილობის ნუკლეუსები (ტაბ. VII, სურ. 3). მათ აქვთ კარგად შემზადებული ერთი დარტყმის სიბრტყე, გარშემო კი ემჩნევა ლამელების ან ანატეცების ატეცვის კვალი. სულ 7 ცალია, რაც ნუკლეუსების საერთო რაოდენობის 10%-ს შეადგენს. სიგრძე 2,5—6 სმ შორის მერყეობს, ფუძის დიამეტრი კი 3—4 სმ-მდეა.

2. პრიზმის მოყვანილობის ნუკლეუსები (ტაბ. VII, სურ. 1—2). ყველა მათგანი ორფუძიანია და აქვს ორი კარგად შემზადებული დარტყმის სიბრტყე, ხოლო გარშემო ემჩნევა ვიწრო და სწორი ლამელების ატეცვის კვალი. სულ 3 ცალია, რაც ნუკლეუსების 4,3%-ს შეადგენს. სიგრძე 6—8 სმ-მდეა, სიგანე 2,5—5 სმ შორის მერყეობს. მათგან სამის გარდა ყველა დაზიანებულია.

3. ფანქრისებური მოყვანილობის ნუკლეუსები, სულ 4 ცალია, რაც ნუკლეუსების 5,7%-ს შეადგენს. ყველა მათგანი დაზიანებულია. სიგრძე 2—3 სმ-მდეა, სიგანე 1—2 სმ-მდე.

კოლექციაში არის ერთი ბრტყელი ნუკლეუსი, რომლის ცალი მხარე გამოყენებულია, მეორე კი კაქრის კანითა დაფარული. მომრგვალო ფორმისაა. მისი დიამეტრი 4 სმ-ია.

ა ნ ა მ ტ რ ე ვ ე ბ ი. მასალებში 1000-მდე ანამტკრევა. მათგან 800 კაჟისაა, 200 კი ობსიდიანისა. მათ არ ეტყობათ დარტყმის სიბრტყე და ატეცვის ბურცობი. ასევე არ გააჩნიათ დამუშავების კვალი. გამოყენების კვალი იშვიათად შეინიშნება. ანამტკრევეებში ჭარბობს მცირე ზომისანი (600 ერთ.), რომელთა სიგრძე 1—3 სმ-მდეა. დანარჩენი 400 ანამტკრევი საშუალო ზომისაა, რომელთა სიგრძე 3—5 სმ-მდეა, სიგანე კი 2—4 სმ-მდე. დიდი ზომის ანამტკრევი თითო-ოროლაა.

ანატკეცები. ანასეული II-ის მასალებში დიდი ადგილი უჭირავს ანატკეცებს. სულ 5260 ერთეულამდეა, რაც ქვის მასალის საერთო რაოდენობის 56%-ს შეადგენს. აქედან 250 ობსიდიანისაა, დანარჩენი კი კაყისა. ე. ი. კაყის ანატკეცები ანატკეცების საერთო რაოდენობის 95%-ს შეადგენს.

ხასიათის მიხედვით ეს ანატკეცები დაიყოფა შემდეგ ჯგუფებად:

1. კაქრის გათლის შედეგად მიღებული ანატკეცები, სულ 200 ცალია. ისინი ანატკეცების საერთო რაოდენობის 5%-ს შეადგენენ. მათი ზედა ნაწილი ამობურცულია და ბუნებრივი ქერქითაა დაფარული. ქვედა ხან სწორია, ხან კი შეზნექილი და დაფარულია ტალღისებური წრეებით. სიგრძე — 3—6 სმ-მდეა. სიგანე კი 2—4 სმ-მდეა.

2. ნუკლეუსებიდან მიღებული ანატკეცები. მათ კოლექციაში რიცხობრივი უპირატესობა ენიჭება. სულ 3600 ცალია, საერთო რაოდენობის 68%-ს შეადგენს. მათ შორის უარბობს მცირე ზომის ანატკეცები (3000 ცალი), რომელთა სიგრძე საშუალოდ 1—3 სმ-მდეა, სიგანე კი 1—2 სმ შორის მერყეობს. შედარებით ნაკლებია საშუალო ზომის ანატკეცები (465 ცალი), რომელთა სიგრძე 4—7 სმ-მდეა, სიგანე კი 3—5 სმ-მდე. დიდი ზომის ანატკეცები კოლექციაში არ არის. ანატკეცებს შორის გვხვდება როგორც მოგრძო, ასევე მომრგვალო და საქუთხედისებური მოყვანილობის ანატკეცები, რომლებსაც არასწორი გვერდები და მკრელი ნაპირები აქვს. მცირე ნაწილს ეტყობა მეორადი დამუშავების კვალი. ზოგ შემთხვევაში რეტუში ფაქიზი და მკრთალია, ზოგჯერ კი მსხვილფაეტრიანი და მკაფიო. ანატკეცების დიდი ნაწილი დამუშავების გარეშე გამოიყენებოდა, რასაც მოწმობს გამოყენების კვალი.

3. ნუკლეუსების განახლების და შესწორების შედეგად მიღებული ანატკეცები. სულ 38 ცალია, საერთო რაოდენობის 1%-ს შეადგენს. აღნიშნულ ანატკეცებში გამოყოფთ განიხსა და სიგრძივს. კოლექციაში გვაქვს ნუკლეუსის 14 განივი ანატკეცი, რომლებიც ნუკლეუსების „განახლებისას“ მიიღებოდა. მათ მოლუნული მოყვანილობა აქვთ, ხოლო გვერდებზე ემჩნევათ ნუკლეუსიდან გამოყოფილი წახნაგები. მათი ნაწილი მეორადი დამუშავების შემდეგ საფხეკებად გამოიყენებოდა. სიგრძივი ანატკეცი 24 ცალია. ისინი მიიღებოდა ნუკლეუსის გვერდების შესწორებისას, უხარისხო, არასწორი ნაწილების მოშორებისას. ეს ანატკეცები ხშირად სამწახნაგაინია.

ლამელები. კოლექციაში 1240 ცალი სხვადასხვა ფორმისა და ზომის ლამელაა, რაც მასალის საერთო რაოდენობის 13%-ს შეადგენს. აქედან 1025 ლამელა კაყისაა, 220 კი ობსიდიანისა. ლამელების უმრავლესობა ორ ან სამფერდაა, იშვიათად ოთხფერდა. მათ სწორი, თხელი და მკრელი ნაპირები ახასიათებთ. სიგრძე 1—7 სმ შორის მერყეობს, ხოლო სიგანე 0,5—2 სმ-მდეა. 218 ლამელას აქვს სხვადასხვა სახის მეორადი დამუშავება.

მოყვანილობისა და მეორადი დამუშავების მიხედვით ლამელები შეიძლება შემდეგ ჯგუფებად დაყვით:

1. დანისებური ლამელები (ტაბ. VII, სურ. 4—7), სულ 430 ცალია. ლამელების ეს ჯგუფი ხასიათდება თხელი, ვიწრო და სწორი ნაპირებით, მათ უმრავლესობას გვერდებზე აქვს გამოყენების კვალი. დანისებურ ლამელებში ყველაზე დიდი ადგილი უჭირავთ ბოლოგადამტკრეულ ლამელას (270 ცალი); ბევრია აგრეთვე თავ-ბოლოგადამტკრეული ლამელები (150 ცალი), მთელი ლამელა მხოლოდ 10 ცალია. ლამელების სიგრძე 2—5 სმ შორის მერყეობს, სიგანე კი 0,8—1,1 სმ-მდეა.

2. ლამელის განივი ნატეხები (ტაბ. VII, სურ. 13—15), სულ 277 ცალია. განივი ნატეხები მიიღებოდა სწორი და თხელი ლამელების დანაწილების შედეგად. ისინი მოგროვდნენ სწორკუთხედის ფორმისაა. მათ უმრავლესობას გვერდებზე ეტყობა გამოყენების კვალი. როგორც ჩანს, მათი ერთი ნაწილი დამუშავების გარეშე გამოიყენებოდა, მეორე კი შესაძლოა გეომეტრიული მიკროლოთების ნაშნადები იყო. სიგრძე 1—1,5 სმ-მდეა.

3. ლამელის თავები (ტაბ. VII, სურ. 34), სულ 258 ცალია, ისინი მიიღებოდა ლამელის თავის გადატეხის შედეგად. მათ კარგად ემჩნევათ დარტყმის სიბრტყე და ატყევის ბურცობი. ლამელის თავებს რეტუში და გამოყენების კვალი იშვიათად აქვს. სიგრძე 0,5—1,5 სმ-მდე მერყეობს, სიგანე კი საშუალოდ 1 სმ-ია.

4. მიკროლოთური ლამელები (ტაბ. VII, სურ. 9—12), სულ 63 ცალი. ამ ჯგუფში შედის მცირე ზომის თხელი და ვიწრო ლამელები, რომელთა სიგრძე 1—2,5 სმ შორის მერყეობს. მათ მცირე ნაწილს ცალ გვერდზე აქვს ფაქიზი რეტუში.

5. თავრეტუშირებული ლამელები (ტაბ. VII, სურ. 22—23). დამუშავებულ ლამელებს შორის ეს ჯგუფი ყველაზე დიდია. სულ 145 ცალია. ისინი რეტუშირებული ლამელების 68%-ს წარმოადგენენ. მათში ორი ქვეჯგუფი გამოიყოფა: ა) თავსწორრეტუშირებული ლამელები, სულ 73 ცალია. ისინი თავრეტუშირებული ლამელების 50%-ს შეადგენენ და ბ) თავიობრეტუშირებული, სულ 72 ცალი, რაც თავრეტუშირებული ლამელების 50%-ია, თავსწორრეტუშირ ლამელებს უმეტესად მსხვილფაცტისანი რეტუში აქვთ, თავიობრეტუშირის კი დამრეცი და თხელი, ლამელების ეს ჯგუფი წარმოადგენილია ორ ან სამფერდა ვიწრო, თხელი დანისებური ლამელებით. ყველა მათგანს ეტყობა გამოყენების კვალი. სიგრძე 2—7,5 სმ შორის მერყეობს.

ლამელების ეს ჯგუფი ანასეული I-ის მასალებში არ არის. ამგვარ ლამელებს დანა-საფხეკების დანიშნულება უნდა ჰქონოდა.

6. გვერდრეტუშირებული ლამელები (ტაბ. VII, სურ. 8. 16. 17). სულ 49 ცალი. ეს ლამელები ერთმანეთისაგან განსხვავდება რეტუშის ხასიათით და განლაგებით. რეტუში ზოგჯერ თანმიმდევრულია და მთლიანად გასდევს ლამელის გვერდს, ზოგჯერ კი ნაწილობრივია. იგი ხან მსხვილფაცტისანია, ხან კი თხელფაცტისანი. ამ ლამელებში გამოიყოფა შემდეგი ქვეჯგუფები:

ა) ლამელები, რომელთა გვერდები დამუშავებულია ზურგის მხრიდან, ასეთია 34.

ბ) ლამელები, რომელთა გვერდები დამუშავებულია მუცლის მხრიდან, სულ 10.

გ) ლამელები, საწინააღმდეგო სიბრტყეზე მდებარე რეტუშით. სულ 5 ცალია. ამ ჯგუფის ლამელების სიგრძე 1,5—4,5 სმ შორის მერყეობს.

7. გვერდამოლარული ლამელები (ტაბ. VII, სურ. 18). სულ 16 ცალი. ამ ჯგუფის ლამელებს რეტუშის საშუალებით ამოლარული აქვთ გვერდის რომელიმე ნაწილი. სიგრძე 1—5,5 სმ-მდე მერყეობს.

8. ბლავგზურგა ლამელები (ტაბ. VII, სურ. 19—21). სულ 2 ცალი, ეს ლამელები გამოირჩევა ფაქიზი რეტუშით და მცირე ზომებით. სიგრძე 1—2,5 სმ შორის მერყეობს.

ლ ა მ ე ლ ე ბ ი	რაოდენობა	% შეფარდება
დანისებური ლამელები	430	36%
ლამელის განივი ნატეხები	277	22%
ლამელის თაყები	258	21%
მაკროლოთური ლამელები	63	5%
თავრეტუზირიბელი ლამელები	14,5	12%
გვერდურტუზირიბელი ლამელები	49	4%
გვერდამოღარკული ლამელები	16	1,3%
ბლაგუხურგა ლამელები	2	0,16%
ს ე ლ	1240	

ს ა კ რ ი ს ე ბ ი. ანასეულ 11-ში იარაღებს შორის საკრისები ყველაზე მეტია. სულ 147 ცალი, ამ კოლექციაში საკრისები საკმაოდ დახვეწილი ფორმისაა, ისინი ჩამოყალიბებულია ვიწრო, თხელ და სწორ ლამელებზე, რომლებსაც ხშირად თავი აქვთ რეტუშირებული. გამონაკლისს შეადგენს ერთი შეღალა საკრისი. დამზადებული მსხვილ მასიურ ლამელაზე. ერთის გამოკლებით ყველა საკრისი ცალწახნაგაა. თითქმის ყველას ეტყობა გამოყენების კვალი.

სამუშაო პირის ხასიათის მიხედვით საკრისებში გამოყოფთ შემდეგ ჯგუფებს და ქვეჯგუფებს:

1. მარტივი საკრისები. სულ 104 ცალია. ამ ჯგუფში ვაერთიანებთ ისეთ საკრისებს, რომლებიც ჩამოყალიბებულია თავ ან თავბოლოგადამტრეულ ლამელაზე, თავი არა აქვთ დამუშავებული, სამუშაო პირი შექმნილია ლამელის ცალ ან ორივე მხარეს სწორი, ირიბი, კუთხის ან ხიწვიანი სასაკრისე ჩამონატეხის საშუალებით. ამ საკრისებში გამოიყოფა ორი ქვეჯგუფი:

ა) მარტივი ცალმხრივი საკრისები. სულ 83 ცალი (ტაბ. VIII. სურ. 1—6). მარტივ ცალმხრივი საკრისებში 28 საკრისს აქვს სწორი სასაკრისე ჩამონატეხი (ტაბ. VIII. სურ. 1—2), 14 ცალს — ირიბი (ტაბ. VIII. სურ. 3), 41 ცალს კი ხიწვიანი (VIII. სურ. 4—6). მათი სიგრძე 1,5—5,2 სმ შორის მერყეობს, სიგანე 0,5—1,6 სმ შორის.

ბ) მარტივი ორმხრივი საკრისები. 25 ცალია (ტაბ. VIII, სურ. 14—25). საკრისების ამ ქვეჯგუფში 7 საკრისს აქვს სწორი სასაკრისე ჩამონატეხი (ტაბ. VIII. სურ. 14—15), ერთი საკრისი ირიბია (ტაბ. VIII. სურ. 16), 3 საკრისი — ხიწვიანი (ტაბ. VIII. სურ. 18—21), არის ისეთი საკრისებიც, რომლებსაც ცალ გვერდზე აქვს სწორი, მეორეზე კი ირიბი ან ხიწვიანი სასაკრისე ჩამონატეხი (ტაბ. VIII, სურ. 17, 19). მათი სიგრძე 1,7—5,5 სმ-მდეა, სიგანე კი 0,8—1 სმ-მდე.

2. თავრეტუშიანი საკრისები. 34 ცალია. ამ ჯგუფში ვაერთიანებთ ისეთ საკრისებს, რომლებსაც სასაკრისე ჩამონატეხი აქვთ იარაღის ცალ ან ორივე მხარეს, ხოლო თავი სწორად ან ირიბად აქვთ რეტუშირებული. ამ ჯგუფში გამოიყოფთ: ა) თავრეტუშიან ცალმხრივ (ტაბ. VIII, სურ. 7—17) და ბ) თავრეტუშიან ორმხრივ საკრისებს (ტაბ. VIII. სურ. 22—27). თავრეტუშიანი ცალმხრივი საკრისი 23 ცალია, თავრეტუშიანი ორმხრივი კი 11. თავრეტუშიან ცალმხრივ საკრისებში არის 6 საკრისი სწორი სასაკრისე ჩამონატეხით, 2 საკრისი — ირიბი ჩამონატეხით და 15 ცალი — ხიწვიანით.

თავრეტუშთან ორმხრივ საკრისებში კი 2 საკრისს აქვს სწორი, 2 — ხიწვიანი და ერთს — ირიბი სასაკრისე ჩამონატეხი. არის ისეთი ცალბეცი, რომლებზედაც გვხვდება ირიბი და ხიწვიანი ან ირიბი და სწორი სასაკრისე ჩამონატეხები.

შუალა საკრისები (ტაბ. VIII, სურ. 26—27), სულ 7 ცალია, ხუთი მათგანი ლამელაზეა დამზადებული, 2 კი ანატეცზე. სიგრძე 1,5—2,2 სმ, სიგანე 1 სმ უდრის.

ს ა ფ ხ ე კ ე ბ ი. მიუხედავად იმისა, რომ ანაქული II-ის კომპლექსი სამჯერ აღემატება ანასეული I-ის კოლექციას, მასში საფხეკების რაოდენობა კლებულობს. სულ 66 ცალია. უნდა აღინიშნოს, რომ ეს საფხეკები არ გამოირჩევა ფორმების მრავალფეროვნებითა და ბეჭითი დამუშავებით. მათი უმრავლესობა ჩამოყალიბებულია საშუალო ზომის მოკლე ანატეცების ბოლოებზე. საფხეკების უმრავლესობა მთელ იარაღს წარმოადგენს, თუმცა არის მუშაობის პროცესში დაზიანებულებიც.

სამუშაო პირის მოყვანილობისა და ნაშადის ხასიათის მიხედვით აღნიშნული საფხეკები შეიძლება დაიყოს შემდეგ ჯგუფებად:

1. ოვალურ სამუშაოპირიანი საფხეკები, ჩამოყალიბებული ანატეცების ბოლოზე (ტაბ. IX, სურ. 1—4). სულ 18 ცალია. ისინი დამზადებულია განიერი ანატეცების ბოლოზე. სიგრძე 2,5—3,5 სმ შორის მერყეობს, სამუშაო პირის სიგანე კი 2,3—3 სმ შორის.

2. ოვალურ სამუშაოპირიანი საფხეკები, ჩამოყალიბებული ვიწრო ლამელების ბოლოზე (ტაბ. IX, სურ. 3—6), სულ 4 ცალია. სიგრძე 1—3 სმ შორის მერყეობს, სამუშაო პირის სიგანე კი 1—1,5 სმ-მდე. მათგან სამი საფხეკი დაზიანებულია.

3. მიკროლითური საფხეკები (ტაბ. IX, სურ. 7), სულ 16 ცალია. ისინი წარმოდგენილია ოვალურ სამუშაოპირიანი საფხეკებით, რომლებიც ჩამოყალიბებულია 1—3 სმ სიგრძის თხელ ანატეცებზე ან იმავე ზომის ლამელებზე.

4. ამოღარული საფხეკები (ტაბ. IX, სურ. 8), სულ 11 ცალია. ისინი დამზადებულია სხვადასხვა ფორმისა და ზომის ანატეცებზე, რომლებსაც რეტუშის საშუალებით ამოღარული აქვთ ერთ-ერთი გვერდი. მათი სიგრძე 2—5,5 სმ-მდე მერყეობს.

5. ნისკარტისმაგვარი საფხეკები, სულ 2 ცალია. ისინი ჩამოყალიბებულია დიდი ზომის, მასიურ ანატეცებზე. მათ აქვთ ოვალური, ოდნავ მოხრილი. მკაფიოდ გამოხატული სამუშაო პირი. სიგრძე 4,7 სმ, სამუშაო პირის სიგანე 3,7 სმ-ია.

ცხრილი 5

ჯგუფები	ს ა ფ ხ ე კ ე ბ ი	რაოდენობა	%-ლი შეჯარდება
I	ანატეცების ბოლოზე დამზადებული ოვალურსამუშაოპირიანი ლამელების ბოლოზე დამზადებული ოვალურსამუშაოპირიანი	18	27%
II	მიკროლითური	4	6%
III	ამოღარული	16	24%
IV	ნისკარტისმაგვარი	11	17%
V	შემთხვევითი მოყვანილობის ანატეცებზე დამზადებული საფხეკები	2	3%
VI		15	24%

6. ამ ჭკუეში ვაერთიანებთ შემთხვევითი მოყვანილობის, უწყსო ანატკე-
ცებზე დამზადებულ საფხეკებს. მათ არა აქვთ კარგად გაფორმებული სამუშაო
პირი და არ ტოვებენ სრულყოფილი იარაღების შთაბეჭდილებას. სულ 15
ცალია.

სახერტები ანასეული II-ის მასალებში დიდი სერიებითაა წარმო-
დგნილი, სულ 79 ცალია. მათი ერთი ნაწილი ჩამოყალიბებულია ლამელებზე,
მეორე კი ანატკეცებზე. მოყვანილობისა და სამუშაო პირის დამუშავების მი-
ხედვით. სახერტები შეიძლება ორ ძირითად ჭკუედ დაიყოს:

1. წვეტანისებური სახერტები (ტაბ. IX, სურ. 9—19). ისინი დამზად-
ებულია თხელ, ვიწრო, ორ ან სამფერდა ლამელებზე, სულ 66 ცალია. მათ-
გან 18 სახერტი ირგვლივ რეტუშირებულია, 14 კი წვეტრეტუშირებული. რე-
ტუში ამ იარაღებზე უმეტესად დამრეცია. გვხვდება აგრეთვე მოპირდაპირე
სიბრტყეზე მდებარე რეტუშით გაფორმებული ცალებიც (ტაბ. IX, სურ. 10).
მათი უმეტესობა მთელია და გამოირჩევა მცირე ზომებით.

სიგრძე საშუალოდ 1—3,5 სმ შორის მერყეობს. აღსანიშნავია ერთი სახე-
რტი (ტაბ. IX, სურ. 23). იგი დამზადებულია 5,3 სიგრძის ორფერდა ლამე-
ლაზე. მისი წვერი დამრეცი რეტუშითაა გაფორმებული, ხოლო იარაღის ცალ
მხარეს ასდევს სასაპრისე ჩამონატეხი. ს. სემიონოვმა ამგვარი სასაპრისე ჩა-
მონატეხების შესწავლის შედეგად დაასკვნა, რომ მათ საპრისის ფუნქცია არ
ქონდა¹⁴. საფაქრებელია, რომ ამგვარი ჩამონატეხი იარაღს უკეთდებოდა
ტარში მოხერხებული ჩასმის მიზნით.

2. წვეტამოყვანილი სახერტები (ტაბ. IX, სურ. 20), სულ 13 ცალია.
მათი სამუშაო წვერი რეტუშის საშუალებითაა გაფორმებული, ისინი ანატკე-
ცებზეა დამზადებული. ზოგიერთ სახერტს სამუშაო წვერი საწინააღმდეგო
სიბრტყეზე მდებარე რეტუშით აქვთ გაფორმებული. მათი სიგრძე 1,5—5 სმ
შორის მერყეობს.

დანები (ტაბ. IX, სურ. 24—27), სულ 31 ცალი. ისინი ჩამოყალიბე-
ბულია კაეის თხელ, ვიწრო ან ორფერდა ლამელაზე.

კომბინირებული იარაღებიდან კოლექციაში მხოლოდ ორი დანა-
საპრისია. ორივე დამზადებულია თავბოლოგადამტერეულ ლამელებზე. მათი
ცალი გვერდი დაბლაგვების მიზნით ათლილია, ხოლო მეორე გვერდზე აქვთ სა-
საპრისე ჩამონატეხი. ამ იარაღს ერთ-ერთ გვერდზე აქვს ბრტყელი სასაპრისე
ჩამონატეხი, რომელიც ლამელის მთელ გვერდს გასდევს, ბოლოში კი მოხრი-
ლად უერთდება გამოყენების კვალის მქონე მეორე გვერდს. ამ იარაღების მე-
ორე ბოლო რეტუშირებულია მსხვილფაცტისანი დამაბლაგვებელი რეტუშით.
სამუშაო პირთან ამ იარაღებს აქვს ან სასაპრისე ჩამონატეხი ან კბილანები.
ზურგის დაბლაგვება სასაპრისე ჩამონატეხის მეშვეობით ს. სემიონოვის მიერ
დადგენილია მთელ რიგ სხვა იარაღებზეც. სიგრძე 3 სმ-ია, სიგანე 0,9 სმ.
მათგან მხოლოდ ოთხი ცალია მთელი.

ისრისპირები. ანასეულ II-ში სულ ოთხი ისრისპირია ნაპოვნი, ისი-
ნი ძირითადად ორ სხვადასხვა ტიპს ეკუთვნის.

1. სამკუთხა მოყვანილობის, ყუნწიანი, სწორფრთიანი ისრისპირები. ჩამო-
ყალიბებულია ვიწრო, თხელ ლამელებზე (ტაბ. IX, სურ. 28—29). სულ 2
ცალია. მათი ყუნწი ორივე მხრიდანაა დამუშავებული. ერთი მათგანი წვეტრე-

¹⁴ С. А. Семенов. Первобытная техника. МИА СССР, 34, 1957, стр. 86.

ტეხილია, მეორე კი მთელი. მთელ ცალს წვერა მეცლის მხრიდან აქვს წამახვილებული. მათი სიგრძე 2 სმ-ია, სიგანე კი 1,2 სმ-ს უდრის.

2. ფრთადაშვებული ისრისპირები (ტაბ. IX, სურ. 30). ისინი ანატექცეზა ჩამოყალიბებული და ორმხრივდამუშავებულია. 2 ცალია. ერთი მათგანი მთელია, მისი სიგანე 2,7 სმ უდრის. მაქსიმალური სიგანე 1,5 სმ-ია. მეორე ისრისპირი ყუნწმოტეხილია. მისი სიგრძე 3 სმ-ია, სიგანე კი 1,8 სმ უდრის.

ანასეული II-ის მასალებში არის დაუმთავრებელი მცირე ზომის ისრისპირი, რომლის გაკეთება უცლიათ კაეის ორფერდა ლამელაზე. მისი სიგრძე 2 სმ უდრის, სიგანე 1 სმ-ია.

კოლექციაში გვხვდება რეტუშირებული ლამელების ნაწილები, რომლებიც მოყვანილობით დაზიანებული ისრისპირების ნაწილებს წააგავს.

ხე რ ხ ს ი ე ბ უ რ ი ი ა რ ა ლ ი (ტაბ. IX, სურ. 21). კოლექციაში ერთადერთია. იგი დაშვადებულია ობსიდიანის თხელ, განიერ ლამელაზე, რომლის სამუშაო პირი მსხვილად და დაკბილული. იარაღი დაზიანებულია, სიგრძე 5 სმ-ია, სიგანე 2,5 სმ.

გეომეტრიული მიკროლითები. ანასეული II-ის კოლექციას ახასიათებს გეომეტრიული ფორმის ჩასართების სიქარბე და მრავალფეროვნება. ისინი წარმოდგენილია ტრაპეციებით, სეგმენტებით, მათ შორის გარდამავალი ფორმებითა და მაღალი, ზურგათილი სწორკუთხედებით. გეომეტრიული მიკროლითები, როგორც წესი, შვადდებოდა თხელი ლამელების განივი ნატეხებისაგან.

ტრაპეციები გეომეტრიულ მიკროლითებს შორის რიცხობრივად ყველაზე მეტია. სულ 92 ცალია. ტრაპეციები ერთმანეთისაგან განსხვავდება დამუშავების ხერხებით, მოყვანილობითა და ზომებით, რის მიხედვითაც მათში შემდეგი ჯგუფები გამოიყოფა:

1. ორგვერდდამუშავებული ტრაპეციები (ტაბ. X, სურ. 1—5). ამ ტრაპეციებიდან 17 ცალი მცირე ზომებით ხასიათდება. მათი სიგრძე საშუალოდ 1,3 სმ, სიმაღლე კი 1—1,5 სმ შორის მერყეობს. 4 ცალი კი დიდი ზომისაა, მათი სიგრძე საშუალოდ 2,1 სმ, სიმაღლე კი 2,3 სმ უდრის, ორ მათგანს გვერდები დამუშავებული აქვს სხედასახეა სიბრტყეზე მდებარე რეტუშით.

2. სამგვერდდამუშავებული ტრაპეციები (გვერდებ და ზედა ფუძედამუშავებული ტრაპეციები (ტაბ. X, სურ. 7—18). სულ 71 ცალია. ამ იარაღებს ე. წ. „პერპენდიკულარული“ რეტუშით დამუშავებული აქვთ ორი გვერდი და ზედა ფუძე. ქვედა ფუძეზე მათ ეტყობა გამოყენების კვალი. ეს ჯგუფი ხასიათდება მოგრძო და დაბალი მოყვანილობით, მცირე ზომებითა და ბევრით დამუშავებით. მათი სიგრძე 1—2 სმ-მდეა, სიმაღლე კი 0,5—1,1 სმ შორის მერყეობს. ერთ-ერთ ტრაპეციას ორი გვერდი დამუშავებული აქვს ზურგიდან. ზედა ფუძე კი მეცლის მხრიდან. მეორე ტრაპეციას გვერდი და ზედა ფუძე მეცლის მხრიდან აქვს დამუშავებული.

სეგმენტები (ტაბ. X, ნახ. 19—33). სულ 76 ცალია. მათი რკალი მთლიანად დამუშავებულია რეტუშით. ქორდა დამუშავებულია და ეტყობა გამოყენების კვალი. სეგმენტების მცირე ნაწილს (8 ცალი) რკალზე აქვს დამრეცი რეტუში, დიდ ნაწილს (68 ცალი) კი რკალი „პერპენდიკულარული“ რეტუშით აქვს დამუშავებული. გამონაკლისს შეადგენს ორი სეგმენტი, რომელთა რკალი დამუშავებულია (ტაბ. X, სურ. 33). მათი საშუალო სიგრძე 1—2 სმ, სიმაღლე 0,5—1 სმ-მდე მერყეობს.

მაღალი. ზურგათლილი სწორკუთხედები (ტაბ. X, სურ. 38—54), სულ 40 ცალი. მათი ზურკი მთლიანად დაფარულია „მცოცავი“, წნეებითი რეტუშით. ერთის გარდა, ყველა ობსიდიანისაა და აქვთ მომადლო სწორკუთხედის ფორმა. ქვედა ფუძე დაუმუშავებელია, წარმოადგენს სამუშაო პირს და ეტყობა გამოყენების კვალი. ამ იარაღების დიდ ნაწილზე (33 ცალი) შეინიშნება ორმხრივი დამუშავება.

ჩასართისებური იარაღი (ტაბ. IX, სურ. 22), სულ 3 ცალია. ისინი დამზადებულია ობსიდიანის მთელ ანატექეებზე და აქვთ ოთხკუთხედის ფორმა. დარტყმის ბურცობი ათლილია. შუა ნაწილი ოდნავ მსხვილია, ნაპირები კი საგანგებოდაა გათხელებული. მათ შორის ერთ-ერთს ცალი მხარე მთლიანად დაფარული აქვს მსხვილი მცოცავი რეტუშით. სიგრძე კი 3 სმ-ია, სიგანე 2 სმ უდრის.

ეს იარაღები წააგავს გვიან პერიოდებში ცნობილ ნამგლის ჩასართებს, თუმცა მათ მეტად მარტივი სახე აქვთ. შესაძლოა, ამ იარაღების სახით საქმე გვეკონდეს მოგვიანო პერიოდებში ფართოდ გავრცელებულ ნამგლის ჩასართების პროტოტიპთან.

შალაშინები. კოლექციაში გვაქვს კაეის ორი შალაშინი. ისინი დამზადებულია ნახშირი ნუკლეუსებიდან. იარაღს აქვს ოვალური სამუშაო პირი, ბრტყელი ძირი და ამალღებული ზურგი. ნაპირი დამატებითაა შესწორებული.

რეტუშორები გაფორმებულია კაეის მოგრძო, ოთხკუთხა ან მომრგვალოგანიკვეთიან ანამტვრევებზე, რომელთა ერთი ბოლო ვიწროა და წვერით მთავრდება. წვერზე ეტყობა გამოყენების კვალი. სულ 2 რეტუშორია.

კოლექციაში გვაქვს კაეის ორი იარაღი, დამზადებული მაკროლითური ტექნიკით, მათ აქვთ მოგრძო ფორმა და მრგვალი განიკვეთი. ძნელი სათქმელია, რა დანიშნულება უნდა ჰქონოდა მათ. ამგვარი იარაღი ცნობილია აგრეთვე ოდიშისა და კისტრიკის კოლექციებიდან. საფიქრებელია, რომ ისინი რეტუშორებად ყოფილიყო გამოყენებული. მათი სიგრძე 3—5,5 სმ შორის მერყეობს, სიგანე კი საშუალოდ 1 სმ-ს უდრის.

გაურკვეველი დანიშნულების ნივთები (ტაბ. IX, სურ. 31—33). ანასეულ II-ში ნაპოვნი კაეის ანატექეები, რომლებსაც რეტუშის საშუალებით მიცემული აქვთ სხვადასხვა ფორმა; ერთი შეხედვით, ისინი ადამიანის სხეულის ნაწილებისა და ცხოველების გამოსახულებებს მოგვაგონებენ. მაგ., ერთი მთვანი წააგავს ძალს თუ ცხვარს. შესაძლოა ამ ნივთების სახით საქმე გვეკონდეს პირველყოფილ ზოომორფულ გამოსახულებებთან. მითუმეტეს, რომ ამგვარი რამ უკვე პალეოლითიდანაა ცნობილი.

ნამზადები. ანასეულ II-ზე მრავლადაა სხვადასხვა იარაღების (საფხეკების, სახვრეტების, დანების, გეომეტრიული მოყვანილობის იარაღების) ნამზადები. ლამელებისა და მათი განივი ნატეხების მეორადი დამუშავების შედეგად ოლებდნენ წინასწარ განსაზღვრული ფორმის იარაღებს. ნამზადების დიდი ნაწილი სხვადასხვა ფორმის ანატექეებითაა წარმოდგენილი. მარტო 22 ცალი სხვადასხვა სახის საფხეკის ნამზადია.

რიყის ქვის მასალა. ანასეული II-ის მოსახლეობა კაეისა და ობსიდიანის გარდა ფართოდ იყენებდა რიყის ქვის სხვადასხვა ქანებს. სადგომზე დიდი რაოდენობითაა ნაპოვნი რიყის ქვისაგან დამზადებული იარაღები და მათი წარმოების ნარჩენები. სულ 170 ერთეული.

ცულები. კოლექციაში მრავლადაა სხვადასხვა ფორმისა და ზომის,

რიყის ქვისაგან დამზადებული ცულები და მისი ნაწილები. სულ 75 ცალია. მათგან მხოლოდ 53 ცულის თავდაპირველი ფორმის გარკვევაა შესაძლებელი. დანარჩენი 22 ფრაგმენტი კი მუშაობის პროცესში დაზიანებულ ცულებს ეკუთვნის, რომელთა ფორმის გარკვევა ჰირს.

მოყვანილობის მიხედვით მათში შემდეგი ჯგუფები გამოიყოფა:

1. ორმხრივლესილი გვერდწახნაგაიანი ცულები (ტაბ. XI, ნახ. 1). სულ 29 ცალია. ისინი წარმოადგენენ მოგრძო და ვიწრო ფორმის ცულებს, ოვალური მოყვანილობის, გაპრიალებული სამუშაო პირით და ოვალური განიკვევით. იარაღი ყუისაყენ თანდათანობით ვიწროვდება, ხოლო ორივე გვერდზე ხშირად ყუამდე ვიწრო, გაპრიალებული წახნაგები გასდევს. ცულების ზედა ნაწილი „წერტილიანი“ ტექნიკითაა დამუშავებული.

ამავე ჯგუფს ეკუთვნენ ორ ცულს, რომელთაგან ერთს წახნაგები მხოლოდ იარაღის ქვედა ნახევარში აქვს, მეორეს კი — ერთი წახნაგი ყუამდე გასდევს, მეორე წახნაგი კი შუა წელამდე. კოლექციაში არის გადატეხილი ცულების ზედა ნაწილები, რომლებიც ამავე ჯგუფის იარაღებს უნდა ეკუთვნოდნენ. ხანგრძლივი ხმარების გამო ცულებს სამუშაო პირი დაჩეჩვილი აქვთ და ცალკეული ადგილები ამოტეხილი. მათ უმეტესობას ყუაზე ეტყობა დარტყმების კვალი. სამუშაო პირის სიგანე 4—6 სმ-მდე მერყეობს, სიგრძე 8—12 სმ-მდე. სამუშაო პირის დაზიანების შემდეგ ეს იარაღები ჩაქუჩებად, სახეხებად ან სანაყებად უნდა ყოფილიყო გამოყენებული, რასაც მოწმობს გამოყენების კვალი.

2. ორმხრივლესილი, უწახნაგო ცულები (ტაბ. XI, სურ. 2—5; ტაბ. XII, 1), სულ 8 ცალი. მოყვანილობით მოგვაგონებენ I ჯგუფის ცულებს, იმ განსხვავებით, რომ მათ არა აქვთ გვერდითი წახნაგები. ისინი ხასიათდებიან ოვალური, კარგად გაპრიალებული სამუშაო პირით, იარაღის ზედა ნაწილი „წერტილოვანი“ ტექნიკითაა დამუშავებული. სამუშაო პირის სიგანე 4—6 სმ-მდე მერყეობს. ცულები სამუშაო პირიდან თანდათან ვიწროვდება ყუისაკენ. მათი სიგრძე 8—12 სმ შორის მერყეობს. გადატეხილი ცულების სამუშაო პირი გამოუყენებელია, ხოლო ტანი ჩაქუჩებად ან სანაყებად უხმარიათ.

ამ ჯგუფში თავისი სიდიდით გამოირჩევა 3 ცული (ტაბ. XII, სურ. 1), რომელთა სიგრძე 18—20 სმ შორის მერყეობს, სამუშაო პირის სიგანე კი 5,5 სმ უდრის. ეს ცულები სხვებთან შედარებით უფრო მკვირივი ქანებისაგანაა ნაკეთები.

3. „წაკვეთილი“ ცულები (ტაბ. XI, სურ. 4), სულ 9 ცალი. ამ ცულებს განიერი, ოვალური, ორმხრივგაპრიალებული სამუშაო პირი და ოვალური განიკვევით აქვს. ზოგიერთ მათგანს გააჩნია გვერდითი წახნაგიც. მათი სიგრძე საშუალოდ 9 სმ-ია, სიგანე — 6 სმ. ერთი შეხედვით ისინი „წაკვეთილ“ ცულებს გეგანან.

გახვერტილი იარაღები. ანასეულ II-ზე იარაღების გახვერტის სულ ორი შემთხვევაა დადასტურებული. ორივე იარაღი სატარე ზერელის ადგილზეა გადატეხილი. ერთი მათგანი ცულის ნაწილია, მეორე კი ჩაქუჩისა. ეს იარაღები კარგადაა გაპრიალებული. ჩაქუჩზე სატარე ზერელი მრგვალია, ცულზე კი კონუსისებური. მათი სიგრძე 8—9 სმ შორის მერყეობს, სიგანე კი 4 სმ უდრის.

იმის გამო, რომ ანასეული II-ის არც ერთი ცული და ჩაქუჩი არაა გახვერტილი, ამასთანავე აღნიშნული გახვერტილი იარაღები მეტად განსხვავებული ფორმისაა, მათ ჩვენ ნეოლითურ კომპლექსს არ ეკუთვნიან.

სათლელები. კომპლექსში გვაქვს რიყის ქვისაგან დამზადებული სხვადასხვა ფორმისა და ზომის სათლელები. სულ 16 ცალი. მათში ორი განსხვავებული ჯგუფი გამოიყოფა:

1. ზურგამბურკული სათლელები (ტაბ. XII, სურ. 4—5), სულ 8 ცალია. მათ ახასიათებს ოვალური სამუშაო პირი და ამობურცული ზურგი, ზედაპირი ნახეხია, გვერდები კი შუა ნაწილში ოდნავ ათლილი. მათი განივკვეთი ოვალურია. სიგრძე დაახლოებით 9 სმ უდრის, სიგანე კი 3 სმ-ია.

2. ბრტყელი სათლელები (ტაბ. XII, სურ. 6—8), სულ 8 ცალი. მათ ბრტყელი მუცელი და შემალღებელი ზურგი აქვთ. განივკვეთი ოთხკუთხედის ან ტრაპეციის ფორმისაა. იარაღი ყუისაყენ ვიწროვდება. სწორი სამუშაო პირი ორივე მხრიდანაა გაპრიალებული. ყველა მათგანი მთელია. ამ სათლელებში ორი ქვეჯგუფი გამოიყოფა: 1) მცირე ზომის ბრტყელი სათლელები. 3 ცალი: სიგრძე 4,5 სმ-ია, სიგანე 1,5 სმ. მათი გვერდები მკვეთრადაა გამოყოფილი წახნაგების სახით. 2) დიდი ზომის ბრტყელი სათლელი 5 ცალი. მათი სიგრძე 11 სმ-ია, სიგანე 5 სმ, სისქე 1,5 სმ.

ხელჩაქუჩები (ტაბ. XIV, სურ. 1), სულ 15 ცალია. მათ მოგრძო ფორმა და მომრგვალო განივკვეთი აქვთ. მათი თავი და ბოლო ერთი სიგანისაა. მათ შორის არის წახნაიანი და უწახნაგო. გაპრიალებული და ხაოიანი ცალები. უშუალოდ ხელჩაქუჩებად დამზადებული იარაღი ცოტაა. მათი სიმცირე უნდა აიხსნას იმით, რომ ხელჩაქუჩების მაგივრობას წარმატებით ასრულებდა პირდაზიანებული ცულები, რასაც მოწმობს მათზე არსებული გამოყენების კვალი. ხელჩაქუჩის საშუალო სიგრძე 12 სმ-ია, სიგანე — 4 სმ უდრის.

წერაქუჩები (ტაბ. XIV, სურ. 2), სულ 15 ცალია. იარაღი კოლექციაში ორი ცალია. ორივე დაზიანებულია და წარმოადგენს ამ იარაღის სამუშაო პირის ნაწილებს — წვერებს, ერთი მათგანის ზედაპირი ხაოიანია და მაკროლითური ტექნიკითაა დამუშავებული, მეორეს კი გვერდები ნაწილობრივ გაპრიალებული აქვს და იქმნება შთაბეჭდილება, თითქოს იგი დაზიანებული ცულის გადაკეთების შედეგადაა მიღებული. სიგრძე 6 სმ-ია, სიგანე — 4 სმ.

სახეხები (ტაბ. XIII, სურ. 1—5), სულ 31 ცალი. სახეხებად გამოიყენებოდა სხვადასხვა ზომისა და ფორმის რიყის ქვები; მათი ზედაპირი ნახეხია. დიდი ნაწილი მომრგვალო ან ოვალური მოყვანილობისაა და აქვს ხაოიანი ზედაპირი. მათგან 20 ცალი მომრგვალო ფორმისაა, 11 ცალი კი ოვალურია.

მომრგვალო სახეხებს ხეხვის კვალი ხშირად ორ მოპირდაპირე მხარეს ეტყობა, ოვალურს კი მხოლოდ ცალ მხარეს. სახეხებს გვერდებზე დარტყმების კვალიც აქვს. როგორც ჩანს, მათ ზოგჯერ სხვა დანიშნულებითაც იყენებდნენ. მომრგვალო სახეხების დიამეტრი 2,5—3 სმ შორის მერყეობს. ოვალურის კი 5X3 სმ შორის. სახეხადაა გამოყენებული დიდი ზომის ბრტყელი რიყის ქვა. სიგრძე 11,5 სმ-ია, სიგანე 9 სმ. ამ იარაღს ცალ მხარეს აქვს ძლიერი ხეხვის კვალი, მეორე გვერდი კი გრდემლად ყოფილა გამოყენებული, რასაც მოწმობს მისი დაჩეჩქელი ზედაპირი.

გრძელი სახეხი კოლექციაში ერთადერთია. მისი განივკვეთი ოვალურია. ცალი მხარე მომრგვალო ბოლოთი მთავრდება, მეორე კი ათლილია ხელში მოხერხებული დაჭერის მიზნით. ორივე გვერდი ნახეხია. სიგრძე უდრის 15 სმ-ს, სიგანე 7 სმ, სისქე 5 სმ.

სანაყი მხოლოდ ერთი ცალია (ტაბ. XIV, სურ. 3). იგი წარმოადგენს ოთხკუთხა, ბრტყელ, ბუნებრივ რიყის ქვას, რომლის შუა ნაწილი ჩაღრმავე-

ბულია და ეტყობა გამოყენების კვალი. მის მახლობლად ნაპოვნი იყო დიდი ზომის, მრგვალი ნახეხი რიყის ქვები.

შურდულის ქვები (ტაბ. XIV, სურ. 4). კოლექციაში გვაქვს მრგვალი რიყის ქვები, რომელთა გვერდებზე შეინიშნება დარტყმის კვალი. სულ 14 ცალია. ისინი შურდულის ქვებად უნდა ყოფილიყო გამოყენებული. აღსანიშნავია, რომ სახეხებთან შედარებით, მათ ქვის უფრო მაგარი ჟიშისაგან არჩეულენ. მათი დიამეტრი 4—5 სმ-მდეა.

სახეხსპარილებელი (ტაბ. XV, სურ. 1) ერთადერთი ცალია ნაპოვნი. იგი ოვალური ფორმის, დიდი ზომის რიყის ქვაა, რომელსაც შუა ნაწილში ღარი გასდევს. ღარი იარაღს მხოლოდ ერთ მხარეს აქვს, ზომები 9X6 სმ.

საპარილებლად გამოყენებულია მოგრძო, ეწრო და ბრტყელი რიყის ქვები (ტაბ. XV, სურ. 2). გვერდებზე მათ ძლიერი ხეხვის კვალი ეტყობა. ამ იარაღებს შესაძლოა ლესვა, ხეხვა და იარაღის გაპარალებაც ეკისრებოდა, მათი სიგრძე 4—5 სმ-მდე მერყეობს. სულ 5 ცალია.

ნამზადები (ტაბ. XV, სურ. 3—6). კოლექციაში არის სხვადასხვა სახის იარაღების (ცულების, სათლელების) ნამზადები, სულ 8 ცალია. მათი ზედაპირი ორმხრივია ათლილი. ზოგიერთ ცალზე ნაწილობრივი გაპარალებაც კი შეიმჩნევა.

სადგომზე მრავლად იყო ნაპოვნი სხვადასხვა ზომისა და მოყვანილობის რიყის ქვა, ანატეკები და ნატეხები, რომლებსაც ეტყობა გამოყენების კვალი.

გადმოცემის თანახმად, ანასეული II-ის ტერიტორია სათვის ფართობად გამოყენებისას გაუფშენდათ რიყის ქვებისაგან. საფიქრებელია, რომ ამ მასალისაგან დამზადებული იარაღები გაცილებით მეტი იყო.

კერამიკა. ანასეული II-ის კერამიკულ კომპლექსს მრავალფეროვნებისა და რაოდენობის თვალსაზრისით, კავკასიის ნეოლითურ ძეგლებს შორის პირველხარისხიანი მნიშვნელობა ენიჭება. მისი რაოდენობა 3700 ერთეულით განისაზღვრება. მიუხედავად ფრაგმენტების სიმრავლისა, კურკლის მთლიანი აღდგენა ან ნატეხების ერთი კურკლისათვის მიკუთვნება და ასეთ ჭგუფებად აღწერა არ ხერხდება. ამიტომ მთელ კერამიკას აღწერთ კურკლის ცალკეული ნაწილებისა (პირის, კედლის, ძირის) და ორნამენტის მიხედვით დაყოფილ ჭგუფებად.

ანასეული II-ის კოლექციაში 285 სხვადასხვა კურკლის პირის ნატეხია. ყველა ისინი პირგადაუშლელია; გამოჩაყლის შეადგენს ერთი კურკლის ფრაგმენტი შიგნით შელუნული პირით და მასზე ირიბი კდეებით, რომელიც შესაძლოა ჭამისმაგვარ ნაკეთობას ეკუთვნოდ.

კურკლის პირების ერთი ნაწილი სწორი და სადაა, მეორე კი ტალღისებურია ან შემკულია სხვადასხვა მოყვანილობისა და ზომის კდეებითა და ღრულებით. ასეთ კურკლის პირებს შეეხებოდა ორნამენტის დახასიათებისას.

კოლექციაში 100 პირის ფრაგმენტია, რომლებსაც აქვთ სადა და სწორი პროფილი (ტაბ. XVIII, სურ. 1). მათგან მხოლოდ 15 კურკლის კედელზე შეიმჩნევა ორნამენტი. მათი სისქე 0,7—1,2 სმ შორის მერყეობს. ფრაგმენტების დიდ ნაწილს, კედლებთან შედარებით პირი თხელი აქვს. აღსანიშნავია, რომ სწორპირიანი ნატეხები გაცილებით უფრო მასიურია, ვიდრე ტალღისებური და კდეულპირიანი. ისინი დიდი ზომის კურკლის ნატეხებია და შესაძლოა მარაგის შესანახად იყო განკუთვნილი.

ანასეულ II-ში დიდი რაოდენობითაა აღმოჩენილი სხვადასხვა სისქისა და

ზომის კურკლის ძირები (122 ფრ.). მათი დიდი ნაწილი დაზიანებულია და აღდგენა არ ხერხდება. მცირე ნაწილის საშუალებით შესაძლებელი ხდება ძირის თავდაპირველი დიამეტრის გაკება. გამოირკვა, რომ მათი უმრავლესობა დიდი ზომის კურკლისაა, ასეთი ძირების დიამეტრი საშუალოდ 40 სმ უდრის. საშუალო ზომის კურკლების ძირის დიამეტრი დაახლ. 15 სმ-ია, ყველაზე მცირე ძირებისა კი საშუალოდ 6 სმ. როგორც ჩანს, კურკლების უმრავლესობა დიდი ზომისაა, ამას მოწმობს აგრეთვე მათი პირის დიამეტრიც. ძირების დიდი ნაწილი გადანატეხში სამფენიანია. შიდაპირი და ზედაპირი მშირად მოვარდისფერია. იშვიათად მონაცრისფერო, შუა ნაწილი კი მოშავო-მონაცრისფერო. ყველა ძირი ბრტყელია.

მოყვანილობის მიხედვით ძირები შემდეგ ჯგუფებად დაიყოფა:

1. ძირები კედელზე მკვეთრი კუთხოვანი გადასვლით. ამ ჯგუფის ძირებში ორი ქვეჯგუფი გამოიყოფა:

ა) ძირები, რომელთა კედლის ხაზი ოდნავ გადახრილია, ხოლო ძირისა და კედლის საზღვარზე ბლაგვი კუთხე იქმნება (ტაბ. XVI, სურ. 5—6, 8). ჩვეულებრივ კედლები ძირზე უფრო თხელია. ამ ქვეჯგუფის ძირების უმრავლესობა არათანაბარი სისქისაა; ნაპირთან მსხვილია — დაახლოებით 3 სმ, ცენტრისაკენ კი სისქე კლებულობს და 2 სმ-ია ან უფრო ნაკლები, ხან კი იმდენად მცირდება, რომ ძირის შუა ნაწილი კედელზე თხელია. სულ 80 ფრაგმენტია.

ბ) ძირები სწორი კედლებით. ძირსა და კედლებს შორის მართი კუთხე იქმნება (ტაბ. XVI, სურ. 7), სულ 25 ფრაგმენტია. ძირები და კედლები თითქმის ერთი სისქისაა. ძირი თანაბარი სისქისაა. ამგვარი ძირები შედარებით უფრო თხელკეციანია, ვიდრე პირველი ქვეჯგუფისა. სისქე საშუალოდ 1,1 სმ-ია. ამავე ქვეჯგუფშია ძალიან თხელკეციანი ძირებიც (13 ც.), რომელთა სისქე საშუალოდ 0,5—0,8 სმ შორის მერყეობს. აღსანიშნავია, რომ თხელკეციანი კურკლების უმეტესობა მცირე ზომისაა. ამ ქვეჯგუფის ძირები ცნობილია ოდიშიდან¹⁵, გურიანთიდან¹⁶, მამათიდან¹⁷, კისტრიკიდან¹⁸, ქვ. შილოვკიდან¹⁹.

2. ძირები, ქუსლიანი გადასვლით კედელზე (ტაბ. XVI, სურ. 1—3; ტაბ. XXII, სურ. 3—5), სულ 47 ფრაგმენტია. ქუსლი სხვადასხვა სიმკვეთრითაა გამოსახული. კედლების ხაზი ოდნავ გადახრილია (უფრო მეტად, ვიდრე I ჯგუფის ა ქვეჯგუფშია), ძირსა და კედლის საზღვარზე ბლაგვი კუთხე იქმნება. ამ ჯგუფშიც არის თანაბარი და არათანაბარი (ნაპირთან მსხვილი, შუაში თხელი) სისქის, აგრეთვე მეტად თხელკეციანი, მცირე ზომის ძირები. მსგავსი ძირები, კარგად გამოკვეთილი ქუსლით, ცნობილია კისტრიკიდან, გურიანთიდან. მამათიდან და ქვ. შილოვკიდან. აღნიშნულ ძეგლებში ამგვარი ძირები ჰარბოზს, სოლო პირველი ჯგუფის ძირები შედარებით ნაკლებია. ზოგიერთ ძირს ნაპირზე პატარა ნათითურები ატყვია. ნათითურები აღსავლეთ საქართველოს ნეოლითური კურკლის ძირების უმრავლესობაზე შეიმჩნევა.

15 ს. ჩანაშაქს ს.ხ. ს.ხ. მუხუდუმის არქეოლოგიის განყოფილების ფონდები, კოლექცია № 6—58.

16 ივ. ჩავახიშვილის ს.ხ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ქვის ხანის არქეოლოგიის განყოფილების ფონდები.

17 ლ. ნებეიერიძე, მამთი, ნეოლითური ხანის ძეგლები. ანოტაცია მოხსენებისა, წაკითხული ასპირანტთა და ასპლგზარდა მენიერ მუშაეთა XIV სამეცნიერო კონფერენციაზე, 1964. თბილისი, გვ. 43.

18 А. А. Лукани, д.с.с. ნაშრომი, გვ. 180—181.

19 А. А. Формозов и А. Д. Стояри, д.с.с. ნაშრომი, გვ. 107, ნახ. 3.

3. შეზნექილი ძირები (ტაბ. XVI, სურ. 4). კოლექციაში გვაქვს ორი სხვადასხვა ჰურქლის ძირის ფრაგმენტები, რომელთა შუა ნაწილი ოდნავ შეზნექილია, ნაპირი კი დაშვებული. მათგან ერთი მთელი ძირის დიამეტრი 15 სმ უდრის (ტაბ. XVI, სურ. 4). ამ ძირს შიგნითა მხრიდან აქვს გაურკვეველი მოყვანილობის ნაკაწრები, წარმოდგენილი ტეხილი ხაზებით. მსგავსი ნაკაწრები გარედან შეიმჩნევა აგრეთვე სხვა ჯგუფის ძირებზედაც. ამგვარი ძირები ცნობილია მხოლოდ გურიანთიდან.

როგორც ჩანს, შეზნექილი ძირები. კავკასიაში გვიან ნეოლითში ჩნდება, ხოლო მომდევნო პერიოდის ძეგლებში ფართო გავრცელებას პოულობს (აგუბეკოვს ნამოსახლარი²⁰, ზღუდრისგვერდა²¹, კიკეთი²², ქეაცხელები²³, გუდამურტყა)²⁴. წინა აზიაში ამგვარი ჰურქლები უკვე ტელ-ჰალაფის პერიოდში იყო ცნობილი²⁵.

4. დაკუთხული ძირები. ანასეული II-ის კოლექციაში ყურადღებას იქცევს ოთხი სხვადასხვა ჰურქლის დაკუთხული ძირის ნაწილები, როგორც ჩანს, ეს ჰურქლები დაკუთხულძირიანი (შესაძლოა ოთხკუთხა ან მრავალკუთხა) უნდა ყოფილიყო (ტაბ. XVII, სურ. 2—4). მათ დაახლოებით 2 სმ-ის სიმაღლის კედლები უნდა ჰქონოდა, რასაც მოწმობს ერთ-ერთ ძირზე შემორჩენილი მთელი კედელი. ამგვარი ძირები ცნობილია აგრეთვე კასტრიკის ნეოლითური კოლექციიდან. სხვა ნეოლითურ კომპლექსებში ამგვარი რამე ჭერჭერობით უცნობია. ა. ლუკინი მათ საკულტო დანიშნულებას მიაწერს²⁶. საფიქრებელია, რომ მათ ტაფისმაგვარი დანიშნულება ჰქონდათ, ამგვარი ტაფები (ყეცი) დღესაც ფართოდაა გავრცელებული დასავლეთ საქართველოში. შემორჩენილია ამგვარი ჰურქლის კუთხის ნაწილი 2 სმ სიმაღლის მთელი კედლით. იგი მოშავო-მონაცრისფროდ ყოფილა გამოშწვარი, ძირის სისქე არათანაბარია და 0,6—0,9 სმ შორის მერყეობს. კედლების სისქე ძირთან დაახლოებით 1 სმ უდრის, პირთან კი კლებულობს და 0,5 სმ-ია.

კოლექციაში გვაქვს აგრეთვე ამგვარივე ნაკეთობის კიდევ ორი ფრაგმენტები. ისინი უფრო მსხვილძირიანი და მსხვილკედლიანია. ძირის მაქსიმალური სისქე ნაპირთან 2 სმ უდრის. ჰურქლის შუა ნაწილისაკენ სისქე კლებულობს დაახლოებით 1 სმ-მდე, კედლების სისქე კი დაახლოებით 1,6 სმ-ია.

ანასეული II-ის სამეთუნეო ნაწარმიდან ყველაზე ჰარბად თიხის ჰურქლის კედლის ნატეხებია წარმოდგენილი (3000-მდე). ისინი ეკუთვნებიან ქილისებურ ჰურქლებს და ჭერ არ ემჩნევათ მუცლის ან ყელის გამოყოფა. ამ ფრაგმენტების სისქე საშუალოდ 6—16 მმ მერყეობს. ცოტაა სქელ და თხელ კეციანი ნატეხები. ჰარბობს საშუალო სისქის ფრაგმენტები (დაახლოებით 9—12 მმ-ს შორის). ცალკეული ნატეხების გამოწვის ხარისხი სხვადასხვაა.

20 Е. Ю. Кривчевский, А. П. Круглов, Неолитическое поселение близ Нальчика, МИА, 1941, 63, 34, სურ. 25.

21 თ. ჭაფარიძე, ქართველი ტომების ისტორიისათვის ლითონის წარმოების ადრეულ საფეხურზე, თბ., 1961, გვ. 51, სურ. 8, 5.

22 გ. ფხაკაძე, ჰემო ქართლს ენეოლითი, 1963, თბლისი, გვ. 83.

23 ა. ჭაფარიძე, ლ. დლონტი, ურბნისი, ტ. I, თბ., 1962, გვ. 38.

24 С. Надымашвили, Раскопки оазиса из древнейших поселений городища на территории Визур. Картли, Юго-Осетии, Триалетии, Гудамуртка-Цихнагора, 1956 (Г. А. Зиссы докл.).

25 Г. Чайлд, Древнейший Восток в свете новых раскопок, 1956, М., стр. 77.

26 А. Л. Лукини, დასახ. ნაშრომი, გვ. 181.

ქუჩის კედლების მკირე ნაწილი გახერხებულია, ხოლო დიდი ნაწილი ორნამენტურებული.

გახვეტილი კედლის ფრაგმენტი (ტაბ. XXI, სურ. 1-2). კოლექციაში სულ 16-ია. მათ უმრავლესობას ნახევრეტი პირის მახლობლად აქვს. მათგან 8 ფრაგმენტის პირი კედლებიანია, დანარჩენისა კი სადა. ასე, რომ ხერხელი ჰქონდა როგორც ორნამენტურებულ, ისე უორნამენტო ქუჩებს, ზოგიერთ ნაქეთობაზე გახვეტა დამთავრებული არ არის. ხერხელს ძაბრის ფორმა აქვს. მათი დიამეტრი დახლოებით 5 მმ უდრის. ზოგს სწორი მიმართულება აქვს, ზოგს კი ირიბი, ნახევრეტების კედლებზე გახვერტის შედეგად დარჩენილი წრიული ხაზები შეიმჩნევა. გახვერტა ქუჩის გამოწვის შემდეგ უნდა მომხდარიყო. ხერხელს ორნამენტის დანიშნულება არ უნდა ჰქონოდა, რადგან მაშინ ასეთი ხერხელი რამდენიმე უნდა ყოფილიყო, გარკვეული წესით განლაგებული ქუჩის ზედაპირზე. ამასთანავე ორნამენტი გამოწვამდე უნდა დატანილიყო. ამ ნახვერტებს ვერც ჩამოსაკიდის დანიშნულებას მივაწერთ, რადგან მაშინ ისინი ქუჩის გამოწვამდე სველ თიხაზე უნდა გაკეთებულიყო. ის ფაქტი, რომ იგი ქუჩის გამოწვის შემდეგ კეთდებოდა, გვაფიქრებინებს, რომ შესაძლოა ისინი ქუჩის შეკავშირების მიზნით გაკეთებულიყო. აღნიშნული მოსაზრების სასარგებლოდ ლაპარაკობს ქოულ-თეფე I-ის ქვედა ფენებში აღმოჩენილი ქუჩქელი²⁷, რომელიც კარგად მოწმობს, რომ ხერხელები კეთდებოდა შეკავშირების მიზნით, გადანატეხის ორივე მხარეს. ამგვარივე ნახვერტები აქვს ტაშაირ I²⁸ და კაია-არასის²⁹ ნეოლითურ კერამიკას.

ორნამენტურებული ფრაგმენტები. ანასეული II-ის კერამიკის მნიშვნელოვანი ნაწილი შემკული იყო სხვადასხვა სახეებით. ორნამენტი გვხვდება როგორც ქუჩის კედლებზე, ასევე მის პირზე. ამიტომ ჩვენ მათ ცალცალკე განვიხილავთ. პირველ რიგში შევხებით ქუჩის პირის შემკულობას.

ქუჩის პირის განსხვავებული მოყვანილობა, მათზე სხვადასხვა ფორმის კედებისა და ღრმულების სხვადასხვაგვარი მანძილით განლაგება, იძლევა პირის ნატეხების ნაირგვარობას.

პირის ნატეხებს შემკულობის მიხედვით შემდეგ ჯგუფებად ვყოფთ:

1. ტალღისებური პირი (ტაბ. XVIII, სურ. 1-6). სულ 40 ცალია. ამ ჯგუფში ვაერთიანებთ ისეთი ქუჩის პირებს, რომლებსაც აქვთ ტალღისებური, დელაგნილი ნაპირი. მიუხედავად იმისა, რომ ამ ფრაგმენტებს ერთი საერთო ნიშანი ახასიათებს, მათ შორის იშვიათად გვხვდება ერთმანეთის მსგავსი ნიმუშები. განსხვავება შეინიშნება ტალღების მოყვანილობაში, ზომებში და მათ შორის მანძილში. მაგრამ ყველაზე არსებითი განსხვავება იმაში მდგომარეობს, რომ ქუჩის პირების ერთ ნაწილს (20 ცალი) ტალღისებური პირი ხელთა აქვს გაფორმებული (ამათზე აშკარად შეინიშნება სათითაობები), მეორე ნაწილს (20 ც.), პირველისაგან განსხვავებით, პირი გამოყვანილი აქვს ხისა ან ძვლის იარაღით. როგორც ფრაგმენტები გვიჩვენებენ ზოგიერთ ქუჩქელზე პირი არათანაბრად, სხვადასხვა სიმაღლეზე მიიმართება (ტაბ. XVIII, სურ. 2, 5). აღსანიშნავია ფრაგმენტების ერთი ჯგუფი,

27 იხ. ჯერბოჩანს ს.ხ. ისტორიული მუზეუმის ფონდები, № 138, 207.

28 ქ. А. Крайнов. Д.с.х. ნაშრომი, გვ. 161, ტაბ. XIV, სურ. 2-4.

29 А. А. Формозов, Неолит Крыма., გვ. 111. ნახ. 10

რომლებიდანაც ჩანს, რომ კურკელს ერთდროულად ჰქონია როგორც სწორი, ასევე ტეხილი პირი (ტაბ. XVIII, სურ. 4; ტაბ. XIX, 3). ტალისებური პირის ნატეხების საშუალო სისქე 0,5—1 სმ შორის მერყეობს. პირის დიამეტრის გაზომვამ გვიჩვენა, რომ იგი საშუალოდ 20 სმ უდრიდა. ამ ნატეხებს ორნამენტი არ ახასიათებს.

2. ფოსოებიანი პირი. ამ ჭგუფის ნატეხებს პირზე გაკეთებული აქვს სხვადასხვა სიღრმის, ფორმისა და ზომის ფოსოები (ტაბ. XIX, სურ. 7, 9, 10), სულ 16 ცალია. ფოსოები უმეტესად მრგვალია, თუმცა არის მოგრძო და ოვალურიც. ნატეხების სისქე 0,5—1,2 სმ შორის მერყეობს. ერთის გარდა ყველა ფრაგმენტი უორნამენტოა. აღნიშნული ნატეხები დიდი ზომის კურკელებისაა, რომელთა დიამეტრი საშუალოდ 30 სმ უდრიდა. ნატეხები თანაბარი სისქისაა.

3. კლდეებიანი პირი. ამ ფრაგმენტებს პირზე გაკეთებული აქვს სხვადასხვა ფორმისა და სიხშირის კლდეები, რომლებიც ხისა ან ძვლის იარაღით კეთდებოდა. სულ 110 ცალია. მათგან 60 ფრაგმენტი უორნამენტოა, 50 კი ორნამენტირებული. მათი სისქე 0,7—0,9 სმ შორის მერყეობს. აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ ორნამენტი ძირითადად ამ ჭგუფის ფრაგმენტებზე შეინიშნება.

კლდეების მოყვანილობის მიხედვით ამ ჭგუფში შეიძლება შემდეგი ქვეჯგუფები გამოიყოს:

ა) პირის ნატეხები, რომელთა ნაპირი კურკელის შეიგნითაა დაქანებული, ხოლო კლდეები დამრეცია (ტაბ. XX, სურ. 1—4). ნატეხების სისქე 0,4—1,2 სმ შორის მერყეობს. კურკელების პირის დიამეტრი, რომლებსაც ეს ფრაგმენტები ეკუთვნის, საშუალოდ 15—30 სმ შორის მერყეობდა.

ბ) სწორნაპირიანი პირის ნატეხები, რომლებიც შემკულია სწორი და ირიბი, სხვადასხვა სიხშირით განლაგებული კლდეებით (ტაბ. XX, სურ. 5—8).

გ) პირი „წიწვისებური“ კლდეებით (ტაბ. XX, სურ. 9). კლდეები მსხვილი ხაზებითაა გაკეთებული. ამგვარი ფრაგმენტი სულ სამია ჩვენს კოლექციაში. მსგავსი ნიმუში ცნობილია ოდიშიდან.

ანასეული II-ის თიხის კურკელის კედლებზე შეიდი სხვადასხვა სახის ორნამენტი შეინიშნება: 1. „წიწვისებური“ თუ „თავთავისებური“ 2. ღრმულებიანი, 3. ტალისებური, 4. ტეხილზაზიანი, 5. ირიბკლდეებიანი, 6. რელიეფური, 7. კოპები.

ორნამენტების ელემენტების სხვადასხვაგვარი განლაგება, სიხშირე, მანძილი მათ შორის ქმნის ვარიანტებსა და ერთი შეხედვით ახალ სახეს.

1. „წიწვისებური“ თუ „თავთავისებური“³⁰ ორნამენტი წარმოადგენს ყველაზე გავრცელებულ სახეს (ტაბ. XXI, სურ. 3—7). სულ 100-მდე ფრაგმენტი. ეს ორნამენტი ხშირად პორიზონტალურადაა განლაგებული კლდეებიანი პირის მიმართ. ზოგჯერ იგი ვერტიკალურად მიიპირთება. სადაპირიანი ნატეხები იშვიათადაა ორნამენტირებული. სულ სამი შემთხვევაა. ამგვარი „წიწვები“ თუ „თავთავები“ სხვადასხვა სიგანის ზოლებს ქმნიან. არის შემთხვევები, როდესაც ისინი ერთმანეთს კვეთენ და კუთხეს ქმნიან (ტაბ. XXI, სურ. 3, 6, 7). იშვიათად გვხვდება „წიწვების“ თუ „თავთავების“ სხვა ელემენტებთან (მაგ., ღრმულებთან) შერწყმა (ტაბ. XXI, სურ. 3, 6, 7). ფრაგმენტების დიდ

ნაწილზე „წიწვები“ თუ „თავთავეები“ ერთმანეთთან მკიდროდაა მიჯრული, მცირეზე კი მათი ხაზები საკმაოდ თავისუფლადაა გაშლილი და ერთი შეხედვით არ ტოვებს „წიწვის“ და „თავთავეის“ შთაბეჭდილებას. სინამდვილეში ხაზებს იგივე განლაგება აქვს, მხოლოდ სხვადასხვა შუალედებით.

2. ფოსფორიანი ორნამენტი კურკლებზე უმეტესად ვერტიკალური მწკრივების სახითაა განლაგებული, თუმცა იშვიათად არის ჰორიზონტალურიც (ტაბ. XXI, სურ. 8—10, 13). ღრმულები ოვალური, მრგვალი, მოგრძო ან ოთხკუთხედის ფორმისაა. მათი დიდი ნაწილი ღრმა და მკაფიოა, საერთოდ კი უნდა აღინიშნოს, რომ ამგვარი ორნამენტი იშვიათია. სულ 27 ფრაგმენტია. ღრმულებიანი ორნამენტის თითო ფრაგმენტი ცნობილია ოდიშიდან და მამათიდან.

3. ტალღისებური ორნამენტი იწყება კურკლის პირთან და მიემართება ან მის გასწვრივ. ვერტიკალურად. ზოგჯერ ტალღისებური ხაზები ცალკეულ მწკრივებს ქმნის, ხან კი კურკლის საკმაოდ დიდ მონაკვეთს ფარავს (ტაბ. XXI, სურ. 3—6). სულ 17 ცალია, აქედან 4 კოპიანია.

4. ტეხილხაზიანი ორნამენტი უმეტესად კურკლის პირის გასწვრივაა განლაგებული. იშვიათად ვერტიკალურადაც ეშვება კურკლის კედლებზე (ტაბ. XXII, სურ. 6—8). სულ 17 ცალია. მათგან 14 ცალი კდეულპირიანია. არის რამდენიმე შემთხვევა წიწვიან ორნამენტთან შერწყმისა.

5. ირიბკდეებიანი ორნამენტი გვხვდება კურკლის პირის გასწვრივ. სულ 6 ფრაგმენტია.

6. რელიეფური ორნამენტი იშვიათია ანასეული II-ის კერამიკაზე. სულ ხუთიოდე შემთხვევაა. საინტერესოა პირის ფრაგმენტი შემკული რელიეფური „წიწვიანი“ ორნამენტით, რომელიც მთავრდება კურკლის შიგნით მიმართული შვერილით (ტაბ. XXII, სურ. 14). „წიწვიანი“ ორნამენტის რელიეფური გამოსახულება შეინიშნება კიდევ ორ ფრაგმენტზე. აღსანიშნავია ერთი ნატეხი „წიწვიანი“ ორნამენტით, რომელსაც ზემოდან მთვარის ფორმის მინაძერწი აქვს (ტაბ. XXII, სურ. 11). ამგვარი ნიმუში ერთადერთია, ამიტომ ძნელია თქმა, შემთხვევითაა დალვენითი თიხის ცოპი, თუ ორნამენტს მიეკუთვნება. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ „ცხვირის“ ფორმის ასეთივე მინაძერწი ცნობილია ოდიშის ერთი ფრაგმენტიდან.

გამორიცხული არ არის, რომ სხივებიანი კოპებისა და მთვარისმაგვარი მინაძერწის სახით საქმე გვქონდეს პირველ ასტრალურ გამოსახულებებთან.

საინტერესოა კდეებიანი პირის ფრაგმენტი ორი დაკლანძილი გველის რელიეფური გამოსახულებით. გველების თავები კურკლის პირთანაა მიტანილი (ტაბ. XXII, სურ. 9). რელიეფი დაკდევის ტექნიკითაა შესრულებული. გველების გამოსახულებიანი კიდევ ერთი დაზიანებული ფრაგმენტი.

რელიეფური ორნამენტი ანასეული II-ის გარდა არც ერთ სხვა ნეოლითურ კომპლექსში არ გვხვდება, ხოლო უფრო გვიან ენეოლითისა და ბრინჯაოს ხანაში იგი ფართოდ ვრცელდებოდა.

7. კოპებიანი ორნამენტი წარმოდგენილია სხვადასხვა მოყვანილობის მცირე ზომის კოპებით, რომლებითაც შემკულია კურკლის კედლები და პირი (ნახ. XXII, სურ. 1, 5), სულ 26 ცალია. კოპები აქვს როგორც ორნამენტირებულ, ისე სრულიად სადა ფრაგმენტებს. ნატეხების ერთ ჯგუფზე მოძერწილია მცირე ზომის კოპები. ამათგან ერთია მხოლოდ რქისებური. კოპებიან ფრაგმენტებზე გვხვდება ზემოთ დასახელებული ორნამენტის

ყველა სახე. ზოგიერთი ფრაგმენტის აღწერა საკვიროდ მიგვაჩინა მისი თავისებურების გამო.

ა) პირის ნატეხი, შემკული რელიეფური „წიწვიანი“ ორნამენტით. რომელიც ჭურჭლის შიგნით მოქცეული შევრილით მთავრდება (ტაბ. XXII, სურ. 14).

ბ) რქისებური შევრილი. მოთავსებულია ქდეებიანი პირის ნატეხზე (ტაბ. XXII, სურ. 13). ამ ფრაგმენტზე ქდეების ორი მწკრივი შეიმჩნევა. შევრილის მახლობლად ღრმულეებიანი ორნამენტია. კეცის სისქე 1,3 სმ უდრის.

გ) ორმაგი შევრილი ჭურჭლის პირზე (ტაბ. XXII, სურ. 10). შევრილი უშუალოდ პირზეა მოთავსებული. იგი გადადის როგორც პირის შიგნით, ასევე გარეთ: კეცის სისქე — 0,8 სმ.

კოპებსა და შევრილებს პრაქტიკული დანიშნულება არ უნდა ჰქონოდათ. ჭურჭლის კედლებზე მოთავსებული პატარა კოპები და შევრილები ყურის მაგივრობას ვერ გასწევდნენ. განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც ისინი პირზე. ქდეებს შორის იმყოფებოდნენ ან ჭურჭლის შიგნით იყვნენ მიმართულნი. კოპებისა და შევრილების უმეტესობა ორნამენტს ერწყმის და მის ელემენტებად გვევლინება. კოპები გვხვდება აგრეთვე ოღიშის კერამიკაზეც.

კოპებიან ფრაგმენტებზე შეიმჩნევა ორნამენტის ახალი სახეების — ღრმულეების, ტეხილი და ტალღისებური ხაზების გაჩენა. „წიწვიანი“ თუ „თავთავიანი“ ორნამენტი მათზე ოდნავ შეცვლილია. მას აშკარად ეტყობა განვითარება, ხაზები უფრო თავისუფალია და ნებისმიერი, კომბინაციები მატულობს. კოპების გარშემო, ზოგჯერ კი უშუალოდ მიხვან, გამოდის ღრმა და განიერი, ხან კი წვრილი და მქრქალი ტალღისებური და ტეხილი ხაზები. უნდა აღინიშნოს, რომ ტალღისებური და ტეხილხაზიანი ორნამენტი კოლექციაში საერთოდ იშვიათია და მათი უმეტესობა კოპებთანაა დაკავშირებული. საფიქრებელია, რომ ტალღისებური, ტეხილხაზიანი და რელიეფური ორნამენტი. კოპებთან და შევრილებთან ერთად. ანასეული II-ის კერამიკის ორნამენტის ყველაზე მოგვიანო ელემენტებია. მას წინ უნდა უსწრებდეს „წიწვიანი“ თუ „თავთავიანი“ ორნამენტის წარმოქმნა, რომელიც თავის მხრივ ირიბქდეებიანი სახეების განვითარებას უნდა წარმოადგენდეს. ამ ფრაგმენტებზე კარგად ჩანს „წიწვიანი“ თუ „თავთავიანი“ ორნამენტის წიაღში როგორ ჩნდება შემკულობის ახალი სახეები და შევრილები. ჩამდენიმე ნიმუშზე კოპები და „წიწვიები“ ერთ მთლიან სახეს ქმნიან. კოპები რომ ამ ორნამენტის ყველაზე გვიანდელი ელემენტია, ამას მოწმობს აგრეთვე მათი რიცხვის სიმცირე. მათ ჯერ არა აქვთ მოპოვებული ისეთი მნიშვნელობა, როგორც ეს ენეოლითურ და ბრინჯაოს ხანის ძეგლებშია. კოპებთან ერთად მყოფი „წიწვიები“ უფრო განვითარებულია, ვიდრე მათ გარეშე შესრულებული.

აღსანიშნავია კოპის მახლობლად ტეხილი ხაზებით შედგენილი რომებები. ამგვარი ნიმუში ერთადერთია. რქისმაგვარი ორნამენტი მხოლოდ ერთ ფრაგმენტზეა და ისიც კოპთან ერთად.

საინტერესოა ორი ფრაგმენტი, რომლებზედაც კოპი მზისმაგვარ გამოსახულებას წააგავს. ერთზე კოპის გარშემო სხივების მაგვარად გაკეთებულია ირიბი ქდეები. მეორეზე კი კოპი ჩანს მთლიან სწორი ხაზებისაგან წარმოდგენილ ოთხკუთხედისებურ ჩარჩოში, რომლის შიგნით კოპიდან მიიმართება სხივისმაგვარი ქდეები. ამგვარი გამოსახულებები სხვა ფრაგმენტებზე არ შეინიშნება.

კოპებიანი ფრაგმენტები დასავლეთ საქართველოს ნეოლითურ კერამიკაზე

ცოტა. ისინი ამ პერიოდში ისახებიან და იკიდებენ ფეხს, ხოლო მომდევნო საფეხურებზე უკვე შეიმჩნევა მათი ფართო ტერიტორიული და ქრონოლოგიური გავრცელება.

ანასეული II-ის თიხის ნაკეთობების ცალკეული ნაწილების აღწერიდან ჩანს. რომ თითოეულ მათგანს ხელით ნაძერწი, ბრტყელიძირა, სწორკედლა, უყურო. პირვადიშეღები. ქილისებური მოყვანილობის კურკელია. ზოგჯერ ზედაპირზე სუსტი გაპრიალების კვალით. საშუალოდ ფორიანი კეცი სუსტად და არათანაბრადაა გამოშწეარი. იგი გადანატენში მოშავო, ხოლო შიდაპირზე და ზედაპირზე მოვარდ-სფრო-მონაცრისფროა, ხშირად რუხი ლაქებით. ზოგჯერ ერთი და იგივე ნატენის ცალკეული ადგილები სხვადასხვა ფერისაა. ფრაგმენტების ერთი ნაწილის შიდა და გარეთა მხარეზე კარგად შეიმჩნევა თხელი, შავი ნაწივი. საფიქრებელია. რომ შიდაპირზე იგი საკვების გადაწვის შედეგი იყოს. ხოლო ზედაპირზე — ეცხლზე ხმარების. ფრაგმენტების მეორე ნაწილს არ ემჩნევა ეცხლის კვალი. თიხის კურკელის ნატენების სისქე 6—16 მმ შორის შერყობს.

ანასეულ II-ზე მოპოვებული კერამიკის შესწავლა გვიჩვენებს, რომ ამ კომპლექსში შეინიშნება ორი განსხვავებული ჯგუფის ფრაგმენტი.

პირველი ჯგუფი ხასიათდება უხეში და სქელკეციანი კერამიკით. მასზე არ შეიმჩნევა ორნამენტი. ეს ფრაგმენტები დიდი ზომის კურკლებისაა, რომლებსაც ეცხლზე ხმარების კვალი არ ეტყობათ.

მეორე ჯგუფის ნატენები უფრო თხელკეციანია, მათი უმრავლესობა ორნამენტირებული და ქდეულპირიანია. გარედან მათ ეტყობათ ეცხლზე ხმარების კვალი, შიგნიდან კი — თხელი, შავი ნაწივი.

ამ ორი ჯგუფის თიხის კურკლებს შორის ქრონოლოგიური განსხვავება არ შეინიშნება. თიხის სტრუქტურა, ძერწვის ტექნიკა, ფორმები ძირითადად ერთნაირია. აღნიშნული განსხვავება შეიძლება აიხსნას მხოლოდ ამ კურკლების სხვადასხვა დანიშნულებით. საფიქრებელია, რომ პირველი ჯგუფის კურკელი გამოიყენებოდა წყლისა და საკვები მარაგის (ნანადირევისა თუ შემგროვებლობის პროდუქტების) შესანახად და გაცილებით უფრო დიდი ზომისა იყო, ვიდრე მეორე ჯგუფისა. მას ორნამენტი არ უკეთდებოდა. მეორე ჯგუფის კურკელი კი ყოველდღიურ ცხოვრებაში უნდა ყოფილიყო გამოყენებული.

ანასეული II-ის კერამიკის ქიმიური ანალიზი (%-ით);

სინესტე—5,09

ხვ. წ.—8,90

SiO₂—49,52

Al₂O₃—23,24

FeO₃—7,36

CaO—1,72

MgO—2,29

SO₃—0,12

Na₂O₃+K₂O—2,8

ანასეული II-ის კერამიკის სპექტრალური ანალიზი:

Si, Al, Mg, Ca, Fe, Mn,—დიდი რაოდენობით.

Zn —ცოტა.

Na—არის.

ფიზიკურ-კერამიკულ გამოცდათა მაჩვენებლები:

ცეცხლგამძლეობა — 1140
 წყლის შთანთქმის უნარი — 22,8%
 ფორიანობა — 31,8%
 მოცულობითი წონა — 1,68 გრ.

კეცში ფაზები შემდეგნაირადაა განაწილებული:

თიხა-ნიეთიერება — 80—90%
 კვარცი და მინდვრის შპატი 10—20%.

კვარცისა და მინდვრის შპატის მსხვილი ნაწილაკების მონაწილეობა უმნიშვნელოა კეცის ჩამოყალიბებისას მიმდინარე რეაქციებში¹.

ცხრილი 6	
კ ე რ ა მ ი კ ა	რაოდენობა
ძირები კუთხოვანი გადასვლათ კედლებზე	105 ფრ.
ძირები ქუსლიანი გადასვლათ კედლებზე	47
დაკეთებული ძირები	4
შეხვეწილი ძირები	2
კედლის ფრაგმენტება (ეორნამენტო)	2062
კედლის ფრაგმენტება (გახერტილი)	16
სადა, სწორი პირები	100
ტალღისებური პირები	40
ფოსფორიანი პირები	16
ქდეობიანი პირები	
„ნიწვისებრი“ თუ „თავთავისებრი“	110
ორნამენტა	100
ფოსფორიანი ორნამენტო	27
ტალღისებური ორნამენტო	17
ტეხალბაზიანი ორნამენტო	17
ირიბქდეობიანი ორნამენტო	6
კაპებიანი ორნამენტო	26
ოკლეფერო ორნამენტო	5
ს უ ლ	3700

ო დ ი შ ი. ს. ოდიში (ყოფ. ლედგებია) მდებარეობს ზუგდიდის ჩრდილო-აღმოსავლეთით, 6 კმ მანძილზე მდ. ჭუმას მარჯვენა ნაპირის შემალღებაზე, ზეგანს ჩრდილო-დასავლეთიდან ხევი აკრავს, სამხრეთ-დასავლეთით კი იგი ეშვება მდ. ენგურის მარცხენა ნაპირის რისის ტერასისაკენ და ერწყმის მას. საადგომი მდებარეობს სოფლის ბოლოს, სოფ. კორცხელის საზღვართან თავსწორ ზეგანზე, რომლის სიმაღლე ზღვის დონიდან 273 მეტრია. აღნიშნულ სადგომზე გათხრებისა და ზედაპირული მასალის შეგროვების შედეგად მრავალრიცხოვანი ნაშთები იყო მოპოვებული.

დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითურ ძეგლებს შორის ოდიში ერთ-ერთი მკაფიო, მრავალმხრივი და დიდი კომპლექსია. კოლექციის საერთო რაოდენობა 5050 ერთეულს უდრის. იარაღების ძირითადი ნაწილი დამზადებულია კაეისა და რიყის ქვის სხვადასხვა ქანებისაგან. უმნიშვნელო რაოდენობითაა გამოყენებული ობსიდიანი — დაახლოებით 300 ერთეული, მასალის ურთი-

¹ ი. გ. ძეღლიშვილი, ლ. ასათიანი, ი. ფიცხელაური, კერამიკული წარმოების ისტორიისათვის ძველ საქართველოში, ხელნაშეკტი, 1963.

ერთშეფარდება ასეთია: კაჟი — 4200 ერთ., რიყის ქვა — 380, კერამიკა — 480 ფრაგმენტი.

იარაღების გარდა კლექციაში ღილი ადგილი უჭირავს წარმოების ნარჩენებს. მათგან პირველ რიგში აღსანიშნავია სხვადასხვა ფორმისა და ზომის ნუკლეუსი (219 ცალი). მათი უმრავლესობა პრიზმის მოყვანილობისაა (ტაბ. XXIII, სურ. 1—3), სულ 55 ცალი. არის ისეთი ნუკლეუსებიც, რო-

ანაკლე II-ის იარაღებისა და წარმოების ნაშთების რაოდენობა და %-ლი შეფარდება

ცხრილი 7

წარმოების ნაშთები და იარაღები	რაოდენობა	%
კაჟები	11	0,13
ნუკლეუსები	47	0,56
ნუკლეუსის ნაღვეები	21	0,24
ანაკლეუზები	1000	10
ანაკლეუზები	5260	59
ლაშქები	1240	1,3
საქრისები	147	15,7
საფხეები	66	7,05
სახეობები	79	8,44
დანები	31	3,3
ტრაპეციები	92	9,8
სეგმენტები	76	8,12
მედიანი სწორკუთხედები	40	4,26
ისოპირები	4	0,42
კომბინირებული იარაღი	2	0,21
ასარტისმსგავარი იარაღი	3	0,21
ხერხისებური იარაღი	1	0,32
შალაშინები	2	0,10
რეტეშები	2	0,21
მკროლითი (კაჟის)	2	0,21
გაერყვეული დანაშ. ნაშთები	5	0,21
ნაშაღები	40	0,5
კელები	75	4,26
სათელ-სატეხები	16	8,01
ჩაქეჩები	15	1,7
წერაქვისებური იარაღი	2	1,6
გახრეტილი იარაღი	2	0,21
სახეები	31	3,3
საპოაღებელი	5	0,5
სანაჟი	1	0,10
სახე-საპოაღებელი	1	0,10
შერღელის ქვეშე	14	1,15
დაზიანებული იარაღების ნაწილები	15	1,6
სულ	8610	

მელთა ცალ მხარეზე ლამელებია ატეცილი, მეორე მხარე კი დაფარულია ბუნებრივი ქერქით. პრიზმის მოყვანილობის ნუკლეუსებში გამოირჩევა ერთფუძიანი (22 ცალი) და ორფუძიანი (33 ცალი). ორფუძიანებს, ერთფუძიანებთან შედარებით, უფრო კარგად შემზადებული დარტყმის სიბრტყე და წესიერი პრიზმის ფორმა აქვს, მათი სიგრძე 3—7 სმ შორის მერყეობს. ლამელების ატეცვა დარტყმის ორივე სიბრტყიდან ხდებოდა.

კონუსის მოყვანილობის ნუკლეუსები 23 ცალია (ტაბ. XXIII, სურ. 4—5, 11). პრიზმისებური ნუკლეუსების მსგავსად, მათ შორისაც არის ისეთი ცა-

ლები, რომლებზედაც ლამელები მხოლოდ ერთ მხარესაა ატყეილი, მეორე მხარეზე კი ბუნებრივი ქერკი აქვთ შერჩენილი. დარტყმის სიბრტყე ხშირად დაქანებულია. სიგრძე 3,5—7,5 სმ შორის ჰერეუებს, ფუძის სიგანე კი 2—6 სმ-მდეა.

ანასეული II-ის კაეისა და ოხსიანის მასალის %-ული შეფარდება

ცხრალო 8

წარმოების ნაშთები და იარაღები	საერთო რაოდენობა	კაეის რაოდენობა	ოხსიანი რაოდენობა	კაეის %	ოხსიანის %
კაქრები	11	11	—	100%	—
ნეკლეულები	48	44	4	91,7%	8,3%
ნეკლეუსის ნაღვეები	21	18	3	85,7%	14,3%
ანატოკეულები	1000	800	200	80%	20%
ანატოკეობი	5260	4810	450	91,6%	8,4%
ლაშელები	1240	1024	216	82,6%	17,4%
საქრისები	147	115	32	78,2%	21,8%
საფხელები	66	49	17	74,2%	25,8%
სახელები	79	79	—	100%	—
დანები	31	31	—	100%	—
ტრაქელები	92	91	1	99%	1%
სეგმენტები	76	76	—	100%	—
მალაი სწორკუთხედები	40	—	40	100%	—
ისრიისპირები	4	3	1	75%	25%
კომბინირებული იარაღები	2	2	—	100%	—
ჩასართისმავარი იარაღები	3	—	3	—	100%
ხერხისებური იარაღი	1	—	1	100%	—
შალაშინები	2	2	—	100%	—
რეტეშოლები	2	2	—	100%	—
მაკროლითი (კაეის)	2	2	—	100%	—
გაურკვეველი დანიშნულების ნივთები	5	5	—	100%	—
ნაშაღები	40	35	5	87,5%	12,5%

ანასეული I-ისა და ანასეული II-ის იარაღების %-ული შეფარდება

ცხრალო 9

იარაღები	ანასეული I	ანასეული II
საქრისები	35,5	15,7
საფხელები	26,6	7,05
სახელები	0,88	8,44
დანები	0,44	2,3
ტრაქელები	2,2	9,8
სეგმენტები	—	8,12
მალაი სწორკუთხედები	—	4,26
ისრიისპირები	0,22	0,42
კომბინირებული იარაღი	0,28	0,21
ჩასართისმავარი იარაღი	—	0,32
ხერხისებური იარაღი	0,44	0,10
შალაშინები	0,44	0,21
რეტეშოლები	0,66	0,21
ცულები	0,66	8,01
სათელ-სატეხები	0,66	1,7
ჩაქერება	0,22	1,6
წვარკვისებური იარაღი	—	0,21
თიხისებური იარაღი	0,22	—
სახელები	5,5	3,3
სანაყი	—	0,10
სახე-საბრიალებელი	0,22	0,10
გახეტილი იარაღი	—	0,21
მურდულის ქვეები	3,7	0,15
საბრიალებელი	1,1	0,5

ფანქრისებური ნუკლეუსები 9 ცალია (ტაბ. XXIII, სურ. 6—10). აქვთ დარტყმის ორი მოედანი. ირგვლივ კი ლამელების ატკეცვის კვალი ატყვია, სიგრძე 3,5—6 სმ შორის მერყეობს.

კოლექციაში არის აგრეთვე თითო-ორი სხვადასხვა ფორმის ნუკლეუსი: ბრტყელი, სწორკუთხა, დისკოსებური. ბევრია აგრეთვე დაზიანებული (70 ცალი) და მათი ნალეუები (15 ცალი). არის შუაზე გამოზილი ნუკლეუსებიც (25 ცალი). მათი ცალი მხარე ბრტყელია, მეორეზე კი ლამელების ატკეცვის კვალია, სიგრძე 3—9 სმ-მდეა.

კოლექციაში დიდი რაოდენობითაა სხვადასხვა ზომისა და ფორმის კაეის ანატყეები (1820 ცალი). თითქმის ყველა მათგანს გვერდის ამა თუ იმ ნაწილზე აქვს გამოყენების კვალი. ისინი ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან ზომებით: დიდი ანატყეები 198 ცალია, მათი სიგრძე 6—9 სმ-მდეა, მათ შორის 70 ცალს ეტყობა ნაწილობრივი რეტუში. საშუალო ზომის ანატყეები, რომელთა სიგრძე 4—6 სმ შორის მერყეობს, 1020 ცალია, მცირე ზომის ანატყეები დაახლოებით 600-ია, მათი სიგრძე უდრის 1—4 სმ-ს. არის აგრეთვე ქერცლისებური ანატყეები (44 ცალი), რომლებსაც აქვს ტალღისებური ზედაპირი. დარტყმის სიბრტყე და შესაბამისი ბურცობი.

მასალის ძირითად ნაწილს შეადგენენ ლამელები (1542 ცალი), რომლებიც ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან დამუშავებით, მოყვანილობითა და ზომებით (ტაბ. XXVI, სურ. 22—27). ყველაზე დიდ ჭკუფს დანისებური ლამელები შედაგენენ, ისინი ხასიათდებიან სწორი, თხელი და ვიწრო ნაპირებით, თითქმის ყველას აქვს გამოყენების კვალი. დანისებური ლამელების უმრავლესობა თავგადამტკრეულია (378 ცალი), მათი სიგრძე უდრის 3—6 სმ, ხოლო სიგანე 1—2 სმ შორის მერყეობს. ბევრია აგრეთვე თავბოლოგადამტკრეული ლამელა (254 ცალი), მათი სიგრძე 3,5—4 სმ-ია, მათგან 123 ცალს აქვს გამოყენების კვალი, ხოლო 34 ცალს — ნაწილობრივი რეტუში. შედარებით ნაკლებია მთელი ცალები (106 ცალი). მათი სიგრძე 5—7 სმ შორის მერყეობს, სიგანე კი 1 სმ-ია, დანისებურ ლამელებთან ერთად არის აგრეთვე არასწორი მოყვანილობის ლამელები (103 ცალი), მათი დიდი ნაწილი მთელია. სიგრძე 5—7 სმ-მდეა, სიგანე 1—1,5 სმ შორის მერყეობს.

კოლექციაში 30 მიკროლამელაა, მათ შორის 10 ცალი რეტუშირებულია. სიგრძე 1—2 სმ-მდეა, სიგანე 0,3—0,7 სმ შორის მერყეობს. ლამელის განივი ნატყეები 33 ცალია, მათი სიგრძე 0,8—1,7 სმ-მდეა. ბევრია ლამელის თავები (375 ცალი), მათ შორის ბევრს აქვს გამოყენების კვალი. თითო-ორილას რეტუში ეტყობა, 21 ცალს კი ემჩნევა ცეცხლის კვალი.

რეტუშირებული ლამელებიდან აღსანიშნავია გვერდრეტუშირებულები (57 ცალი). რომლებსაც გვერდის ამა თუ იმ მხარეს აქვთ თანამიმდევრული ან ნაწილობრივი რეტუში. არის აგრეთვე გვერდამოღარული (41 ცალი) ლამელები. მათი უმრავლესობა თავბოლო ან თავგადამტკრეულია. სიგრძე 2—6 სმ შორის მერყეობს. თავრეტუშირებულ ლამელებში სამი სხვადასხვა სახის ლამელა გამოიყოფა: ა) თავსწორრეტუშიანი (68 ცალი), ბ) თავ-ირიბრეტუშიანი (25 ცალი) და გ) თავამოღარული (57 ცალი). ისინი წარმოადგენენ ორ ან სამფურდა ვიწრო, თხელ ლამელებს. მათი სიგრძე 4—6 სმ-მდეა.

იკარლებს შორის რაოდენობის მიხედვით წამყვნი ადგილი ს ა კ რ ი ს ე ბ ს (ტაბ. XXIV, სურ. 1—18) უჭირავთ (103 ცალი). მათი ძირითადი ნაწილი ლამელებზეა ჩამოყალიბებულ, მაგრამ არის ანატყეებზე დამზადებულიც. სა-

საქრისე ჩამონატეხის განლაგების მიხედვით არის ცალმხრივი და ორმხრივი საქრისები. ორმხრივი საქრისები ბევრად უფრო ნაყლებია, ვიდრე ცალმხრივი. ლამელებზე ჩამოყალიბებულ საქრისებში შემდეგი ჯგუფები გამოიყოფა:

1. მარტივი საქრისები. სულ 23 ცალი. ზოგიერთ მათგანს აქვს სწორი სასაქრისე ჩამონატეხი, ზოგიერთს კი ხიწვიანი. მათ შორის არის ცალმხრივი და ორმხრივი საქრისები. მათი სიგრძე 2—4,5 სმ შორის მერყეობს, სიგანე კი 1—1,5 სმ შორის.

2. თავრეტუშიანი საქრისები. სულ 32 ცალი. მათი სიგრძე 3,5—6 სმ შორის მერყეობს, სიგანე კი 1—2 სმ-მდე. ამ ჯგუფში გამოიყოფა თავსწორრეტუშიანი საქრისები (5 ცალი) და თავირბრეტუშიანი საქრისები (17 ცალი).

ანატეკებზე ჩამოყალიბებული საქრისები. სულ 31 ცალი (ტაბ. XXIV. სურ. 14, 16, 18). ამ ჯგუფში შეიძლება გამოიყოს შემდეგი ქვეჯგუფები: 1. მარტივი საქრისები, 21 ცალი. სიგრძე 3—6 სმ-მდეა, სიგანე 2—3 სმ-მდე. 2. თავრეტუშიანი საქრისები., 14 ცალი. მათ შორის 10 თავირბრეტუშიანია. 4 კი თავსწორრეტუშიანი. სიგრძე 3—6 სმ-მდეა, სიგანე 2—3 სმ-მდე. 3. შუალა საქრისები 8 ცალია. სიგრძე საშუალოდ 4 სმ-ია, სიგანე კი 2,5 სმ. 4. მრავალფაფეტიანი საქრისები, 2 ცალი. სიგრძე 4 სმ-ია, სიგანე კი 15 სმ.

ოდისის საფხეკები არ ხასიათდებიან დახვეწილი ფორმებითა და ბეჭითი დამუშავებით (ტაბ. XXV, სურ. 1—12). მათი უმრავლესობა ჩამოყალიბებულია დიდი ზომის, მასიური ანატეკების ბოლოზე (75 ცალი), რომლებსაც სამუშაო პირი გაფორმებული აქვთ მსხვილფაფეტიანი რეტუშით. საფხეკების დიდი ნაწილის სამუშაო პირი ოვალურია. სწორი სამუშაო პირი აქვს მხოლოდ 12 საფხეკს. ოდისის საფხეკების ერთი ნაწილი (30 ცალი) დიდი ზომისაა, მათი სიგრძე 3,5—6,5 სმ-მდეა, სიგანე 3,5 სმ-მდე მერყეობს, საშუალო ზომის საფხეკები 29 ცალია. მათი სიგრძე 2,5—3,5 სმ-ია.

კოლქციაში არის აგრეთვე ამოღარულპირიანი საფხეკები (16 ცალი), რომლებიც საშუალო ზომის ანატეკებზეა ჩამოყალიბებული. მათი სიგრძე 2—4 სმ შორის მერყეობს.

სახერეტები ძირითადად ორი სახისაა: ლამელაზე და ანატეკზე ჩამოყალიბებული. სულ 31 ცალია.

ლამელებზე ჩამოყალიბებულ სახერეტებში (19 ცალი) ორი ჯგუფი გამოიყოფა: 1) მიკროსახერეტები (ტაბ. XXVI, სურ. 28, 30). დამზადებული მცირე ზომის ორ ან სამფერდა ლამელებზე. მათი სამუშაო სიგრძე 2 სმ-ია, სიგანე კი 1 სმ. აღსანიშნავია, რომ თითქმის ყველა მათგანი მთელია, რაც შესაძლოა მათი მცირე ზომებით იყოს გაპირობებული.

2) გრძელი სახერეტები (ტაბ. XXVI, სურ. 31). დამზადებული მოგრძო. თხელ, ვიწრო. ორ ან სამფერდა ლამელებზე. წვერი ორივე მხრიდან რეტუშირებულია. რეტუში იარაღს ზოგჯერ ბოლომდე გასდევს, ზოგჯერ კი მხოლოდ წვერზეა. ამ იარაღების უმრავლესობა დაზიანებულია. მათი საშუალო სიგრძე 4,5 სმ-ია, სიგანე — 1 სმ.

ანატეკებზე ჩამოყალიბებული სახერეტები. სულ 12 ცალია. მათში ორი ჯგუფი გამოიყოფა:

1. თხელ, ლამელისებურ ანატეკებზე დამზადებული სახერეტები (ტაბ. XXVI, სურ. 32). ისინი მცირე ზომებით გამოირჩევიან. მათი უმეტესობა მთელია, წვერი დამრეცი რეტუშითაა გაფორმებული, რომელიც ზოგჯერ ორივე გვერდს ბოლომდე გასდევს.

2. ვანიერ. მსხვილ ანატაქეებზე დამზადებული სახერცებები (ტაბ. XXVI, სურ. 33). სამუშაო წერი დამრეცი რეტუშითა გამოყვანილი. ზოგიერთ ცალზე სამუშაო წერი გაფორმებულია მოპირდაპირე სიბრტყეზე მდებარე რეტუშით. სიგრძე 2—4 სმ შორის მერყეობს.

დაკბილული იარაღები (ტაბ. XXVI, სურ. 35—36), სულ 47 ცალია. დიდი ნაწილი (42 ცალი) ლამელაზეა დამზადებული. მათ შორის არის ცალმხრივდაკბილული და ორმხრივდაკბილულიც. ცალმხრივდაკბილულების უმეტესობა ოდნავ მოხრილ ლამელაზეა დამზადებული, ორმხრივდაკბილული კი სწორ ლამელაზეა ჩამოყალიბებული. ამ იარაღების სიგრძე 4,5—6 სმ შორის მერყეობს.

დანისებური იარაღები დამზადებულია ვიწრო, გრძელ ანატაქეებზე, რომლებიც ზოგჯერ სამწახნაგაა. ცალ გვერდზე მათ გამოყენების კვალი აქვს, მეორე კი დაბლაგვებულია უხეში მსხილფაცეტიანი რეტუშით. სულ 28 ცალია. მათი სიგრძე 4—10 სმ შორის მერყეობს.

ისრისპირები. ოდიშის კოლექციაში ორი ისრისპირია. ორივე ანატაქეებზეა დამზადებული და ორმხრივ დამუშავებულია. ერთ-ერთი მათგანი ფრთადაშვებულია (ტაბ. XXXIX, სურ. 4) და დიდი ზომისაა. მეორე კი სამკუთხედისებურია, სუსტად გამოხატული ყუნწით (ტაბ. XXVI, სურ. 21).

კომპინირებული იარაღები კოლექციაში ცოტაა. ისინი ძირითადად ლამელაზეა ჩამოყალიბებული და წარმოადგენენ მის ორ მოპირდაპირე ბოლოზე გაფორმებულ სხედასხვა იარაღებს: დანა-საფხეკი (2 ცალი), სახერცე-საფხეკი (2 ცალი), საკრის-სახერცეტი (1 ცალი) და ხერხ-საფხეკი (1 ცალი).

გეომეტრიული იარაღებიდან ყველაზე მეტია ტრაპეციები (ტაბ. XXVI, სურ. 1—10), სულ 18 ცალია. ისინი წარმოდგენილია მხოლოდ ორგვერდამუშავებული დიდი ზომის ტრაპეციებით. მათი სიგრძე 0,7—2 სმ შორის მერყეობს. ყველა მათგანს განიერ ფუძეზე აქვს გამოყენების კვალი.

კოლექციაში არის ტრაპეციის ფორმის მოგრძო, ორმხრივ თავიობრეტუშიანი ლამელები (4 ცალი), გვერდებზე გამოყენების კვალით.

სეგმენტები (ტაბ. XXVI, სურ. 11—14), სულ 5 ცალია. მათი რკალი ათლლია დამრეცი რეტუშით. მათგან 4 ცალი ორმხრივდამუშავებულია. ქორდაზე აქვს გამოყენების კვალი.

ზერგათლილი, მაღალი სწორკუთხედები (ტაბ. XXVI, სურ. 15—17), ანაქელი II-ის ტიპისა, სულ 3 ცალია. ყველა მათგანი ობსიდინისაა და დაფარულია „მცოცავი“ რეტუშით. სამუშაო პირზე აქვს გამოყენების კვალი.

რიყის ქვის იარაღები ოდიშის კომპლექსის ერთერთი მთავარი ნაწილია. სულ 671 მთელი და დაზიანებული იარაღია. მათ შორის არის როგორც ვახეზლ-გაპრიალებული, ასევე ორმხრივ ათლალი, ტლანქად ნახეზი იარაღები. აღსანიშნავია, რომ უკანასკნელები უფრო მეტია. რიყის ქვის იარაღებს შორის ყველაზე მრავლადაა ცულეები (ტაბ. XXVII, სურ. 1—5). სულ 64 ცალია. თითქმის ყველა მათგანი დაზიანებულია, მაგრამ მათი თავდაპირველი ფორმის წარმოდგენა შეიძლება. ამას გარდა არის 52 ცულის პირის ნაწილი. მათი უმრავლესობის მიხედვით შეუძლებელია ზუსტი მოყვანილობის გარკვევა.

მოყვანილობის მისედვით ცულებში შეიძლება გამოიყოს შემდეგი ძირითადი ჩვეულები:

1. ორმხრივლესილი, გვერდწახნაგიანი ცულები, ისინი სასიათდებიან გახეხილ-გაპრიალებული ოვალური სამეშაო პირით და ოვალური განივკვეთით, გვერდებზე კი მათ აქვთ გაპრიალებული ვიწრო წახნაგები. ამ ცულების სამეშაო პირის სიგანე 4—6 სმ-მდეა, ხოლო სიგრძე 14—16 სმ-მდე მერყეობს.

2. ორმხრივლესილი, უწახნაგო ცულები. მათი სიგრძივი ქრილი სოლს წაავსებს, განივკვეთი ოვალურია, ოვალური სამეშაო პირი სხვადასხვა სიმაღლეზეა გაპრიალებული, მისი სიგანე 5 სმ-ია. იარაღის შუა ნაწილი მკვეთრად შემალლებულია, ყუა კი „წერტილოვანი“ ტექნიკითა და მუშავებული. მთელი ცულის სიგრძე 14 სმ-ია, მათი დიდი ნაწილი დაზიანებულია.

3. „წაკეეთილი“ ცულები. მათი ოვალური სამეშაო პირი გახეხილ-გაპრიალებულია. განივკვეთი ოვალურია. შუა ნაწილი პირველი ჩვეულების ცულების მსგავსად არ არის მკვეთრად შემალლებული. მათ შორის არის ვიწრო (4,5 სმ) და განიერი (6 სმ) სამეშაო პირიანი ცულები. მათი სიგრძე საშუალოდ 7 სმ უდრის, სისქე 3 სმ-ია.

სათლელ-სატეხები (ტაბ. XXVIII, სურ. 1, 2; 4—7,9), სულ 21 ცალია. მათი უმრავლესობა (16 ცალი) წარმოდგენილია ზურგამობურცული, ძირბრტყელი, ოვალურ სამეშაოპირიანი სათლელ-სატეხებით. სიგრძე 6—7 სმ შორის მერყეობს, მათი დიდი ნაწილი გახეხილია და აქვს გამოყენების კვალი. მცირე რაოდენობით არის ტრაპეციის ფორმის, სწორ სამეშაოპირიანი, გვერდწახნაგიანი სატეხ-სათლელი (5 ცალი).

ხელჩაქეხები (ტაბ. XXX, სურ. 1—5) ფუნქცია უნდა ჰქონოდა მომრგვალო განივკვეთის მქონე, გახეხილ-გაპრიალებულ, თავსწორ იარაღებს, რომელთა ორივე მხარე დაჩეჩქელია დარტყმებისაგან, სულ 33 ცალია. ამ იარაღების სიგრძე 8—10 სმ შორის მერყეობს, ხოლო მათი განივკვეთის დიამეტრი 4 სმ-ია. გამოყენების კვალი მოწმობს, რომ ხელჩაქეხებად გამოუყენებით აგრეთვე დაზიანებული რიყის ქვის იარაღები.

სახეხეხად (ტაბ. XXXI, სურ. 1—5) გამოიყენებოდა სხვადასხვა ზომისა და მოყვანილობის რიყის ქვები. 81 ცალია. ყველა მათგანს აქვს ძლიერი ხეხვის კვალი. ხშირად ორი მოპირდაპირე გვერდია ნახეხი, იშვიათად ცალი. ფორმის მხრივ შემუშავებული სტანდარტი არ არსებობს. მაქსიმალური სიგრძე 8 სმ-ია, მათი უმრავლესობა მცირე ზომისაა. სახეხების განივკვეთი ხან ოვალურია, ან კი ოთხკუთხა. არის მომრგვალო, ვიწრო და გრძელი სახეხებიც. ამავე დანიშნულებით გამოუყენებით აგრეთვე დაზიანებული ცულებისათვის ხელჩაქეხების ნაწილები. არის მრგვალი რიყის ქვებიც ხეხვის კვალის გარეშე. ისინი შესაძლებელია შერადლებად ყოფილიყო გამოყენებული:

საპრიალებელი სულ სამი ცალია. ორი მათგანი წარმოადგენს მომრგვალო რიყის ქვას, რომელთაც ეტყობათ ხეხვის კვალი. მათი სიგრძე 19 სმ-ია, სიგანე 10—13 სმ, სისქე 7—9 სმ-მდე მერყეობს. მესამე ცალს აქვს ოთხკუთხა განივკვეთი. მისი სიგრძე 25 სმ, სიგანე — 15 სმ, სისქე — 4,5 სმ.

სანაყები. კოლექციაში გვაქვს რამდენიმე ფრაგმენტი დიდი ზომის, ბრტყელი სანაყებისა, რომლებიც შუაში ხეხვისაგან ჩაღრმავებულია. სულ 5 სხვადასხვა სანაყის ნაწილია. გარდა ამისა, არის ორი მთელი სანაყი, ერთერთი მათგანი დიდი ზომის მრგვალი რიყის ქვისაა, განივკვეთში ოვალური, შუაში ღრმულით, რომლის დიამეტრი 10 სმ-ია.

ხელსაფქვეი წარმოადგენს გრძელ, ვიწრო რიყის ქვას, რომლის ზეა ნაწილი, ერთი მხრიდან შეზნეკილია, მეორე კი ამობურკული. შეზნეკულ მხარეს ეტოვბა ხეხვის კვალი. სიგრძე 36 სმ, სისქე 14 სმ (ტაბ. XXVIII, სურ. 8).

მაკროლითები მიიღებოდა რიყის ქვის სხვადასხვა ქანების ორმხრივი გათლით და ტლანქად ხეხვის საშუალებით. მათ შორის არის როგორც სხვადასხვა სახის დამოუკიდებელი იარაღები, ასევე ცულების ნამზადები და მათი ნახევარფაბრიკატები. მთელი მაკროლითები ცოტაა. მათი სიგრძე 6—19 სმ შორის მერყეობს, სიგანე საშუალოდ 6 სმ-ია, სისქე 4 სმ. მათში გამოიყოფა განიერ და ვიწროპირიანი მაკროლითები. განიერპირიანი მთელი მაკროლითი 6 ცალია. მათი პირის სიგანე 6—7 სმ შორისაა, ვიწროპირიანი მაკროლითების სიგანე 4—5 სმ-მდეა. განიერ მაკროლითებში ორი წახნაგია, ხუთი — უწახნაგო, ერთზე კი გაპრიალების კვალია. ზოგიერთ მაკროლითს ერთი მხარე დამუშავებული აქვს მოკოდვის ტექნიკით. მეორე მხარე კი დამუშავებულია ან ნაწილობრივად დამუშავებული. მაკროლითების დიდი ნაწილი დაზიანებულია, ბევრია 2-რ-სა და უყის ნაწილები. ამ ნატეხების მიხედვით ძნელია თქმა, ისინი დამოუკიდებელ იარაღებს ეუთვნოდნენ, თუ დამზადების პროცესში დაზიანებულ იარაღებს. კოლექციაში სულ 60 მაკროლითის პირის ნატეხია, მათგან 36 განიერია, 24 კი ვიწრო. ვიწრო პირის ნატეხებიდან ოთხი წახნაგია; ისინი გვერდწახნაგიათა ცულების ნამზადებად უნდა მივიჩნიოთ. ბევრია დაზიანებული მაკროლითების ზედა ნაწილები, სულ 56 ცალი. მათი სიგანე 4—5 სმ შორის მერყეობს. მათგან 4 ცალს აქვს გვერდითი წახნაგები.

მაკროლითების ერთი ნაწილი მოყვანილობით დაუმთავრებელ ცულებს წააკვს და ნაწილობრივად დამუშავებული, რაც იმას მოწმობს, რომ ისინი ცულების ნამზადებია, ხოლო წვერწამახული და წერაქვისებური მაკროლითები დამოუკიდებელ იარაღად უნდა მივიჩნიოთ. დაზიანებული მაკროლითები შემდეგ ჩატეხებად და სანაყებად გამოუყენებიათ.

წერაქვისებური მაკროლითები (ტაბ. XXXIII, სურ. 1). ეს იარაღები ორმხრივ ათლილი და უხეშად ნახეხია, ორივე ბოლო ნახევრად ოვალური და გათხლებულია. ერთი ბოლო, ოდნავ განიერია მეორეზე. ამ იარაღებს ორივე ბოლოზე აქვთ გამოყენების კვალი. ისინი დიდი ზომებით ხასიათდებიან. სიგრძე 22—24 სმ-ია, სიგანე—15 სმ, სისქე—6 სმ. წერაქვისებური მაკროლითები დამოუკიდებელ იარაღებს უნდა წარმოადგენდნენ. დიდი ნაწილი დაზიანებულია, მათგან 4 ცალი მთელია.

შუბისებური მაკროლითები (ტაბ. XXXII, სურ. 1—3, 4). მაკროლითური ტექნიკით დამუშავებულ ნაწარმს შორის გამოიჩინება „შუბისებური“ მოყვანილობის იარაღი, რომელიც არქეოლოგიურ ლიტერატურაში ე. წ. „ბიკისებურ“ იარაღებადაა ცნობილი. ისინი მოთეთრო კირქვიერი კაჟისაგანაა დამზადებული. მათ ვიწრო ტანი, წვეტიანი წვერი და განიერი ბოლო აქვთ. 10 მათგანი დაზიანებულია და შერჩენილია მხოლოდ მათი წვერის ნაწილები. მათგან 4 ცალია მთელი. ამ იარაღების სიგრძე 11—15 სმ შორის მერყეობს, სიგანე კი 3,5—4,5 სმ შორისაა.

საპრიალებელი (ტაბ. XXVIII, სურ. 3) დამზადებულია მოგრძო რიყისქვისაგან, რომლებსაც მომრგვალო ან ოთხკუთხა განიკვეთი აქვთ. გვერდებზე ლესვის კვალი ემჩნევათ, სულ 5 ცალია. სიგრძე 17 სმ-ია, სიგანე—2,5 სმ.

სახნისისებური იარაღი (ტაბ. XXXIV, სურ. 1) ორმხრივლენილია, ოვალურ სამუშაოპირიანია, აქვს გვერდითი „ფრთები“. გარეგნულად ეს იარაღი სახნისს წააგავს. ზედმიწევნითაა გახეილ-გაპირილებული. სიგრძე — 9,3 სმ, სიგანე — 7,1 სმ, სისქე — 3,5 სმ, არის ამგვარევე იარაღის ნახევარფაბრიკატი. იგი დამზადებულია მსხვილმარცვლოვანი ქვის ქანისაგან, ტლანქადა ნახეხი, ოდნავ ეტყობა „ფრთები“.

გახვრეტილი იარაღის ორი ფრაგმენტი გვაქვს კოლექციაში (ტაბ. XXXIV, სურ. 2—3). ორივე სატარე ხერელთანაა გადატეხილი. არის აგრეთვე ერთი იარაღი (ტაბ. XXIX, სურ. 2) გახვრეტის ნიშნებით. საყურადღებოა, რომ ასეთ დიდ კოლექციაში იარაღის გახვრეტის მხოლოდ ორი შემთხვევა და ერთი ცდაა. ამასთანავე გახვრეტილი იარაღების ფორმა უცხოა კომპლექსისათვის. ის იარაღი კი, რომელზედაც გახვრეტის ნიშნებია, თავისი ფორმით ძირითად კომპლექსს უნდა ეკუთვნოდეს.

სადგომზე დიდი რაოდენობით იპოვნეს რიყის ქვის დაზიანებული იარაღის ნაწილები, რომელთა მიხედვით ქირს გარკვევა, თუ რომელ იარაღს ეკუთვნოდნენ ისინი (25 ცალი). ბევრია უხეშად გათლილი და ნაწილობრივ გახეხილი სატეხ-სათლულების ნაშაღები. არის აგრეთვე გამოყენების კვალის მქონე გაურკვეველი დანიშნულების ანატკეცები, რომლებსაც შერჩენილი აქვთ დარტყმის სიბრტყე და შესაბამისი ბურცობი.

კერამიკა. ოდიშის კერამიკული კომპლექსი დიდი რაოდენობით შეიცავს თიხის ქურჭლის პირის, ძირისა და კედლის ნატეხებს. ფრაგმენტების

ოდიშის იარაღებისა და წარმოების ნაშთების რაოდენობა და მათი %-ული შეფარდება მასალის საერთო რაოდენობასთან

ცხრილი 10

წარმოების ნაშთები და იარაღები	რაოდენობა	%
ნუკლეუსები	219	4,8
ანატკეც-ანატკრეცები	1820	39,8
ლამელები	1542	33,7
საჭრისები	103	8,04
საფხეკები	75	5,88
სახვრეტები	31	2,5
დაკბოლელი იარაღები	47	3,67
დანიშნებული იარაღები	28	2,2
კომბინირებული იარაღები	6	0,47
ტრაპეციები	18	1,4
სეგმენტები	5	0,39
მაღალი სწორკუთხედები	3	0,23
ისრიპირები	2	0,15
ცულუბი	64	5,0
სატეხ-სათლულები	21	1,64
ხელჩაქეჩები	33	2,58
სახეხები	81	6,50
შურდულის ქვები	180	14,0
სანაყები	5	0,39
ხელსაუქვაევი	5	0,39
სახნისისებური იარაღი	2	0,15
მაკროლითები	1,6	10,6
საპირილებელი	5	0,39
სახეხ-საპირილებლები	3	0,23
გახვრეტილი იარაღები	2	0,15
დაზიანებული იარაღის ნაწილები	134	10,47
ს უ ლ	4570	

ლიუხენის მიუხედავად მათი აღდგენა არ ხერხდება. ამიტომ აღწერა შესაძლებელია მხოლოდ ცალკეული ნაწილების მიხედვით. თიხა მოვარდისფრო-მონაცრისფროა, სუსტადაა გამომწვარი. მასში დიდი რაოდენობითაა შერეული კრი, ქარსი და კვარცი. ყველაზე ქარბად ქარსი ურევია, მისი მზინაევი ნაწილაკები კარგად ჩანს შეუიარაღებელი თვალითაც.

ძირის ფრაგმენტები (ტაბ. XXXV, სურ. 11—14) 44 ცალია. ყველა მათგანი ბრტყელია. დიდი ნაწილი (39 ცალი) ხასიათდება კედლებზე კუთხოვანი გადასვლით, მცირეს (5 ცალი) კი კედელზე ქუსლიანი გადასვლა ახასიათებს. ძირები არათანაბარი სისქისაა. მათი სისქე 0,7—1,5 სმ-მდე მერგობს. ზოგიერთი ძირი ორჯერ ან სამჯერ უფრო სქელია კედლებზე, ზოგიერთი ძირის სისქე კი რამდენიმე მილიმეტრს უდრის. არის ისეთი ძირები, რომლებიც კედლების მახლობლად მსხვილია, შუა ნაწილისაკენ კი საგრძობლად თხელდება. ძირის ერთ ფრაგმენტზე შეიმჩნევა ფრჩხილის ნაკვდევები.

პირის ფრაგმენტები (ტაბ. XXXV, სურ. 1, 2; ტაბ. XXXVI, სურ. 1—10), სულ 68 ცალია. მათ ერთ ნაწილს (30 ცალი) გლუვი, სწორი და სადა პირი აქვს, მეორე ნაწილს (38 ცალი) კი პირი შემკული აქვს ღრმულებითა და კვდევით. კვდები სხვადასხვა მოყვანილობისა და სიხშირისაა. ისინი სახეების მრავალფეროვნებით ხასიათდება. პირის ფრაგმენტების დიდი ნაწილი (19) ორნამენტირებულია. ორნამენტი აქვს როგორც გლუვიპირიან ნატეხებს, ასევე კვდულპირიანებსაც. სამი პირის ფრაგმენტი ხერელიანია. ხერელი კონუსისებური მოყვანილობისაა, მის კედლებზე ჩანს გახვრეტის შედეგად დარჩენილი წრიული ხაზები. ხერელი კურკელზე გამოწვის შემდეგაა გაკეთებული.

კედლის ფრაგმენტები, სულ 368 ნატეხია. ყველა მათგანი სწორია და წარმოდგენს კილისებური კურკლის ნაწილებს. დიდი ნაწილი (356 ფრ.) უორნამენტოა, 12 — ორნამენტირებულია. რამდენიმე ნატეხს აქვს პაწაწინა კოპი.

ორნამენტი ძირითადად „წიწვისა“ და „თავთავისებური“ სახეებითაა წარმოდგენილი (ტაბ. XXXV, სურ. 4, 6, 10). იგი კურკელზე უმეტესად ვერტიკალურად — მწკრავის სახითაა განლაგებული. შედარებით იშვიათად გვხვდება იგი ჰორიზონტალურად. წიწვიანი ორნამენტის გარდა არის ერთი შემთხვევა ღრმულებიანი სახეებისა, რომლებიც პატარა სწორკუთხა ფოსოებს წააგავს (ტაბ. XXXV, სურ. 5).

ოდიშის კერამიკა თავისი ძირითადი ნიშნებით დიდ სიახლოვეს იჩენს ანაეული 11-ისა და გურიანთის კერამიკასთან.

გურიანთა. გურიანთის ნეოლითური ნასახლარი მდებარეობს გურიანთის რეზინო-წმინდაძის (რ-ნი) სოფ. ციხისფერდში, მდ. სკურდუმის მარჯვენა ნაპირზე აღმართულ ბორცვზე, რომლის სიმაღლე ზღვის დონიდან 25 მ-ია. მის სამხრეთით და სამხრეთ-აღმოსავლეთით მიედინება მდ. სკურდუმი, აღმოსავლეთით და ჩრდილო-დასავლეთით კი ეკვრის ხეები, რომლებიც იკვებებიან ბორცვის ფერდებზე არსებული წყაროებით.

გურიანთის ნეოლითურ ნასახლარზე გათხრებისა და ზედაპირული მასალის შეგროვების შედეგად 1488 ერთეულია მოპოვებული. აქედან ქვის მასალა 1290 ერთეულს უდრის, კერამიკა კი 198 ერთეულია. კოლექციაში წარმოდგენილია როგორც იარაღები, ასევე მათი წარმოების ნარჩენები და კერამიკა.

იარაღების დასამზადებელ ძირითად მასალად კაჟი და რიყის ქვის სხვადასხვა ქანები იყო გამოყენებული. უმნიშვნელო რაოდენობით გამოიყენებოდა ობსიდიანი. კაჟი მასალის საერთო რაოდენობის 38%-ს შეადგენს, რიყის ქვა—3%-ს, ობსიდიანი კი 1%-ს.

დანიშნულებისა და მოყვანილობის მიხედვით გურიანთის მასალა შეიძლება დაიყოს შემდეგ ჯგუფებად:

კოლექციაში ერთი ხელუხლებელი კაჟის კაჭარია. იგი მთლიანად დაფარულია ბუნებრივი ქერქით. აქვს მოგრძო ფორმა და ოვალური განივკვეთი. მისი სიგრძე 5 სმ-ია, სიგანე — 2,5 სმ. არის აგრეთვე ორი გათლილი კაჟის კაჭარი, უხარისხობის გამო თავმინებებული. მათი დიამეტრი 5 სმ-ია.

ნუკლეუსები გურიანთის კოლექციაში ორი სახისაა: 1. კონუსის მოყვანილობის, ცალმხრივამოყენებული ნუკლეუსები (ტაბ. XXXVII, სურ. 1), 2 ცალი. მათი ერთი მხარე დაფარულია ბუნებრივი ქერქით, მეორე კი გამოყენებულია და ეტყობა ლამელების ატკეცვის კვალი. სიგრძე 4—5 სმ-მდე მერყეობს, სიგანე კი 2,5—3 სმ-მდე.

2. პრიზმის მოყვანილობის ნუკლეუსი შუაზეა გააბილი. მისი ცალი მხარე ბრტყელია, მეორეზე კი ლამელებია ატკეცილი. ლამელები ორი საწინააღმდეგო სიბრტყიდან ყოფილა ატკეცილი. სიგრძე 3 სმ-ია, სიგანე კი 2 სმ.

კოლექციაში არის ნუკლეუსის ნატეხები (7 ცალი) და ნალევები (2 ცალი). მათ მიხედვით ჰირს ნუკლეუსის თავდაპირველი ფორმის დადგენა. ნალევების სიგრძე 2—3 სმ-მდეა, სიგანე კი 1—1,5 სმ-მდე.

ანატექციები კოლექციაში ცოტაა. სულ 59 ცალია. აქედან 20 კაქარისკანიანი ანატექცია. ისინი მიღებულია კაქრის ნუკლეუსებზე მოშადებისას, მისი თავისა და გვერდის ნაწილების მოშორების შედეგად. სიგრძე 2—7 სმ-მდეა, სიგანე კი 2—5 სმ-მდე.

26 ანატექციი ნუკლეუსებიდანაა ატკეცილი. მათ შორის 6 ანატექცს გვერდის სხვადასხვა ადგილას აქვს ნაწილობრივი რეტეში. სიგრძე 1—5 სმ-მდეა, სიგანე კი 1—3 სმ-მდე.

კოლექციაში გვხვდება ნუკლეუსების „განახლებისას“ მიღებული 3 განივი და 10 სიგრძივი ანატექციი. მათგან მხოლოდ ერთია ობსიდიანის, დანარჩენი კაჟისაა. განივი ანატექციების სიგრძე 3—4 სმ-მდეა, სიგანე 1—3 სმ-მდე. სიგრძივი ანატექციების სიგრძე 2—8 სმ-მდეა, სიგანე 1—3 სმ-მდე.

ანამტვრევეები გაცილებით მეტია ანატექციებზე. სულ 302 ცალია. ისინი ქვის მასალის საერთო რაოდენობის 23%-ს შეადგენენ. აქედან 74 ანამტვრევს ეტყობა ცეცხლში ყოფნის კვალი. ანამტვრევეები ჰარბობს მცირე ზომისანი, სულ 17მ ცალია. მათი სიგრძე 1—2 სმ-მდეა. შედარებით ნაკლებია საშუალო ზომის ანამტვრევეები. სულ 50 ცალია. მათი სიგრძე 3—5 სმ-მდე მერყეობს.

ლამელები. კოლექციაში სხვადასხვა სახის 81 ლამელაა. ისინი ქვის მასალის საერთო რაოდენობის 6%-ს შეადგენენ. ყველა ლამელა კაჟისაა. მხოლოდ 4 ცალია ობსიდიანის. 34 ლამელა თავბოლოგადატეხილია, 24 ლამელის განივი ნატეხია, 12 ლამელის თავია; 3 თავგადაპტვრეულია, ხოლო 2 მთელია. მათი სიგრძე 1—3,5 სმ-მდეა, სიგანე კი 0,8—1,8 სმ-მდე. თითქმის ყველა ლამელას ეტყობა გამოყენების კვალი.

რეტეშირებული ლამელები 7 ცალია. ისინი ლამელების საერთო რაოდენობის 8%-ს შეადგენენ. მათგან 1 ლამელა თავსწორრეტეშიანია, ერთს

აქვს საწინააღმდეგო სიბრტყეზე მდებარე რეტეში, ორი გვერდამოლარულია. ა ლაქელას კი გვერდზე აქვს ნაწილობრივი რეტეში.

ს ა ფ ხ ე კ ე ბ ი (ტაბ. XXXVII, სურ. 2--7) 8 ცალია. ოდიშის, კისტრიკის და ანასეული II-ის საფხეკების მსგავსად გურიანთის საფხეკები დამზადებულია უხეში ანატეკის ბოლოზე, რომლებსაც სამუშაო პირი არა აქვთ საბუნდავულოდ გაფორმებული. კომპლექსში გვაქვს შემდეგი საფხეკები:

1. მიკროლითური საფხეკები, დამზადებული ანატეკის ბოლოზე. 2 ცალია. მათგან ერთს აქვს ოვალური სამუშაო პირი, მეორეს კი სწორი. ნათი სიგრძე 1—2 სმ-მდეა, სიგანე კი 2 სმ.

2. ფრჩხილისებური მოყვანილობის სამუშაოპირიანი საფხეკი. დამზადებულია ლამელის ბოლოზე. სიგრძე 3 სმ-მია, სიგანე — 1,8 სმ.

3. მაღალი ფორმის საფხეკები, დამზადებული უხეში ანატეკის ბოლოზე. სიგრძე 3 სმ-ია, სიგანე — 2,5 სმ.

4. ნუკლეუს-საფხეკი, პატინირებულია. სიგრძე — 5 სმ-ია, სიგანე — 5 სმ.

5. საფხეკ-სახოკი. დამზადებულია უხეში მასიური ანატეკის ბოლოზე. სამუშაო პირი ოვალურია. მას ნაწილობრივ შერჩენილი აქვს კაქრის კანი. სიგრძე 5 სმ-ია, სიგანე — 4 სმ.

6. საფხეკისებური იარაღები გორების კვალით. დამზადებულია არაწესიერი ანატეკების ბოლოზე; 2 ცალია. სიგრძე 3 სმ-ია, სიგანე 2,5 სმ. მასალაში არის საფხეკების ნაშაღებიც (5 ცალი).

ს ა კ რ ი ს ე ბ ი (ტაბ. XXXVII, სურ. 8—11). სულ 9 ცალია, რაც ქვის მასალის საერთო რაოდენობის 0,7%-ს უდრის. ისინი დამზადებულია ორ ან სამფერდა ლამელაზე. ყველა მათგანი თავგადამტერეულია. მათში გამოიყოფა შემდეგი სახის საჭრისები:

1. მარტივი ცალმხრივი სწორი საჭრისები, 3 ცალია, სიგრძე 2,5—4,5 სმ-მდეა, სიგანე — 1—1,4 სმ-მდე.

2. მარტივი ცალმხრივი ხიწვიანი საჭრისები, 2 ცალია. სიგრძე 3—4 სმ-მდეა, სიგანე — 0,5—1,8 სმ-მდე.

3. მარტივი ცალმხრივი ირიბი საჭრისი, სიგრძე 2,6 სმ-ია, სიგანე — 1,3 სმ.

4. მარტივი ორმხრივი ხიწვიანი საჭრისები, 2 ცალია. სიგრძე 2,5 სმ-ია, სიგანე — 1 სმ.

5. მარტივი ორმხრივი, სწორი საჭრისი, სიგრძე 2 სმ-ია, სიგანე — 1 სმ.

ს ა ხ ვ რ ე ტ ე ბ ი (ტაბ. XXXVII, სურ. 12—18), სულ 7 ცალია. ისინი ქვის მასალის საერთო რაოდენობის 0,5%-ს შეადგენენ. მათში ორი ჭგუფი გამოიყოფა:

1. წვეტანისებური სახვრეტ-ბურღები, ორივე გვერდრეტეშიანი, სულ 4 ცალია. სიგრძე 2—3 სმ-მდეა, სიგანე — 0,8—1,2 სმ-მდე.

2. ანატეკებზე ჩამოყალიბებული სახვრეტები. სულ 3 ცალია. ერთი მათგანი ნუკლეუსის განივ ანატეკებზეა დამზადებული. სიგრძე 2,5—4,3 სმ-მდეა, სიგანე — 1—3 სმ-მდე.

წვეტანისებური სახვრეტ-ბურღები დიდ სერიებად გვხვდება ოდიშში, კისტრიკში, ნიენაია შილოვკასა და ანასეულ II-ის კომპლექსებში.

კ ო მ ბ ი ნ ი რ ე ბ უ ლ ი ი ა რ ა ლ ე ბ ი კ ო ლ ე ქ ტ ი ა შ ი ს უ ლ 2 ცალია:

1. საჭრის-სახვრეტი. დამზადებული თხელ ლამელაზე. სიგრძე 3 სმ-ია, სიგანე — 1,6 სმ.

2. საფსეკ-საპრისი. მიკროლითური. სიგრძე 2 სმ-ია, სიგანე — 1.2 სმ.

გურიანთის მასალებში ერთადერთი დანა ანასეული II-ის ტიპისა.

გეომეტრიულ მიკროლითებს კოლექციაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს (ტაბ. XXXVII, სურ. 20—24), სულ 10 ცალია. ისინი მასალის საერთო რაოდენობის 0,8%-ს შეადგენენ. აქ გვაქვს შემდეგი სახის გეომეტრიული მიკროლითები:

1. ორგვერდამუშავებული ტრაპეციები,
2. სამგვერდამუშავებული ტრაპეციები,
3. რკალდაბლაგვებული სეგმენტები,
4. მაღალი ზურგათილი სწორკუთხედი.

გურიანთის გეომეტრიული მიკროლითები იმეორებენ ოდიშისა და ანასეული II-ის გეომეტრიული მიკროლითების ფორმებს.

რიყის ქვის იარაღებს გურიანთის კოლექციაში ყველაზე თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს. სულ 36 ცალია, რაც ქვის მასალის საერთო რაოდენობის 3%-ს შეადგენს. ამ მასალაში გამოიყოფა შემდეგი ჯგუფები:

ცულები. კომპლექსი ხასიათდება ორმხრივლესილი, ოვალურ განივკვეთიანი ცულებით, რომელთა შორის არის გვერდწახნაგოვანი და უწახნაგო ცალები. მათი ყუა ოდნავ ვიწროვდება და დამუშავებულია „წერტილიანი“ ტექნიკით. კოლექციაში სულ 5 მთელი და 2 დაზიანებული ცულის ნაწილია; რაც რიყის ქვის მასალის 20%-ს შეადგენს. მათში ვარჩევთ ორი სახის ცულებს:

1. ორმხრივლესილი გვერდწახნაგოვანი ცულები, (ტაბ. XXXVIII, სურ. 1—2) სულ 2 ცალია. სიგრძე 10—12 სმ-მდეა, სამუშაო პირის სიგანე 5 სმ-ია.
2. ორმხრივლესილი, უწახნაგო ცულები (ტაბ. XXXVIII, სურ. 3). სულ 3 ცალია. სიგრძე 12—15 სმ-მდეა, სამუშაო პირის სიგანე უდრის 5,5 სმ-ს.

კოლექციაში ერთი დაზიანებული ცულის პირის ნაწილია, მეორე კი გვერდწახნაგოვანი, ორმხრივლესილი ცულის შუა ნაწილი.

გურიანთის ცულები ზედმიწევნით იმეორებენ ოდიში-ანასეული II-ის ცულების ფორმებს.

სათლელ-სატეხები გურიანთის მასალებში ორი სახისაა:

1. ძირბრტყელი, ზურგამობურცული, ტრაპეციის განივკვეთის მქონე ოვალურ სამუშაოპირიანი სათლელ-სატეხი (ტაბ. XXXIX, სურ. 3). სამუშაო პირი ნახეხი აქვს. სიგრძე 5 სმ-ია, სამუშაო პირის სიგანე — 4 სმ-ია.

2. ორმხრივამობურცული, ოვალურ განივკვეთიანი, ოვალურ სამუშაოპირიანი სათლელ-სატეხი (ტაბ. XXXIX, სურ. 4). მისი სამუშაო პირი ორივე მხრიდან გახეხილ-გაპრიალებულია. ბოლო კი დაჩეჩქვილი. სიგრძე 7 სმ-ია, სამუშაო პირის სიგანე — 3 სმ.

ორივე სახის სათლელი ცნობილია ოდიშიდან, კისტრიკიდან და ანასეული II-დან.

ჩაქუჩები (ტაბ. XXXIX, სურ. 5), სულ 4 ცალია, რაც ქვის მასალის საერთო რაოდენობის 17%-ს შეადგენს. ჩაქუჩებს აქვს მოგრძო ფორმა, მრგვალი განივკვეთი და გახეხილ-გაპრიალებული ზედაპირი. ერთერთ მათგანს. ხელში მოხერხებული დაქერის მიზნით, გვერდების ორივე მხარეს აქვს ორორი ოვალური ფოსო თითებისათვის. სიგრძე 9—11,5 სმ-მდეა; სიგანე კი 4,5—5 სმ-მდე.

აპგარივე ჩაქეხება ცნობილია ოდიშ-ს. კისტრიკის, ქვ. შილოვისა და ანასეული II-ის კოლექციებიდან.

სახეები სამი სხვადასხვა სახისაა:

1. მოშოვალო რიყის ქვები, რომლებსაც ძლიერი ხეხვის კვალი ეტყობათ (ტაბ. X, სურ. 4): 3 ცალია. რაც რიყის ქვის მასალის საერთო რაოდენობის 16%-ს შეადგენს, მათი დიამეტრი 5 სმ-ია.

2. ბრტყელი და მოშრევალო რიყის ქვები, ორივე გვერდნახეზი, სულ 3 ცალია. მათი დიამეტრი 7 სმ-ია.

3. ცალმხრივშენეილი, ვრძელი რიყის ქვები (ტაბ. X, სურ. 5). შეზნე-ქლ მზარეს ძლიერი ხეხვის კვალი ეტყობა. სულ 3 ცალია. სიგრძე 17—19 სმ-მდეა, სიგანე 6—7 სმ-მდე. სამივე დაზიანებულია.

ამგვარივე სახეხ-სასრესები მრავლადაა ოდიშში, კისტრიკში, ქვ. შილოვ-კაში, მამათსა და ანასეულ II-ში.

სანაყი გურიანთის კოლექციაში ერთადერთია. იგი წარმოადგენს დიდი ზომის, ბრტყელ ბუნებრივ ქვას, შუაში ღრმულით, რომელსაც კარგად ეტყობა გამოყენების კვალი, მსგავსი სანაყი ნაპოვნია ოდიშში, კისტრიკში და ანასეულ II-ში.

მაკროლითები სახნისისებური მოყვანილობისაა (ტაბ. X, სურ. 1). სულ 2 ცალია. მათგან ერთი მთელია, მისი სიგრძე 14 სმ-ია, სიგანე კი—7 სმ. მეორე იარაღის მხოლოდ სამუშაო პირია შემორჩენილი.

თიხისებური იარაღების დანიშნულება უნდა ჰქონოდა კომპლექსში არსებული გამოყენებისა და დამუშავების კვალის მქონე რიყის ქვის ანატეკებს (ტაბ. X, სურ. 2—3). სულ 5 ცალია, რაც რიყის ქვის მასალის 18%-ია. ორ მათგანს აქვს ოვალური სამუშაო პირი, სამს კი წვეტიანი, სიგრძე 8—12 სმ-მდეა, სიგანე—6,5—9 სმ-მდე.

შერდულის ქვებად უნდა ყოფილიყო გამოყენებული მრგვალი რიყის ქვები. რასაც მოწმობს მათი დაჩეჩქილი ზედაპირი და ამოტეხილი გვერდები, სულ 4 ცალია, რაც რიყის ქვის მასალის 17%-ს შეადგენს. მათი დიამეტრი 4,5 სმ-ია.

შერდულის ქვების სიქარბე აღსანიშნავია ოდიშში, კისტრიკში, ქვ. შილოვისა და ანასეულ II-ში.

მასალებში გვაქვს ცულისა და ბრტყელი სათლელის ნაშაბი (ტაბ. XXXIX, სურ. 6).

გურიანთის კომპლექსის ქვის მასალა დიდ სიახლოვეს იჩენს ოდიშის, კისტრიკის, ანასეული II-ის ქვის ინვენტართან. გურიანთის მასალებში არა გვაქვს იარაღის არც ერთი სახე, დამახასიათებელი რომ არ იყოს აღნიშნული ძეგლებისათვის. ფორმები ხშირად იმდენად ზედმიწევნით მეორდება, რომ იქნება შთაბეჭდილება მათი ერთ სახელოსნოში შექმნისა, გურიანთის მასალის მსგავსება იმდენად დიდია ოდიშის, კისტრიკისა და ანასეული II-ის კომპლექსებთან, რომ იგი ამ ძეგლების ჯგუფს უნდა მივაკუთვნოთ.

კერამიკა. გურიანთის კომპლექსში მრავლადაა თიხის ქურჭლის სხვადასხვა ნაწილები. სულ 198 ფრაგმენტია, რაც მასალის საერთო რაოდენობის 15%-ს შეადგენს. აქედან 174 ფრაგმენტი ქურჭლის კედლებისაა. მათგან 168 ნატეხი უორნამენტოა, რაც კერამიკული მასალის 85%-ია. ქურჭლის კედლის 4 ფრაგმენტი კი ორნამენტირებულია. მათგან ორს აქვს „წიწვიანი“ თუ „თაუთვიანი“ ორნამენტი, ორს კი ფოსოებიანი.

კოლექციაში თიხის კურკლის პირის 11 ფრაგმენტია (ტაბ. XLI, სურ. 1—5). მათგან ხუთს სადა, სწორი პირი აქვს. აქედან მხოლოდ ერთ ნატეხს აქვს „წიწვისებური“ ორნამენტი. 4 ფრაგმენტს პირზე აქვს მრგვალი ფოსოები. ხოლო მათგან ერთი შემკულია „წიწვიანი“ სახეებით. 2 ნატეხს პირზე აქვს ირიბი კდეები.

კომპლექსში 15 სხვადასხვა კურკლის ძირის ნაწილია. ძირები ძირითადად ორი სახისაა: 1. კედლებზე კუთხოვანი გადასვლით — 8 ფრაგმ. (ტაბ. XLI, სურ. 1, 11); 2. კედლებზე ქუსლიანი გადასვლით 6 ფრაგმ. (ტაბ. XLI, სურ. 8—9); ძირების დიამეტრი 20—30 სმ შორის მერყეობს, ყველა ძირი ბრტყელია. არის ერთი ოდნავ შეზნეპილი ძირი (ტაბ. XLI, სურ. 9).

თიხის კურკლის ფრაგმენტების სიმრავლის მიუხედავად კურკლის აღდგენა არ ხერხდება. თუმცა ცალკეული ნაწილების მიხედვით მაინც შესაძლებელი ხდება მათი ფორმის მიახლოებით აღდგენა. გურიანთისათვის დამახასიათებელი უნდა ყოფილიყო ქილისებური მოყვანილობის, ბრტყელძირა, პირგადაღებული, უყურო კურკელი, რომლის კეცი სუსტად, არათანაბრად იყო ამომწვარი და დიდი რაოდენობით შეიცავდა კარის, კეარცისა და ქარსის მინარევებს. ზოგიერთი კურკლის პირი შემკული იყო ღრმულებითა და ირიბი კდეებით, კედლები კი „წიწვისებური“ თუ „თავთავისებური“ ორნამენტით და ფოსოებით.

გურიანთის კერამიკა იმეორებს ოდიშისა და ანასეული II-ის თიხის კურკლის დამახასიათებელ ნიშნებს — დამზადების წესს, ფორმას და ორნამენტს.

კისტრიკი. კისტრიკის ნეოლითური სადგომი მდებარეობს ქ. გულუთაში დღევანდელი კისტრიკის მარჯვენა ნაპირზე, მის შესართავთან შავ ზღვაში. 1958—60 წწ. საქართველოს შავი ზღვისპირეთის ქვის ხანის შემსწავლელ არქეოლოგიურ ექსპედიციაში მუშაობისას ჩვენ შევეკრებთ კისტრიკში საკმაოდ მოზრდილი ნეოლითური კოლექცია, მაგრამ მიუხედავად მისი სიდიდისა, იგი არ იძლევა თვისობრივად განსხვავებულ მასალას და ძირითადად წარმოადგენს ა. ლუკინის კოლექციის განმეორებას. იმის გამო, რომ კისტრიკის ძირითადი კომპლექსი გამოქვეყნებულია³², მისი დაწვრილებითი აღწერა მიზანშეწონილად არ მიგვაჩნია. დავახასიათებთ მხოლოდ ზოგადად³³ (ტაბ. XII, ტაბ. XIII).

კისტრიკის ნეოლითური კოლექცია დასავლეთ ამიერკავკასიის ერთ-ერთი ყველაზე დიდი კომპლექსია. მარტო ა. ლუკინის მიერ 1950 წლისათვის უკვე შეკრებილი იყო 13500 ერთეული. აქ არ იგულისხმება 1941 წლის ექსპედიციისა და უკანასკნელ წლებში მოპოვებული მასალები.

კომპლექსი დიდი რაოდენობით შეიცავს კაყის, ობსიდიანისა და რიყის ქვის სხვადასხვა ქანებისაგან დამზადებულ იარაღ-ხელსაწყოებს და მათი წარმოების ნარჩენებს, სადგომზე მოპოვებულია აგრეთვე კერამიკა.

კაყისა და ობსიდიანის მასალის განხილვისას პირველ რიგში ყურადღებას იქცევს იარაღის დამუშავების მიკროლითური ტექნიკა. დიდი რაოდენობითაა ივერტრიული ფორმის მიკროლითები. ისინი წარმოდგენილია ორგვერდამუშავებული სიმეტრიული და ასიმეტრიული ტრაპეციებით, რკალ-

32 А. Л. Луккин, Неолитическое селище Кистрик близ Гудаут, СС, т. XII, 1950, стр. 247—288.

33 იმის გამო, რომ კისტრიკის კოლექცია გამოქვეყნებულია, ტაბულებზე ეთასებთ მხოლოდ ჩვენს მიერ კისტრიკში შეკრებილ, გამოქვეყნებულ მასალას.

დაბლაკვებული სეგმენტებითა და მაღალი ზურგათილი ტრაპეციებით, რომელთა ფორმა ზოგჯერ განიერ ოთხკუთხედს უახლოვდება. აღსანიშნავია, რომ გომეტრიული მიკროლითების უმრავლესობა ორმხრივდამუშავებულია. კისტრიკის კაის იარაღებიდან პირველ რიგში აღსანიშნავია ანატეკეზე ჩამოყალიბებული ოვალურ სამუშაოპირიანი, მომრგვალო და მიკროლითური საფხეკები, ლამელების გვერდებზე ჩამოყალიბებული ცალმხრივი და ორმხრივი საქრისების მთელი რიგი ჩვეულები და ქვეჩვეულები, რომლებიც ძირითადად იმეორებენ ოდიშისა და ანასეული II-ის ფორმებს. ბევრია აგრეთვე ლამელებზე და ანატეკეებზე ჩამოყალიბებული ბურღ-სახერეტები. მრავლადაა დანისებური ლამელები. რომელთა შორის ვხვდებით გვერდრეტუმიან, გვერდამოღარულ, თავსწორრეტუმიან, თავირბრეტუმიან და ურეტუშო ლამელებს, რომელთა ღოდ ნაწილს ეტყობა გამოყენების კვალი.

საგანგებოდ გვინდა აღვნიშნოთ ისრისპირი³⁴, რომელიც ჩვენს მიერ იყო ნაპოვნი ა. ლეკინის გამოუქვეყნებელ კოლექციაში. ისრისპირი დამზადებულია კაის ანატეკისაგან, აქვს რომბისებური ფორმა, ორმხრივდამუშავებულია, ყუნწი არაა შეფიოდ გამოყვანილი (ტაბ. XII, სურ. 45).

წარმოების ნარჩენები წარმოდგენილია კონუსისებური და პრიზმისებური ნეკლეულებით. ბევრია კაის კაქრები და სხვადასხვა ზომისა და ფორმის ანატეკე-ანატეხები.

კისტრიკის კოლექციის წამყვანი და მნიშვნელოვანი ნაწილია რიკის ქეის სხვადასხვა ქანებისაგან გახეხვა-გაპრიალებისა და ორმხრივი ათლით, ე. წ. მაკროლითური ტექნიკით, დამზადებული იარაღები. მათგან აღსანიშნავია გახეხილ-გაპრიალებული ცულები, რომლებიც წარმოდგენილია ორმხრივამობურ-ცული. ბრტყელი, წიბოიანი, უწიბოო, გრძელი და მოკლე ფორმებით. მათ უმრავლესობას სამუშაო პირი გახეხილ-გაპრიალებული აქვს, ყუა კი ხშირად -წარტლოვანი“ ტექნიკითაა დამუშავებული. კოლექციაში ბევრია აგრეთვე სხვადასხვა ფორმისა და ზომის სატეხ-სათლელები, რომლებსაც ხშირად მომრგვალო ან ტრაპეციის მოყვანილობის განივკვეთი აქვს, მრავლადაა საწაფები, ხელჩაქეხები. ხელსაფქავის ფრაგმენტები, სახეხები, შურღულის ქეები. ყველა მათგანს ეტყობა გამოყენების კვალი.

კოლექციისათვის დამახასიათებელია ორმხრივი ათლით დამზადებული იარაღები, რომელთა შორის არის როგორც წერაქვისებური და თოხისებური იარაღები. ასევე სხვადასხვა იარაღების ნამზადებიც.

კომპლექსში არის აგრეთვე გაურკვეველი დანიშნულების ბუნებრივი რიყის ქეები, რომლებსაც ეტყობა დარტყმების, ხეხვისა თუ სხვა სახის გამოყენების კვალი. ბევრია აგრეთვე დაზიანებული იარაღების ნაწილები, რომელთა თავდაპირველი ფორმის გარკვევა კირს.

კისტრიკის ეკრამეა ფრაგმენტების სახითაა წარმოდგენილი, მათი აღდგენა არ ხერხდება. ცალკეული ნაწილები მოწმობენ, რომ ქურქელი ხელით ნამქრწი. ბრტყელობა, უყურ და ქილისებური ფორმისა უნდა ყოფილიყო, რომლებსაც უმეტესად ვერტიკალური კედლები ჰქონდა, იშვიათად კი ოდნავ გადახრილი. კეცი სუსტად და არათანაბრად გამომწვარი, ხოლო ცომში არის სილის მინარევება. ორნამენტი და ქურქლის პირის დაქდევა ამ ეკრამეას არ ახასიათებდა. ქურქლის ზომები მეტად განსხვავებულია. ძირის დამეტრა მერყეობს 5—17 სმ-მდე.

³⁴ ი. კ. პირს ეპქვენებთ კისტრიკში ჩვენს მიერ მოპოვებულ მასალებთან ერთად.

აღსანიშნავია ოთხეუთხა ქურქლის ბრტყელი ძირის ნაწილი ვერტიკალური კედლით. ამ ფრაგმენტს ა. ლუკინი კისტრიკის უძველეს ფენას³⁵ აკუთვნებს. ამგვარივე ქურქლის ძირები ცნობილია ანასეული II-დან.

მამათი. მამათის ნეოლითური სადგომი მდებარეობს ლანჩხუთის რაიონში, ს. მამათის ბოლოს, კახას უბანში, მდ. სუფსას პირველ მარჯვენა ტერასაზე.

ნეოლითურ კომპლექსებს შორის მამათის კოლექცია ყველაზე მცირერიცხოვანია (230 ერთეული). იგი წარმოდგენილია ქვის მასალით (63 ერთ.) და კერამიკით (167 ერთ.).

წარმოების ნარჩენებიდან კოლექციაში გვაქვს კაყის ორი მომრგვალო კაჭარი და კაყის ანატექე-ანამტკრევეები (45 ცალი). ზოგიერთ ანამტკრევეს ცეცხლის კვალი ატყვია.

კოლექციაში კაყის სულ რამდენიმე იარაღია (ტაბ. X—V, სურ. 3—5.7):

1. ოვალურ სამუშაოპირიანი საფხეკი, დაშლადებული მოკლე, განიერი ანატექის ბოლოზე. სიგრძე 3 სმ-ია, სიგანე 3.5 სმ.

2. სახერტები (2 ცალი). ერთი მათგანი ჩამოყალიბებულია მოკლე ანატექის ბოლოზე, მეორე კი გრძელ ლამელისებურ ანატექეზე.

3. ტრაპეცია — ორგვერდამუშავებულია.

4. შალაღი, ზურგათილი სწორკუთხედი.

რიყის ქვის იარაღებიდან სადგომზე ნაპოვნია: ორმხრივლესილი ცულის სამუშაო პირი. იარაღი კარგად ყოფილა გახეხილ-გაპირილებული. მისი სიგანე 9 სმ-ია; გახეხილ-გაპირილებული ცულის ნაწილი. მისი განიკვეთი ოვალურია. სიგრძე 9 სმ, სიგანე 6 სმ. იარაღი დაზიანების შემდეგ ჩაქუჩად გამოუყენებიათ. რასაც მოწმობს მასზე არსებული გამოყენების კვალი (ტაბ. XIV, სურ. 1—2). კოლექციაში გვაქვს აგრეთვე ორი მომრგვალო შურღელის ქვა. ორი სახეხ-სარეხი და ოთხი სალესი.

მამათის კოლექციაში 167 თიხის ქურქლის ფრაგმენტია. მათი აღდგენა არ ხერხდება. ცალკეული ნაწილებიდან ჩანს, რომ ისინი ეკუთვნოდნენ ქილისებური ფორმის, ბრტყელძირა, პირგადაუშლელ და უყურო. ხელით ნაძერწ ქურქლებს, კოლექციაში არის კედლის ერთი ფრაგმენტი შემკული ოთქუთხა ფოსოებით (ტაბ. XIV, სურ. 6). ქურქლები დაშლადებული ყოფილა უხეში თიხისაგან. კეცი შუაში შავია, გარედან კი მოყარდისფრო-მონაცრისფრო. იგი ოდიშის, გურიანთისა და ანასეული II-ის მსგავსად შეიცავს კირის, კვარცხისა და ქარსის მანარევებს, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ კირი აქ უფრო კარბადაა შერეული, კეცი სუსტად და არათანაბრადაა გამოშვარი. კერამიკის ფრაგმენტებს შორის არის ცხრა სხვადასხვა ქურქლის ძირი და მათი ნაწილები. სამი ძირი მთელია. მათი დიამეტრი 4—11 სმ შორის მერყეობს. მამათში ნაპოვნი ქურქლის ძირები ოდიშის, გურიანთისა და ანასეული II-ის მსგავსად ხასიათდება როგორც კუთხოვანი, ასევე ქუსლიანი გადასვლით კედლებზე (ტაბ. XIV, სურ. 8—10).

მოუხედავად იმისა, რომ მამათის კოლექცია ჩერჯერობით მცირერიცხოვანია, მასალის მოყვანილი დახასიათებიდან ჩანს, რომ ქვის იარაღები და კერამიკა ახლოსაა ოდიშის, გურიანთისა და ანასეული II-ის კომპლექსებთან.

ნიქნაია შილოვკა პირველი ნეოლითური ძეგლია კავკასიაში, სადაც ნაპოვნი იყო უძრავი კულტურული ფენა, ამის გამო მას დიდი მნიშვნელობა

³⁵ А. Л. Лукин, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 281.

აქვს კავკასიის ნეოლითური კულტურის შესწავლაში. ნიენაია შილოვკის კომპლექსი არაერთხელაა გამოქვეყნებული³⁶. ამიტომ ჩვენ აქ ვკმაყოფილდებით მხოლოდ მისი მოკლე დახასიათებით, ხოლო ძეგლის ხასიათს და თავისებურებას შევეხებით II და III თავში.

ნიენაია შილოვკა მდებარეობს ადღერის სამხრეთ-აღმოსავლეთით, მისგან 10 კმ-ის მანძილზე, მდ. ფსოუს მარჯვენა ნაპირზე.

ნიენაია შილოვკის იარაღები ძირითადად დამზადებულია კაყისა და გაკაყე-ბული ქვიშაქვისაგან. მკირე რაოდენობითაა გამოყენებული ობსიდიანი და რიყის ქვა. სადგომზე ნაპოვნი იყო თიხის კურკლის ფრაგმენტები.

კაყის ნაწარმიდან პირველ რიგში აღსანიშნავია გეომეტრიული მიკროლითების სერია: 171 ტრაპეცია და 31 სეგმენტი. ტრაპეციებს შორის არის მაღალი, ზურგათილი ტრაპეციები. გეომეტრიულ მიკროლითებზე შეიმჩნევა ორმარეი დაბეშვება. შილოვკის სადგომზე დიდი რაოდენობითაა ნაპოვნი სწორწახნაგა ლაშელებისაგან დამზადებული სხვა მიკროლითური ნაწარმები. საკმაოდ მრავალადაა სახერცხურები (51 ცალი), რომელთა წვერი დამრეცი. ხშირად კი მოპირდაპირე სიბრტყეზე მდებარე რეტუშითაა გაფორმებული. არის აგრეთვე ანატეცის ბოლოზე ჩამოყალიბებული ოვალურ სამუშაო-პირიანი საფხეკები, მიკროსაფხეკები, ლაშელებზე დამზადებული სხვადასხვა ფორმის საკრისები, გვერდამოღარული და თავიორბრეტუშირებული ლაშელები. ცალკე ჭფუფად გამოიყოფიან ლაშელები, რომლებსაც ატეცის ბურცობის მახლობლად ორივე გვერდი რეტუშით აქვთ ამოღარული და ლაშელის თავი საგანგებოდაა გამოყვანილი.

კოლექციაში მრავალადაა ორმხრივი ათლით დამზადებული მაკროლითები (22 ცალი). მათი ერთი ნაწილი დამოუკიდებელი იარაღები უნდა ყოფილიყო, მეორე კი - ცულები³⁷ ნაშადები. კომპლექსში გვხვდება გახეხილ-გაპირიანებული ცალები (8 ცალი). ზოგიერთ მათგანს აქვს ოვალური განივკვეთი და თხელი სამუშაო პირი, ზოგიერთს კი მომრგვალო განივკვეთი და წვეტიანი სამუშაო პირი. მრავალადაა ნაპოვნი შურდულის ქვები.

ნიენაია შილოვკის კერამიკა ფრაგმენტებითაა წარმოდგენილი. ჩანს, რომ ჭურჭელი უნდა ყოფილიყო ხელით ნაძერწი. ქილისებური მოყვანილობის, უყურო. ბრტყელძირა და პირგადაუშლელი, რომელსაც არ ახასიათებდა ორნამენტი და ჭურჭლის პირის დაქდევა. თიხა შეიცავს კვარცის მინარეებს.

ნიენაია შილოვკის ნეოლითური ძეგლი თავისი ძირითადი დამახასიათებელი ნიშნებით დიდ სიახლოვეს იჩენს ოდიშის, კისტრიკისა და ანასეული II-ის კომპლექსებთან.

კინტრიკის ნამოსახლარები. მდ. კინტრიკის ნამოსახლარები მდებარეობს ს. ხუცუბანსა და ქ. ქობულეთში. კურორტ ქობულეთის სამხრეთ-აღმოსავლეთით, მისგან 6 კმ-ის დაშორებით. ორივე სადგომი მდ. კინტრიკის მარჯვენა ტერასაზეა მოთავსებული. სადგომები უსახელო სხვიანო გათიშული. დღეს ეს ტერიტორია, სადაც ნაშთებია ნაპოვნი, ორი სოფლის საზღვარზე მდებარეობს — ს. ხუცუბანისა და ს. ქობულეთის. ამიტომ მასალის ნაწილი ხუცუბანშია ნაპოვნი, ნაწილი კი ქობულეთში. იმის გამო, რომ ნაშთები სრუ-

³⁶ А. А. Формозов, А. Д. Столяр. Неолитические и энеолитические поселения в Краснодарском Крае. СА, т. 2, 1960, 103—107; А. А. Формозов, Неолит Крыма и Черноморского побережья Кавказа. МИА, № 102, 1962, М., стр. 89—149.

ლიად ერთგვაროვანია და ისინი ერთ ტერიტორიაზეა ნაპოვნი. მათ ერთად ვეხილავთ.

ხუცუბანსა და ქობულეთში მოპოვებული ნაშთები მხოლოდ კაყისა და ობსიდიანის მასალითაა წარმოდგენილი. ქვის სხვა ქანებისაგან ნაკეთები ნაშთები კინტროვის ზემოსენებულ პუნქტებში არ შეგვხვდებოდა. ვნახეთ მხოლოდ რიყის ქვისაგან ნაკეთები ერთი საწაფისმაგვარი იარაღი, რომლის ორივე გვერდს ისე აშკარად ეტყობა ახალი დამუშავების კვალი, რომ მისი ქვის ხანისადმი მიეკუთვნება, ვეჭვრობთ, გაძნელებდობა.

ხუცუბანისა და ქობულეთის კომპლექსები ჭრჭერობით მეტად მცირე-რიცხოვანია. სულ დაახლოებით 1200 ერთეულია. ამასთანავე ეს კოლექციები არ ხასიათდებიან იარაღების მრავალსახეობით. აღნიშნულ მასალაში მხოლოდ ოთხი ტიპის იარაღთა ჭკუფი გამოიყოფა: საკრისები, საფხეკები, სახერხეტები და დაკბილული იარაღები. იარაღებად უნდა ყოფილიყო გამოყენებული აგრეთვე ლამელების დიდი ნაწილი, განსაკუთრებით კი რეტუშიანი ლამელები.

კოლექციაში მრავლადაა წარმოების ნარჩენები — კაყისა და ობსიდიანის ანატყეც-ანატყეხები, კაქრისკანიანი ანატყეცები და ნაწილობრივ გათლილი კაქრები. ბევრია ნუკლეუსის ნატყეხები და შუაზე გაპოხილი ნუკლეუსები, რომელთა თავდაპირველი ფორმის დადგენა კირს. არის ერთი თანქრისებური ნუკლეუსიც.

კოლექციაში ყურადღებას იპყრობს საკრისების (ტაბ. XVI, სურ. 1—17) სიმრავლე (50 ცალი). ისინი დამზადებულია ობსიდიანისა და კაყის თხელი მიკროლამელებისაგან. საკრისებში ორი ძირითადი ჭკუფი გამოიყოფა: ცალმხრივი (30 ცალი) და ორმხრივი (20 ცალი) საკრისები. თავის მხრივ ეს ჭკუფები კიდევ იყოფა ქვეჯგუფებად:

ცალმხრივი საკრისები კოლექციაში წარმოდგენილია მარტივი თავგადამტერული და თავრეტუშიანი საკრისებით:

1. მარტივი თავგადამტერული საკრისებიდან მასალებში გვაქვს მხოლოდ სწორი საკრისები, 24 ცალი. ყველა მათგანი ობსიდიანის თავგადამტერულ ლამელაზეა დამზადებული. მათი სიგრძე 2—5 სმ-მდეა. სიგანე კი 0,7—1,5 სმ შორის მერყეობს.

2. თავრეტუშიანი საკრისები, 5 ცალი. მათი თავი სწორად ან ირიბადაა რეტუშირებული, ხოლო ერთ გვერდს ბოლომდე გასდევს სწორი სასაქრისე ჩამონატყეხი. სიგრძე 3—5 სმ-მდეა. სიგანე 0,5—1 სმ შორის მერყეობს.

3. ორმხრივი საკრისები კოლექციაში ერთფეროვანია. რის გამოც მათ ცალკე ქვეჯგუფებად აღარ გამოვყოფთ. ორმხრივი საკრისები წარმოდგენილია მხოლოდ მარტივი თავგადამტერული სწორი საკრისებით. სულ 20 ცალია. მათი სიგრძე 2—5 სმ-მდეა, სიგანე კი 0,5—1 სმ შორის მერყეობს.

საფხეკები (ტაბ. XV, სურ 1—20). საკრისების შემდეგ კოლექციაში ყველაზე მეტია საფხეკი, 25 ცალია. აქ ძირითადად ორი სახის საფხეკებია წარმოდგენილი.

1. მომრგვალო, ანატყეცების ბოლოზე ჩამოყალიბებული, ოვალურ-სამუშაოპირიანი საფხეკები, 20 ცალია. მათი დიამეტრი 2—4 სმ-მდე მერყეობს.

2. ლამელების ბოლოზე ჩამოყალიბებული საფხეკები ფრჩხილისებური მოყვანილობის სამუშაო პირით, 5 ცალია. ყველა მათგანი დაზიანებულია. სიგრძე 2 სმ-ია, სიგანე 1 სმ.

კოლექციაში არის ერთ მოგრძო ანატკეცზე დამზადებული, ოვალურ-სა-
მეშაპირიანი საფხეცი (ტაბ. XV, სურ. 5).

სახე რ ე ტ ე ბ ი (ტაბ. XI, სურ. 26, 29). ეს იარაღები ანასეული I-ის
მსგავსად ამ კოლექციაშიც ცოტაა. სულ 3 ცალია. ორი მათგანი დამზადე-
ბულია ვიწრო დანისებურ ლამელაზე, ერთი კი — განიერ ლამელაზე. მათი სი-
გრძე 2—4 სმ-მდეა, სიგანე 1—2 სმ-მდე.

კოლექციისათვის დამახასიათებელია რეტუშიანი ლამელები (ტაბ. XI,
სურ. 22—24, 27, 28, 31—35). აქ გვხვდება როგორც ცალგვერდრეტუშირე-
ბული, ასევე ორგვერდრეტუშირებული ლამელები. რეტუში ზოგს ზურგის
მხრიდან აქვს გაკეთებული, ზოგს მუცლის მხრიდან. არის საწინააღმდეგო
სიბრტყეზე მდებარე რეტუშის შემთხვევებიც. აღსანიშნავია აგრეთვე თავ-
სწორ და თავიობრეტუშიანი ლამელები (ტაბ. XV, სურ. 30—33). იარაღე-
ბად უნდა ყოფილიყო აგრეთვე გამოყენებული ურეტუშო ლამელები, რასაც
მოწმობს მათი დახვეწილი ფორმები, ბასრი ცვერდები და მასზე გამოყენების
კვალი. ამ ლამელების უმრავლესობა მიკროლითურია. აღნიშნული ლამელე-
ბის დიდი ნაწილი შესაძლოა დანების დანიშნულებას ასრულებდა, ხოლო თავ-
რეტუშიან ლამელებს კი შესაძლოა საფხეცის ფუნქციაც ეკისრებოდა.

და კ ბ ი ლ უ ლ ი ი ა რ ა დ ე ბ ი კოლექციაში 4 ცალია (ტაბ. XI, სურ.
20, 25, 36). ყველა მათგანი ჩამოყალიბებულია დანისებურ ლამელაზე.

კინტრიშის კაჟისა და ობსიდიანის იარაღები იმეორებენ ანასეული I-ის
იარაღების ფორმებს.

დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითური კულტურის დახასიათება
და ქრონოლოგიის საკითხი

§ 1. ადრენეოლითური ძეგლები

შედარებითი ქრონოლოგიის საკითხების დადგენა მეტად მნიშვნელოვანია ამა თუ იმ არქეოლოგიური კულტურის შესწავლისათვის. მის გარეშე შეუძლებელია ლოკალური თავისებურების, გენეტიკური კავშირისა და ეთნოგენეზის საკითხების გარკვევა.

ნეოლითური კულტურის პერიოდიზაციის შესწავლა მთელ რიგ ქვეყნებში არ დგას სათანადო სიმაღლეზე. კავკასიის ნეოლითური ძეგლების პერიოდიზაციის საკითხები ჭერჭერობით არ ყოფილა სპეციალური კვლევის საგანი, უფრო მეტიც, თვით კულტურა არაა დახასიათებული, არაა გამოყოფილი ნეოლითური კულტურის განვითარების ძირითადი საფეხურები.

დასავლეთ ამიერკავკასიაში ჭერჭერობით არა გვაქვს არც ერთი ნეოლითური სტრატოგრაფიული ძეგლი, ამიტომ შედარებითი ქრონოლოგიის საკითხების გარკვევისას ძირითადად ვემყარებით კომპლექსების შემადგენელი იარაღებისა და კერამიკის ტიპოლოგიურ-შედარებით ანალიზსა და გამორიცხვის მეთოდს.

განვიხილოთ ანასეული I-ის კომპლექსში შემავალი იარაღები. მასალის აღწერიდან ჩანს, რომ ეს კომპლექსი დასავლეთ ამიერკავკასიის მეზოლითურ ძეგლებთან შედარებით უფრო მრავალფეროვნა და განვითარებული.

ანასეული I თვისობრივად ახალი ძეგლია. მასში ჩნდება რიგი ახალი ნიშნებისა. რომლებიც უცხოა მეზოლითისათვის; რიყის ქვის სხვადასხვა ქანების გამოყენება; იარაღების დამუშავების ახალი ხერხი — გახეხვა-გაპრიალება, იარაღების ძველი ფორმების დახვეწასთან ერთად იქმნება სრულიად ახალი სახეები; რიყის ქვის ცულები, სატეხ-სათლელები, ჩაქურჩები. თოხისმაგვარი იარაღი, ცულების სახეხ-საპრიალებელი. შემდგომ განვითარებას განიცდის იარაღების პირველადი და მეორადი დამუშავება, უმჯობესდება ნუკლეუსებიდან ატკეცილი სწორწახანაგა ლამელების ხარისხი. რაც ატკეცივის ტექნიკის განვითარების შედეგია. უმჯობესდება წნეითი რეტუში, იხვეწება გეომეტრიული მიკროლითები. იარაღების უმრავლესობა ლამელებზე შზადდება.

კოლექციაში დიდი ადგილი უჭირავს საფხეკებს. მათ შორის გვხვდება ზედაპალეოლითური და მეზოლითური ფორმები — ანატეკების ბოლოზე ჩამოყალიბებული ოვალურ-სამუშაოპირიანი და მაღალი ფორმის საფხეკები, უფრო დახვეწილი და საგულდაგულოდ შესრულებული რეტუშით. მათ დამუშავებაში არის ზოგიერთი სიახლე — ანასეულ I-ის მომრგვალო საფხეკებს ზურგი დაფარული აქვთ „მცოცავი“ რეტუშით, რაც არ შეიმჩნევა ზედაპალეო-

ლითერ და მეზოლითერ საფეხეებზე. ანასეული I-ში განსაკუთრებით მკაფიო-დაა წარმოდგენილი მიკროსაფეხეების სერია. დასავლეთ ამიერკავკასიის ზედაპალეოლითერ და მეზოლითერ ძეგლებს, აგრეთვე პალესტინის ნატუფიურ კომპლექსებს ამგვარი სერიები არ ახასიათებს. მიკროსაფეხეები ძალიან დამახასიათებელია აირომის ძეგლების ადრენეოლითური ფენებისათვის — ტაშ-აირ I-ის მე-6 ფენა¹, ზამილ-ყობა I-ის ზედა ფენა², ტაშ-აირ III-ის მე-3 ფენა³. ზამილ-ყობა II-ის მე-6 ფენა⁴. კომპლექსი ხასიათდება საკრისების სიმრავლით და ფორმების მრავალფეროვნებით, ისინი ჩამოყალიბებულია თხელ და ვიწრო დან-სებურ ლამელებზე; დასავლეთ ამიერკავკასიისა და წინა აზიის ზედაპალეოლითერ და მეზოლითერ ძეგლებში კი საკრისების უმრავლესობა ანატრეცენუა დამზადებული — დევისხერელი⁵, საკაია⁶, გვარჯილას-კლდე⁷, ცივი მღვიმე (დას. ამიერკავკასია); ბელდიბი⁸, ბელზაზი¹⁰ (ანატოლიის ხმელთაშუაზღვის სანაპირო); კებარა¹¹ (იორდანია); ნატუფიური სადგომები¹² (პალესტინა).

ანასეული I-ის გეომეტრიული მიკროლითები წარმოდგენილია ორგვერდ-დამუშავებული ტრაპეციებით, რომლებიც იმეორებენ მეზოლითისათვის დამახასიათებელ ფორმებს. მსგავსი ტრაპეციები ცნობილია ცივი მღვიმედან¹³, ეძანიდან¹⁴, საგვარჯილეს მეზოლითური ფენიდან¹⁵, სელოსა და ჭერმუნის¹⁶ სადგომებიდან. თუმცა აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ მეზოლითურისაგან განსხვავებით ანასეული I-ის ტრაპეციების ზომები მცირდება, ფორმები — უმჯობესდება. ანასეულ I-ში გეომეტრიული მიკროლითების მცირე რაოდენობით პოვნა მოწმობს, რომ მათ ჯერ არ ჰქონდათ ისეთი ფართო გამოყენება, როგორც ანასეულ II-ში.

¹ Д. А. Крайнов, Пещерная стоянка Таш-Аир II как основа для периодизации познелатеоитических культур Крыма, МИА. № 91, М., 1960.

² Д. А. Крайнов, Пещерная стоянка Замилль-Коба, Т. Труды ГИМ, вып. VIII, М., 1933.

³ მოსკოვის ისტორიული მეზუემის ზამილ-ყობა II-ისა და ტაშ-აირ III-ის კოლექციები. 4 იქვე.

⁴ გ. ნიორაძე, პალეოლითის ადამიანი დევისხერელში: საქ. სახ. მეზუემის შრომები, ტ. VI. თბილისი, 1933, გვ. 49.

⁵ გ. ნიორაძე, ქვისაჲნის ადამიანის საკაიას გამოქვაბულში, 1958, თბ., გვ. 66—67, ნ.ბ. 54—53.

⁶ დ. თეშაბრამიშვილი, გვარჯილას-კლდის პალეოლითური ნაშთები, 1960, თბ., გვ. 65.

⁷ D. E. Y. Bostanci, Research on the mediterranean coast of Anatolia. A. new palaeolithic site at Beldibi near Anatolia. Anatolia, V. IV, 1959, გვ. 148—157.

⁸ D. E. Y. Bostanci, A. new upper palaeolithic and mesolithic facies at Belbası rock shelter on the mediterranean coast of Anatolia. Türk Tarih Kurumi. Bellelen. cill, XXVI, sayı. 102, 1962, გვ. 265—266.

⁹ D. E. W. Kirkbrige, A. Kebaran rock shelter in wadi Madamagh, near Petra, Jordan. Man a monthly record of anthropological science vol. IV. III, April, 1958, გვ. 55—58.

¹⁰ D. Garrod and D. Bale. The stone age of mount Carmel. vol. 1, Oxford, 1937, გვ. 31.

¹¹ Г. Н. Соловьев, Об итогах археологических раскопок в гроте Хунгуншшах в 1960 году, Тр. Абхаз, ИЯЛИ, XXXII, Сухуми, 1961.

¹² მ. გაბუნია, პალეოლითური ნაშთები ეძანის (ბარმაქსიზის) გამოქვაბულიდან, 1965, მკ. 154—163.

¹³ მ. ლიბას მოვსენებთ ისტ. მეცნ. კანდ. ნ. ბერძენიშვილს ამ მასალის ჩვენებისათვის.

¹⁴ დ. კალანდაძე, 1951 წ. სპობრთ ოსეთში ჩატარებული დაზვერვითი სამუშაოების შედეგებზე, თესისებო მოსწავნებისა წყობილთა ისტორიის ინსტიტუტის სამეცნიერო სესიაზე, 1952, თბილისი.

ანასეული I-ის მსგავსი ტრაპეციები ცნობილია ყირიმის ადრენეოლითური ფენებიდან (ტაშ-აირ I-ის მე-6 ფენა, ტაშ-აირ III-ის მე-3 ფენა, ზამლო-ყობა I-ის ზედა ფენა, ზამლო-ყობა II-ის მე-6 ფენა, ალიმოვის ეხი), მაგრამ იმ განსხვავებით, რომ ყირიმის ძეგლების ტრაპეციების გვერდები დამუშავებულია ბრტყელი წნეებით რეტეუმით, რომელიც ოდნავ მის ზურგზეც გადადის, ანასეულ I-ის მსგავსი ორგვერდამუშავებული ტრაპეციები ცნობილია აგრეთვე ყუბანისპირეთის ადრენეოლითური ძეგლებიდან¹⁷.

მეზოლითური ტრადიციების გაგრძელებით უნდა აიხსნას სადგომზე რამდენიმე ბლავგურგა ლამელის პოვნა. იარაღების ეს ჯგუფი დამახასიათებელია დას. ამიერკავკასიის, ყირიმის, წინა აზიისა და ხმელთაშუაზღეთის ზედაპალეოლითური და მეზოლითური ძეგლებისათვის (დევის-ხვრელი, საკაყია, გვარჯილას-კლდე, ქვაქარა¹⁸ და შან-ყობა¹⁹; ფატმა-ყობა²⁰, ბელდები, ბელბაზი, კებარა, კაფისისა და ნატუფიური სადგომები). ანასეულ I-ში ამგვარი იარაღები თითო-ოროადა გვხვდება, მათი მოყვანილობა უხეშდება, ზომები მატულობს.

ანასეული I-ის ცალფრთიანი ისრისპირი იმეორებს დასავლეთ ამიერკავკასიის ზედაპალეოლითური და მეზოლითური ძეგლებისათვის დამახასიათებელ ფორმას, თუმცა დამუშავების ხარისხით ჩამორჩება მას. მსგავსი ისრისპირები ცნობილია გვარჯილას-კლდიდან, აცის²¹ მღვიმის ზედაპალეოლითური ფენიდან, საგვარჯილეს მეზოლითური ფენიდან, წყალწითელას დამარხული²² მღვიმისა და ქვაქარის მეზოლითური ფენებიდან. მათი ანალოგიური ე. წ. ზარხის²³ ტიპის ისრისპირები ცნობილია ერაყიდან.

ანასეულ I-ში რიყის ქვის ვახეზილ-გაპრიალებული იარაღები გაცილებით უფრო ცოტაა, ვიდრე ანასეულ II-ში, ხოლო მათი ფორმები მეტად ერთფეროვანია. ცულეებზე გვერდითი წახნაგები არ შეიმჩნევა, მაშინ როდესაც ანასეული II-ის ცულეებზე უკვე გვაქვს გვერდითი წახნაგები; ამასთანავე ისინი გამოირჩევა ფორმების განვითარებითა და მრავალფეროვნებით.

ანასეულ I-ში ზოგი იარაღი (გეომეტრიული მიკროლითები, ცულეები, სატეხ-სათლევები, დანები და სხვ.) ერთეულებითაა წარმოდგენილი, ხოლო ანასეულ II-ში იგივე იარაღები უკვე სერიებად გვხვდება.

ანასეული I-ის ცალკეული ელემენტების განხილვიდან ჩანს, რომ მათ ბევრი სენზოო აქვთ დასავლეთ ამიერკავკასიის მეზოლითურ ძეგლებთან. ანასეული I-ის კაის მასალის შედარება ცივი მღვიმის, ქვაქარის, საგვარჯილეს, აცისა და დამარხული მღვიმის მეზოლითური ფენების მასალებთან ცხადყოფს ამ ძეგლების მჭიდრო კავშირს. ანასეული I-ის კოლექციაში გვხვდება იარაღების ზედაპალეოლითური და მეზოლითური ფორმები (ბლავგურგა ლამელები

17 В. П. Л ю б н и н, Доклад на секции палеолита пленум ИИМК АН СССР. 1957.

18 ლ. წ ე რ თ ე ლ ი, პალეოლითური სადგომი ქვაქარა, საქ. მეცნ. აკად. ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. VIII, 1963, გვ. 221—232.

19 С. Н. Б и б н и к о в, Предварительный отчет о работе Крымской экспедиции, 1935, СА, I, 1936, стр. 195—212.

20 С. Н. Б и б н и к о в, Стоянка Фатма-Коба, Доклад на секции палеолита в 1957.

21 Д. А. К р а й н о в, Результаты раскопок Ашинской пещерной стоянки, Доклад на сессии в Баку, посвященной итогам археологических исследований 1964 года в СССР.

22 ნ. ბ ე რ ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი, ქვის ხანის ახალი ძეგლი წყალწითელას ხეობაში, თბ., 1964, ტაბ. I.

23 R. Solecki, Shanidar cave, a paleolithic site in northern Iraq.—Annual Report of the Board of regents of the Smithsonian Institution. Publ. 4190, Washington, 1955. გვ. 412.

ორკვერდამუშავებული ტრაპეციები, თავ-ირიბრეტუშირებული ლამელები და სხვ.) და მეზოლითური ტექნიკის გადმონაშთები, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ ანასეული I ინარჩუნებს დასავლეთ ამიერკავკასიის მეზოლითური კულტურის ტრადიციებს და ვენტიკურ კავშირშია მასთან. თუმცა, მიუხედავად არსებული სიხსნაოვისა, ამ ძეგლებს შორის არის დიდი განსხვავება, რაც განვითარების ახალი საფეხურის მომასწავებელია.

ის ფაქტი, რომ ანასეულ I-ში არ არის კერამიკული ნაწარმი, რაც ასე დამახასიათებელია დღემდე ცნობილი დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითური ძეგლებისათვის, მას მეტად თავისებურ ხასიათს აძლევს, იგი განცალკევებულად დგას ოდიშო-ანასეული II-ის ტიპის ნეოლითური კომპლექსებიდან. ანალოგიური ძეგლი კავკასიაში ჭერჭერობით არ მოგვეპოვება; ანასეული I-ს ზუსტი ანალოგები არ მოუპოვება აგრეთვე არც წინა აზიისა და ყირიმის ადრენეოლითურ ძეგლებში. იერიქონის, ჭარმოს, იაფსა და წინა აზიის სხვა ძეგლების ადრენეოლითური ფენების რიყის ქვის იარაღები როგორც ფორმით, ასევე დამუშავების ტექნიკით განსხვავდებიან ანასეული I-გან. სურ-შახერს, ტელ-ენ-ნასბესს და ქ. კაიაფის²⁴ სადგომებს ახასიათებთ კაყის სამკუთხა ან წაგრძელებულ-ოვალური, მცირე ზომის ცულები თუ სატეხები, რომლებიც ორფერდამუშავებულია სწორი და თხელი ანატკეცებით, სამუშაო პირი კი მიღებულია ათლით და არა გახეხვა-გაპირალებით.

ანასეული I მთლიანად განსხვავდება აგრეთვე სსრ კავშირის ევროპული ნაწილის სამხრეთის, სურსკო-დნეპრის კულტურის ადრენეოლითური კომპლექსებისაგან²⁵.

ანასეული I-ის დამათარილებელ ნიშნებად გვევლინება: რიყის ქვის გახეხილ-გაპირალებული იარაღების გაჩენა, ლამელების ატკეციის ტექნიკისა და იარაღების მეორადი დამუშავების გაუმჯობესება, წნევიით რეტუშის განვითარება, იარაღების უმრავლესობის ლამელებზე ჩამოყალიბება, მეზოლითური იარაღების ფორმებისა და დამუშავების ტექნიკის გადმონაშთები. დათარიღებისას მეტად ანგარიშგასაწევია კოლექციაში კერამიკის, ზურგათილი სწორკუთხედების, სამკვერდამუშავებული ტრაპეციების, ბლაგვზურგა სეგმენტებისა და მიკროლითების ორმხრივი დამუშავების არარსებობა, რაც ფართოდაა დამახასიათებელი ანასეული II-სათვის (გვიანი ნეოლითი).

კომპლექსში შემაჯავლი ელემენტების ტიპოლოგიურ-შედარებითი შესწავლისა და გამორიცხვის მეთოდის საშუალებით ირკვევა, რომ ამ კომპლექსის სახით საქმე გვაქვს კავკასიაში დღემდე უცნობ, მეზოლითური ტრადიციების შქონე-ადრენეოლითის ხანის ძეგლთან.

დასავლეთ ამიერკავკასიაში დღესდღეობით ცნობილი ნეოლითური კომპლექსების მრავალმხრივი შესწავლის საფუძველზე აშკარა ხდება, რომ ანასეული I-ის²⁶ ადრენეოლითური სადგომი, მთელი რიგი ზემოჩამოთვლილი ნიშნებით ქრონოლოგიურად წინ უსწრებენ ანასეულ II-ს და მის სინქრონულ ძეგლებს (ოდიში, კისტრიკი, ნიენაია შილოკვა, გურიანთა, მამათი).

²⁴ П. П. Ефименко, К вопросу о стадиях каменного века в Палестине. Ежегодник русского антропологического общества, 1915, т. V, стр. 74.

²⁵ В. Н. Данилелидзе, До питання про рвниний неолит, «Археологія», т. III, К., 1950.

²⁶ ლ. ნებეიკიძე, ადრენეოლითური ხანის ნაშთები ანასეულიდან, საქ. მეცნ. აკად. ისტორიის ინტიტუტის შრომები. ტ. VII, 1963, გვ. 151—160.

ქრონოლოგიურად ანასეულ I-თან ახლოს დგას მდ. კინტრიშის სადგომები — ხუცუბანი და ქობულეთი²⁷. ამ ძეგლების მასალა წარმოადგენს ანასეული I-ის განმეორებას. ეს კომპლექსები შემდეგი ნიშნებით უკავშირდება ერთმანეთს: იარაღების ძირითადი ტიპების მსგავსება, მათი დამუშავების ერთნაირი ტექნიკა, იარაღების დასამზადებელ მასალად უპირატესად ობსიდიანის გამოყენება და კერამიკის არარსებობა.

განსხვავება ამ ძეგლებისა იმაში მდგომარეობს, რომ კინტრიშის სადგომებზე არ არის რიყის ქვის გახეხილ-გაპრიალებული იარაღები და გეომეტრიული მოჭრობითები. აქვე უხდა აღვნიშნოთ, რომ თვით ანასეულ I-ში, რომელიც დაახლოებით ოთხჯერ უფრო დიდია ხუცუბნისა და ქობულეთის კოლექციებზე, რიყის ქვის იარაღები ძალიან ცოტაა. ანასეული I-ის მასალის საერთო რაოდენობა 4020 ერთეულს უდრის, აქედან რიყის ქვისაა მხოლოდ 59 იარაღი, რაც საერთო მასალის 1%-ს შეადგენს. ანასეული I-ის მასალის შეფარდების გათვალისწინების შედეგად გასაგები უნდა გახდეს ამ ელემენტების არარსებობის მიზეზი კინტრიშის ნამოსახლარებზე. ამასთანავე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ნეოლითის ადრეულ საფეხურზე მანამდე უცნობი იარაღების გაჩენა ქვის დამუშავების ტექნიკის სიახლეა. ყოველი სიახლე კი მოითხოვს შრომის ჩვევების გამოუმუშავებასა და ხელოვნებას. ამის გამო ნეოლითის ადრეულ საფეხურზე მათი დამზადება საკმაოდ შრომატევადი პროცესი უნდა ყოფილიყო, რის გამოც ამ იარაღების რაოდენობა მცირეა, ამასთანავე მათ უფროთხილდობდნენ და ადვილად არ ელოდნენ. ამის გამო მოსალოდნელია, რომ რიგ ადრენეოლითურ ძეგლებში არ იყოს ქვის გახეხილ-გაპრიალებული იარაღები; ხოლო კომპლექსის დანარჩენი კომპონენტები ტიპური ადრენეოლითური იყოს. გამორიცხული არ არის, რომ კინტრიშის სადგომებზე ამგვარ მდგომარეობასთან გვექონდეს საქმე. მით უმეტეს, რომ ამის არაერთი მაგალითია ცნობილი არქეოლოგიურ ლიტერატურაში. მაგალითად, ყირიმის ადრენეოლითურ ძეგლებში ქვის გახეხილ-გაპრიალებული იარაღები ან თითქმის არაა (ტაშ-აირ I), ან ძალიან იშვიათია. ქვის გახეხილ-გაპრიალებული იარაღები არაა აგრეთვე პალესტინის ადრენეოლითურ კომპლექსებში.

კინტრიშისა და ანასეული I-ის კოლექციების ძირითადი შემადგენელი ელემენტების იგივეობის გამო შესაძლებლად მიგვაჩნია მათი გაერთიანება ერთ ქრონოლოგიურ ჯგუფში, რომელიც ადრენეოლითის საფეხურს შეესატყვისება. თუმცა უნდა აღვნიშნოთ, რომ კინტრიშის ძეგლები ამ საფეხურის საზღვრებში შესაძლოა ქრონოლოგიურად ოდნავ წინ უსწრებდეს ანასეულ I-ს.

ძეგლების ამ ჯგუფის აღმოჩენა თავისთავად სევამს საკითხს ნეოლითის ადრეული საფეხურის გამოყოფის შესახებ.

§ 2. გვიანნეოლითური ძეგლები

დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითური ძეგლები აღწერიდან ჩანს, რომ აქ წარმოდგენილი კომპლექსები (ოდიში, კისტრიკი, გურიანთა, შამათი, ანაეული II, ნიუნაია შილოვკა) კინტრიშის ნამოსახლარებისა და ანასეული I-ის გარდა, ძირითადად ერთგვაროვანია და ხასიათდება შემადგენელი ელემენტების მსგავსებით. ეს მსგავსება კი იმდენად დიდი და აშკარაა, რომ ისინი შეიძლება ერთ ჯგუფში გააერთიანოთ და ერთი კულტურის გარკვეულ საფეხურს მივაკუთვნოთ.

²⁷ ნ. ბერძენიშვილი, ლ. ნებიერიძე, ქვის ხანის ნამოსახლარები კინტრიშის ხეობაში, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები, I, თბ., 1964, გვ. 7—16.

ძეგლების ამ ჯგუფით წარმოდგენილი კულტურა საკმაოდ მკაფიოდ გამოიყურება, გააჩნია თავისი სპეციფიკური ნიშნები, რაც მისი დახასიათებისა და ცალკე საფეხურად გამოყოფის საშუალებას იძლევა.

რადგან ეს კულტურა პირველ ოდესში აღმოჩნდა, ხოლო ეს სადგომები არქეოლოგიურ ლიტერატურაში ზღიშის ტიპის ძეგლებად იხსენიება²⁸, ამიტომ ამ ჯგუფში შემავალი კომპლექსების ჩამოთვლის ნაცვლად, მათ აღნიშნული სახელწოდებით მოვიხსენიებთ, მით უმეტეს, რომ ეს ძეგლები ერთ კულტურას უნდა ეკუთვნოდეს, რომელიც ჯერჯერობით დას. ამიერკავკასიის ტერიტორიას მორიყავს. ამ ძეგლების მსგავსების გამო მათ ერთობლიობაში განვიხილავთ, დავახასიათებთ მთელი ჯგუფის საერთო ნიშნებს და აღვნიშნავთ მათ შორის არსებულ განსხვავებებს. აღნიშნული კომპლექსების (ოდიში²⁹, კისტრიკი³⁰, ნიჟნ. შილოვკა³¹, გურაინთა³², ანასეული II³³) კაყის მასალის განხილვისას აშკარად ჩანს, რომ მათ ერთერთ მთავარ დამახასიათებელ ნიშნად გვევლინება მკაფიოდ წარმოდგენილი მიკროლითური ტექნიკა, რომელმაც თავისი გამოხატულება პპოვა ჩასართო იარაღების მაქსიმალურ განვითარებაში, კერძოდ კი გეომეტრიული ფორმების ნაირსახეობაში.

მეზოლითურ და ადრენეოლითურ კომპლექსებთან შედარებით ოდიშის ტიპის ძეგლების მიკროლითური ტექნიკა და გეომეტრიული ფორმები მნიშვნელოვნად იცვლება. ჩნდება მიკროლითების დამუშავების ახალი ხერხები და მასთან დაკავშირებული ახალი ფორმები, რაც უცნობია წინა საფეხურების მიკროლითების კომპლექსებისათვის.

პირველ რიგში აღსანიშნავია მიკროლითების დამუშავებაში „მცოცავი“ წნე-ვითი რეტუშის გამოყენება. მის გაჩენასთან დაკავშირებით ჩნდება გეომეტრიული მიკროლითების ახალი სახე. ე. წ. მალალი ტრაპეციები და სწორკუთხედები, რომელთა ზურგში მთლიანად დაფარულია „მცოცავი“ რეტუშით. კისტრიკში და ქვ. შილოვკაში გვაქვს ზურგათლილი მალალი ტრაპეციები, ხოლო ოდიშსა და ანასეულ II-ში — ზურგათლილი მალალი სწორკუთხედები. მალალი, ზურგათლილი ტრაპეციები და სწორკუთხედები უცნობია მეზოლითური და ადრენეოლითური ძეგლებისათვის.

ზურგათლილი, მალალი ტრაპეციები დამახასიათებელია ჩრდილო კავკასიისათვის. ისინი გვხვდება ყუბანისპირეთში³⁴, კავკასიის კასპისპირა დიუნებში³⁵,

28 А. А. Формозов, Неолит Крыма и Черноморского побережья Кавказа, МИА, № 102, 1962, стр. 128, 148.

29 აღ. კ ა ნ დ ა ძ ე, მეზოლითურ და ნეოლითურ კულტურათა ნაშთები საქართველოში. „ნიშნები“ მოამბე, 4, 3, თბილისი, 1939, გვ. 363—371; ს. ჯანაშიას სახ. სახელმწიფო მუზეუმის ოდიშის კოლ. № 6—58.

30 А. Г. Тукчи, Неолитическое селище Кистрик близ Гудлаут: СА, ტ. XII, 1950, ს. 105-110 და ახალი ათონის მუზეუმის კისტრიკის კოლექციები.

31 А. А. Формозов, დასახ. ნაშრომი, გვ. 133, სურ. 18.

32 ივ. ქ. ვახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის არქეოლოგიის განყოფილების ფონდი.

33 ლ. ნ ე ბ ი ე რ ი ძ ე, „მიწის ციხის“ ნეოლითური სადგომი ანასეულში (მახარაძის რნი), „სპირიტუა და ახალგაზრდა მეცნიერ მუშაკთა XI ს. მეცნიერო კონფერენციამზე წაითხული მოხსენების თეზისები, 1960.

34 В. П. Любин, Доклад на сессии неолита пленума ИИМК, 1957.

35 Т. М. Минаева, Кремневая индустрия нижнего Поволжья: Труды нижеволжского об-ва краеведения, вып. 36, ч. I, Саратов, 1929.

ყირიმის გვიან ნეოლითურ ფენებში: ტაშ-არა I-ის³⁶ მე-5 ფენა, კაია-არა-სი³⁷, ატ-ბაში³⁸, ჭეილაუ-ბაში³⁹, ბალინ-ყოში⁴⁰, ზამილ-ყომა II⁴¹, შან-ყომა I ა ფენა⁴², ფატმა-ყომა⁴³, იუსუფოვის აუზი⁴⁴, ზუია⁴⁵, მსგავსი ტრაპეციები ნაპოვნია აზოვისპირეთში⁴⁶, „ნაღორიყიეში“ — სობაჩკი, სურსკი ოსტროვი, ვოჩეკი⁴⁷, დონეცზე — ზლივკა, იზიუმ V, საინცი I⁴⁸.

ზემოჩამოთვლილ ძეგლებში ზურგათლილი ტრაპეციები არსად არ გვხვდება გვიან ნეოლითზე ადრე. იშვიათად ადრე ენეოლითამდეც აღწევენ. ს. ბიბი-კოემა ყირიმის ნეოლითური ძეგლების შესწავლის შედეგად დაასაბუთა, რომ ზურგათლილი ტრაპეცია წარმოადგენს ყირიმის ნეოლითის დამახასიათებელ და დამათარილებელ ფორმას⁴⁹. ხოლო უფრო გვიან ყირიმში ნეოლითის უკეთესი სტრატეგრაფიის მქონე ახალი ძეგლების აღმოჩენისა და შესწავლის შედეგად ეს მოსაზრება დ. კარიონემა⁵⁰ კიდევ უფრო დააზუსტა. მან დაამტკიცა, რომ ზურგათლილი ტრაპეციები ყირიმის ნეოლითის მხოლოდ გვიანი საფეხურის დამახასიათებლად და დამათარილებლად უნდა ჩაითვალოს. მასალების შედარება გეიჩენებს, რომ ზურგათლილი მაღალი ტრაპეციები და სწორკუთხედები დასავლეთ ამიერკავკასიის გვიანი ნეოლითის დამათარილებელი ფორმებია. ამიერკავკასიის სამხრეთით ისინი არ გვხვდება. წინა აზიის ძეგლებში ამგვარი იარაღები უცნობია. არ გვხვდება აგრეთვე ევროპის ტყიან ზოლში, დნეპრის დასავლეთით და მდ. ურალის აღმოსავლეთით. დიდი რაოდენობით მხოლოდ დას. ამიერკავკასიაში და ყირიმშია. გამორიცხული არ უნდა იყოს შავი ზღვისპირეთში მათი წარმოშობა და აქედან გავრცელების შესაძლებლობა.

ოდიშის ტიპის ძეგლებში ჩნდება რკალდაბლაგვებული სეგმენტები და სამგვერდაბლაგვებული ტრაპეციები. ამგვარი იარაღები ჭერჭერობით არ შეგვხვედრია დას. აკაე-ის მეზოლითურ და ადრენეოლითურ ძეგლებში. ფართოდ იკიდებს ფეხს გეომეტრიული მიკროლითების ორმხრივი დამუშავება.

აქვე გვინდა შევეხებოდეთ არქეოლოგიურ ლიტერატურაში გამოთქმულ მოსაზრებას კავკასიის მიკროლითური ტექნიკის შესახებ. ამ მოსაზრების თანახმად,

³⁶ Д. А. Крайнов, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 156, ტაბ. XXXIII, ნახ. 1—6.

³⁷ А. А. Формозов, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 110, ნახ. 9, სურ. 29,30; ბაქისარას ისტორიული მუზეუმის კაია-არასის კოლექცია.

³⁸ А. А. Формозов, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 99, ნახ. 3, სურ. 13; მოსკოის უნივერსიტეტის ანთროპოლოგიის მუზეუმის ატ-ბაშის კოლექცია.

³⁹ О. Н. Бвдер, *Изучение эппалеолита крымской Яйлы*: СА, вып. V, 1940.

⁴⁰ მოსკოვის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმისა და იალტის მუზეუმის კოლექციები.

⁴¹ მოსკოვის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმის ზამილ-ყომა II-ის კოლექცია.

⁴² С. Н. Библиков, *Предварительный отчет о работе крымской экспедиции 1935 года*: СА, 1936.

⁴³ С. Н. Библиков, *Доклад на секции палеолита пленума НИМК*, 1957.

⁴⁴ А. А. Формозов, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 101, ნახ. 4 სურ. 14—16.

⁴⁵ სიმფეროპოლის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის კოლ. № 5243; 5246; 9156.

⁴⁶ О. Н. Бвдер, *Очерк работ Азово-Черноморской экспедиции*: КСИИМК, вып. LXXI, 1950, стр. 65,2.

⁴⁷ კიევის არქეოლოგიის ინსტიტუტის კოლექციები.

⁴⁸ М. В. Сибіляов, *Старовошности Пизющины*, Вып. IV, Пизюм, 1930, таб. XXII.

⁴⁹ С. Н. Библиков. *К вопросу о ясолите в Крыму*, КСИИМК, IV, 1940, стр. 26—31.

⁵⁰ Д. А. Крайнов, *Пещерная стоянка Таш-Анр I как основа для периодизации послепалеолитических культур Крыма*, МИА, № 91, М., 1960, стр. 100.

მიკროლითური ტექნიკა და გეომეტრიული ფორმები დამახასიათებელია მეზოლითური კულტურისათვის. ნეოლითის ადრეული საფეხურის ძეგლებში იგი გადანაშთის სახითაა წარმოდგენილი, ხოლო გვიან ნეოლითში მისი ნიშნები ქრება⁵¹.

კავკასიის მასალები აღნიშნულ მოსაზრებას ვერ ადასტურებენ. უკანაკნელ ხანებში აღმოჩენილი მეზოლითური ძეგლების შესწავლამ ცხადი გახადა, რომ მეზოლითურ კომპლექსებში არა გვაქვს გეომეტრიული მიკროლითების სიკვარბე და არც მიკროლითური ტექნიკა აღწევს სრულყოფას.

ცივი მღვიმის მეზოლითურ ფენაში მკირე რაოდენობითაა გეომეტრიული მიკროლითები⁵², აქის მეზოლითურ ფენაში თითო სეგმენტი და ტრაპეცია⁵³. ქვაქარას მეზოლითურ ფენაში მკირე რაოდენობით არის გეომეტრიული მიკროლითების პროტოტიპები⁵⁴. იგივე მდგომარეობაა წონას მეზოლითურ ფენაში⁵⁵. დამარბული მღვიმის მეზოლითურ ფენაში რამდენიმე სეგმენტისმაგვარი იარაღია⁵⁶. სამხრეთ ოსეთში აღმოჩენილ სელოსა და ჭერმუხის მასალებში გვხვდება თითო-ორთაა გეომეტრიული მიკროლითი⁵⁷. დამჭილისა და დაშადახლის მღვიმეების (აზერბაიჯანის სსრ) მეზოლითურ ფენებში ამგვარი იარაღები არ არის⁵⁸.

ამიერკავკასიის მეზოლითური ძეგლების ზემოთ აღნიშნული მიმოხილვიდანაც კარგად ჩანს, რომ ამ სადგომებზე გეომეტრიული მიკროლითები ან არ არის, ან მეტად მკირე რაოდენობითაა.

ამიერკავკასიის მსგავსი მდგომარეობა დადასტურდა ჩრდილო კავკასიის (სორარუკო⁵⁹, ჩოხი)⁶⁰, ყირიმის (შან-ყობას შუა ფენა)⁶¹, წინა აზიის (გარი-კამარბანდი)⁶² და შუა აზიის (გებელი)⁶³ მეზოლითური სადგომების შესწავლისას. მათში ან საერთოდ არ არის გეომეტრიული მოყვანილობის იარაღები, ან თუ არის, მეტად ცოტა. მრავალფენიან ძეგლებში კი ისინი ისევე ჩნდებიან კერამიკასთან ერთად.

ზემოთ თქმულიდან ცხადია, რომ არც დას. ა/კავკასიის მეზოლითის ახასიათებს გეომეტრიული ფორმების სიკვარბე და მათი ზედმიწევნით განვითარება.

51 А. А. Формозов, Неолит Крыма и Черноморского побережья Кавказа, МИА, № 102, 1962, стр. 147—148.

52 სოხუმის სახელმწიფო მეზუმის ცივი მღვიმის კოლექცია.

53 Д. А. Крайнов, დასახ. ნაშრომი.

54 ზ. წერეთელი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 222—234.

55 ა. კლანდაძე, საქართველოში 1961 წ. ჩატარებული არქეოლოგიური კვლევების შედეგები, მოხსენების მოკლე შინაარსი, 1962, თბ., გვ. 5.

56 ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრომი, ტახ. I.

57 საქ. სახ. მეზუმის სამხრეთ ოსეთის კოლექცია, № 3—58.

58 М. М. Гусейнов, Авейдагские палеолитические пещерные стоянки. Автстрессе-1-вт, стр. 13.

59 С. Н. Замятин, П. Г. Акритас, Раскопки грота Сосруко в 1955, «Уч. зап. КБНИИ» XII, Нальчик, 1957.

60 В. Г. Котович, Чохская стоянка—первый памятник каменного века в горах Чохистии, «Уч. зап. IIIIY.ЛИ Даг. Фан. АССР», III, Махач-Кала, 1957.

61 Г. А. Бонч-Осмоловский, Итоги изучения Крымского палеолита, Тр. II, МКАИЧП, V, 1934, стр. 160.

62 С. Сооп, Cave Explorations in Iran 1949, Philadelphia, 1951, стр. 74.

63 А. П. Окладников, Пещера-Джебел — памятник древней культуры при каспийских племенах Туркмении, Тр. ЮТАКЭ, VII, Ашхабад, 1956, стр. 155—193.

რაც შეეხება გვიან ნეოლითს, როგორც უკვე აღნიშნეთ, ხასიათდება გეომეტრიული მიკროლითების სიმრავლით და ფართოდ განვითარებული მიკროლითური ტექნიკით, აქ უკვე არის გეომეტრიული მიკროლითების ახალი ფორმები და მათი დამუშავების ახალი ხერხები.

ქვის ხანის არც ერთ საფეხურს არ ახასიათებს მიკროლითური ტექნიკისა და გეომეტრიული ფორმების ისეთი განვითარება, როგორც გვიან ნეოლითს, ამიტომ ლაპარაკი გვიანნეოლითში მიკროლითური ტექნიკის ნიშნების გაქრობაზე შეუძლებელია. მიკროლითური ტექნიკა უფრო მოგვიანო კომპლექსებშიც იჩენს თავს (სამელე კლდე, დარკვეთის ეხი).

ოდიშის ტიპის ძეგლების შესახებ აღნიშნულია⁶⁴, რომ ისინი ხასიათდებიან მეზოლითური იერის გეომეტრიული იარაღებისა და წმინდა ნეოლითური ფორმების შერწყმით.

დასავლეთ ამიერკავკასიის ახალდმოჩენილი მეზოლითური და ნეოლითური ძეგლების გეომეტრიული მიკროლითების შესწავლის შედეგად ცხადი გახდა, რომ მეზოლითურ ძეგლებს ძირითადად ახასიათებთ ორგვერდდამუშავებული ტრაპეციები და რკალათილი სეგმენტები, რომლებიც გვიან ნეოლითურ კომპლექსებში მცირე რაოდენობით, ზოგჯერ ოდნავ შეცვლილი, გადმონაშთის სახით განაგრძობენ არსებობას. ასევე ირკვევა, რომ ნეოლითურ ძეგლებში ჩნდება გეომეტრიული მიკროლითების როგორც სრულიად ახალი, ასევე დახვეწილი და განვითარებული ფორმები. ეს სიახლე ნეოლითში მთავარი და წამყვანია.

ასე რომ, ოდიშის ტიპის ძეგლებში ჩვენ გვაქვს არა მეზოლითური ფორმის გეომეტრიული მიკროლითების შერწყმა წმინდა ნეოლითურ ფორმებთან (რიყის ქვის იარაღები და კერამიკა), არამედ სამგვერდდამუშავებული ტრაპეციების, მაღალი, ზურგათილი სწორკუთხედებისა და ტრაპეციების, ბლაგვზურგა სეგმენტების სახით გვაქვს აგრეთვე წმინდა ნეოლითურ ფორმები. ისინი ჩნდებიან მხოლოდ ნეოლითში და სრულიად კანონზომიერად ერწყმიან დანარჩენ სიახლეს — კერამიკას და რიყის ქვის იარაღებს. რა თქმა უნდა, გადმონაშთის სახით არსებობს მეზოლითური ფორმებიც.

აქამდე მიღებული იყო, რომ წმინდა ნეოლითურად ითვლებოდა რიყის ქვის გახეხილ-გაპრიალებული იარაღები და კერამიკა. ახალდმოჩენილმა ძეგლებმა ცხადყო, რომ წმინდა ნეოლითურ ფორმებად რიყის ქვის იარაღებთან და კერამიკასთან ერთად უნდა ჩაითვალოს აგრეთვე სამგვერდდამუშავებული ტრაპეციები, მაღალი „მცოკავი“ რეტუშით ზურგათილი სწორკუთხედები, ტრაპეციები და ბლაგვზურგა სეგმენტები.

ამრიგად, მოსაზრება, რომ გვიან ნეოლითში მიკროლითური ტექნიკა და გეომეტრიული ფორმები გვაქვს გადანაშთის სახით, უმართებულოა, რადგან, წინააღმდეგ შემთხვევაში, მიკროლითური ტექნიკა ამ ძეგლებში სუსტად უნდა ყოფილიყო წარმოდგენილი. აქ კი, პირიქით, იგი ნეოლითის ერთერთი დამახასიათებელი ნიშანია, გადანაშთის სახით გვაქვს არა მიკროლითური ტექნიკა და საერთოდ გეომეტრიული მიკროლითები, არამედ მხოლოდ ზოგიერთი გეომეტრიული ფორმა. კერძოდ კი ორგვერდდამუშავებული ტრაპეციები და რკალათილი სეგმენტები, რომლებიც გაჩნდა ზედაპალეოლითურ და მეზოლითურ ძეგლებში.

ის ფაქტი, რომ კავკასიაში, ყირიმსა და შუა აზიაში კაცის მასალა ინარჩუნ-

ნებს მიკროლითურ ხასიათს ლითონის ხანამდე, მიუთითებს ამ რაიონების მიკროლითური ტექნიკის ზოგადი განვითარების საერთო კანონზომიერებაზე.

ოღიშის ტიპის ძეგლების მასალის დიდი ნაწილი წარმოდგენილია სწორ-წახნაგოვანი ნუკლეუსებიდან ატეცილი სწორი ლამელებით. მუშაობის კვალის მქონე ლამელების დიდი ნაწილი ჩასართებად უნდა ყოფილიყო გამოყენებული.

ჩასართების დამზადების ტექნიკის განვითარებას მოწმობს ლამელების ატეციკისა და მეორადი დამუშავების გაუმჯობესება. ლამელა-ჩასართების სიმრავლე დამახასიათებელია დღესდღეობით ცნობილი ყველა ნეოლითური ძეგლისათვის. აღნიშნული იარაღები ყირიმის გვიანი ნეოლითის კომპლექსებში (ტაშ-აირ I-ის მე-5 ფენა, ტაშ-აირ III-ის მე-2 ფენა, ზამილ-ყობა II-ის მე-5 ფენა, შან-ყობა Iა ფენის ქვედა ჰორიზონტი, კაია-არასის ქვედა ფენა) საერთო მასალის ნახევარზე მეტს შეადგენს. ლამელა-ჩასართები ძალიან დამახასიათებელია სამხრეთის ნეოლითური ძეგლებისათვისაც. ვარ-ი-კამარბანდის⁶⁵ (ჩრდ. ირანი), ჯაროს⁶⁶ (ჩრდ. ერაყი), იერიქონის (პალესტინა)⁶⁷ ნეოლითურ ნამოსახლარებზე ნაპოვნი ამგვარივე იარაღები რიგი არქეოლოგების მიერ (ბრეიდუუდი⁶⁸, კ. კენიონი⁶⁹) ერთხმად აღიარებულია სამკელი დანების ჩასართებად. ნამგლის ლამელა-ჩასართები მრავლადაა ცნობილი სირია-კილიკიის ძეგლების ნეოლითური ფენებიდან (მერსინი, ამუკი), ურტუშო, გამოყენების კვალის მქონე, სწორწახნაგა ლამელების დანიშნულებას კარგად მოწმობს შომუ-თეფეში⁷⁰. აღმოჩენილი სამკელი დანა, რომელშიც მსგავსი ლამელებია ჩასმული.

აქვე უნდა აღენიშნოთ, რომ ოღიშის ტიპის ძეგლებში ლამელა-ჩასართების რიცხვი კინტრიშის ნამოსახლარებთან და ანასეულ I-თან შედარებით მატულობს, ხოლო ნედლეული იცვლება. თუ ანასეული I-ისა და კინტრიშის ნამოსახლარების ლამელების უმრავლესობა უბსიდანისსაა, ოღიშის ტიპის ძეგლებში ისინი ძირითადად კაიისაგანაა ნაკეთები.

დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითური ძეგლებისათვის დამახასიათებელია საკრისების სიმრავლე და ფორმების მრავალფეროვნება.

გავრცელებული მოსაზრების თანახმად, საკრისები დიდი რაოდენობითაა მხოლოდ ზედაპლეოლითურ და მეზოლითურ ძეგლებში, ადრენეოლითამდე ისინი იშვიათად აღწევენ, ხოლო გვიან ნეოლითში კი საერთოდ წყვეტენ არსებობას⁷¹. დას. ამიერკავკასიის ნეოლითური მასალების მიხედვით კი სხვა სურათი ჩანს. საკრისები ფართოდ ყოფილა გავრცელებული მთელი ნეოლითის მანძილზე. ისინი მრავლადაა როგორც კინტრიშის ნამოსახლარებზე და ანასეულ

⁶⁵ C. Coon, 1) Cave Explorations in Iran 1949. Philadelphia, 1951, 2) Seven caves, pp. 129—167.

⁶⁶ R. I. Braidwood, L. S. Braidwood, Jarmo, A village of early farms in Iraq—antiquity, 1950, № 96, 189—195.

⁶⁷ K. Kenyon, 1) Jericho—the worlds oldest town, ILV № 6133, 13 okt. 1956, 23. 611—612. 2) Jericho and its setting in near eastern history. Antiquity, 1956, № 120, pp. 184—193.

⁶⁸ R. J. Braidwood, L. S. Braidwood, დასა. ნაშრომი, გვ. 189—195.

⁶⁹ K. Kenyon, დასა. ნაშრომი, გვ. 600—613.

⁷⁰ И. Г. Нариманов. Древнейшие серпы Азербайджана, СА, № 1 ? 1961, XI, გვ. 225, ნახ. 2; გვ. 283, ნახ. 1.

⁷¹ П. П. Г. Фименко, П. И. Борисовский, Палеолитическая стоянка Боршисе, Палеолит, МИА, СССР, 1953, № 39, стр. 60. გ. ნიორაძე, პალეოლითის ადამიანი დღვის-ზეგელში, საქ. მეზეუმის შრომები, ტ. VI, თბ., 1933, გვ. 49.

I-ზე, ასევე ოდიშის ტიპის ძეგლებზე. უფრო მეტიც, ისინი გვხვდებიან აგრეთვე მოგვიანო ფენებშიც (სამელე კლდე, დარკვეთის ეზ.). ნეოლითურ ძეგლებში საქრისები ძირითადად ვიწრო, დანისებურ ლამელებზეა დამზადებული. თუმცა, კისტრიკსა და ოდიშში მცირე რაოდენობით კიდევ გვხვდება ანატაკეცზე ჩამოყალიბებული საქრისები, ანასეულ II-ში ორი საქრისის გარდა უკლებლივ ყველა ლამელაზეა დამზადებული. ოდიშის ტიპის ძეგლებში ხშირია მეზოლითური და ადრენეოლითური საქრისის ფორმები. ანასეულ I-თან შედარებით ოდიშის ტიპის ძეგლებში საფხეკების რაოდენობა კლებულობს; აღსანიშნავია ისიც, რომ აქ აღარ ჩანს ფორმების მრავალფეროვნება და ბეჭითად დამუშავებული ცალები, გვხვდება დიდი ზომის, უწესო ანატაკეცებზე ჩამოყალიბებული საფხეკები, თუმცა კომპლექსებში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს მიკროსაფხეკებს. ისინი მრავლადაა ცნობილი ყირიმისა და ქვემო ვოლგისპირეთის გვიანი ნეოლითის სადგომებიდან. ყირიმის გვიანი ნეოლითის ერთერთ დამატარილებელ ფორმად დ. კრანოვი მიკროსაფხეკების სიმრავლეს მიიჩნევს⁷². ოდიშის ტიპის ძეგლების საფხეკები ფორმით ახლოს დგანან ყირიმის გვიანნეოლითური კომპლექსების საფხეკებთან.

ოდიშის ტიპის ძეგლებში დიდი სერიოზთაა წარმოდგენილი სახერცხაბურლი იარაღები. ამ იარაღების შესახებ ა. ფორმოზოვი წერს, რომ ისინი იშვიათად გვხვდება კავკასიის სადგომებზე, კერძოდ კი ოდიშში და აგუბეკოვოს ნამოსახლარზე⁷³. ჩვენ ეს მოსახრება მართებულად არ მიგვაჩნია, რადგან მსგავსი იარაღები დიდი რაოდენობითაა წარმოდგენილი ოდიშში, ანასეულ II-ში, კისტრიკში და ქვ. შილოვკაში. აგუბეკოვოს ნამოსახლარი კი არც ნეოლითურია და არც ადრენეოლითური. იგი უფრო მოგვიანო პერიოდს მიეკუთვნება. აღნიშნული იარაღები კი დამახასიათებელია მხოლოდ გვიანნეოლითური და ზოგჯერ ადრენეოლითური კომპლექსებისათვის. ამიტომ სრულიად ბუნებრივად გვეჩვენება აგუბეკოვოს ნამოსახლარზე მათი არარსებობა. ყირიმის სინქრონულ ძეგლებში ამგვარი იარაღი ცნობილი არ არის. აღნიშნული იარაღების გამოყენების კვლის შესწავლის შედეგად გაირკვა, რომ მათ სახერცხაბურლი იარაღების ფუნქცია ეკისრებოდა⁷⁴.

ოდიშის ტიპის კომპლექსებში არსებული ისრისპირები ფორმით რამდენადმე განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. ოდიშიდან ცნობილია ორი ტიპის ისრისპირი. ერთი მათგანი სამკუთხედის მოყვანილობისაა, მეორე კი ფრთადაშვებულაა. ორივე მათგანი ანატაკეცზეა ჩამოყალიბებული და ორმხრივდამუშავებულია. კისტრიკის ისრისპირი რომისებური მოყვანილობისაა, ისიც ანატაკეცზეა ჩამოყალიბებული და ორმხრივდამუშავებულია. ანასეული II-ის ისრისპირებიდან ორს სამკუთხედის მოყვანილობა აქვს, ლამელაზეა დამზადებული და ცალმხრივად დამუშავებული. ეს ისრისპირები, ექვს გარეშე, ძირითად კომპლექსს მიეკუთვნება. დანარჩენი ორი — ფრთადაშვებულია. ისინი ანატაკეცზე არიან ჩამოყალიბებული და ორმხრივდამუშავებული. ფრთადაშვებული ისრისპირები მოგვიანოდაა მიჩნეული და ხშირად ლითონის ხანის ძეგლებში გვხვდება. ანასეულ II-ში და ოდიშში უძრავი ფენების უქონლობის გამო ძნელია მტკიცება, რომ ფრთადაშვებული ისრისპირები ძირითად კომპლექსებს ეკუთვნის, მაგრამ ის კი უნდა აღენიშნოთ, რომ ამ ძეგლებში არ უნდა იყოს

72 Д. А. Крайнов. Дасб. ნაშრომი, გვ. 45.

73 А. А. Формозов. Дасბ. ნაშრომი, გვ. 138.

74 გ. კობახიძემ შესწავლა შილოვკის იარაღების გამოყენების კვლი-

გამორჩეული მათი გაჩენა. რადგან ამ სადგომების მკვიდრნი უკვე კარგად ფლობდნენ „მცოცავ“ რეტუმს და ორმხრივდამუშავების ტექნიკას.

ისრისპირები არაა ცნობილი გურიანთიდან, მამათიდან და ნიქნ. შილოვეკიდან. აღნიშნულა გარემოება შესაძლოა იმით აიხსნას, რომ ეს კომპლექსები მკერერიცხოვანია.

ნიქნ. შილოვეკაში ისრისპირების არარსებობას ა. სტოლიარი და ა. ფორმოზოვი ხსნიან შურდულის ქვების სიმრავლით, რომელთაც უნდა გაეწიათ ისრისპირების მაგივრობა⁷⁵. უფრო მეტიც, ა. ფორმოზოვი სთვლის, რომ კავკასიის ნეოლითურ ძეგლებს ისრისპირები არ ახასიათებს⁷⁶. აქ იგი იშველიებს გ. ჩაილდს⁷⁷. რომელმაც მახლობელი აღმოსავლეთის ზოგიერთ ძეგლში (ხასუნა, ჰალაფი და ტელე-ილათ-გხასული) ისრისპირების არარსებობა შურდულის ქვების სიმრავლით ახსნა. ნიქნ. შილოვეკაში ისრისპირების უქონლობას და შურდულის ქვების სიმრავლეს ა. ფორმოზოვი საკმარისად თვლის იმისათვის, რომ გ. ჩაილდის ზემოთ მოყვანილი მოსაზრება კავკასიის ძეგლებზეც გაავრცელოს. იგი მხედველობის გარეშე ტოვებს დასავლეთ საქართველოს კომპლექსებს, რომლებშიც ისრისპირები და შურდულის ქვები თანაარსებობენ და ფიქრობს, რომ ქვ. შილოვეკაში ისრისპირების არარსებობა არის კავკასიური კულტურის დამახასიათებელი ნიშანი, რომელიც მას წინააზიურთან აახლოებს. ამასთან დაკავშირებით გვრდა შეენიშნოთ, რომ ზემოთ ჩამოთვლილ წინა აზიის ძეგლებში ისრისპირების უქონლობა კიდევ არ ნიშნავს იმას, რომ ისინი არ იყვნენ დამახასიათებელი საერთოდ მახლობელი აღმოსავლეთისათვის. წინა აზიის ძეგლებში დიდი რაოდენობითაა ნაპოვნი ისრისპირები. მაგალითად, გვიან ნატუფიურ კულტურაში, იერიქონის (პალესტინა) უეკრამიკო ნეოლითში, მერსინის ნეოლითურ ფენებში. ხოლო გ. ჩაილდის მიერ მოყვანილი ძეგლები (ხასუნა, ტელ-ჰალაფი და ტელე-ილათ-გხასული) არ არის სინქრონული არც ზემოთ აღნიშნული წინააზიური ძეგლებისა და არც ამიერკავკასიური ნეოლითური კომპლექსებისა. ისინი უფრო გვიანდელია და ეკუთვნიან საკმაოდ განვითარებულ სამიწათმოქმედო კულტურას, სადაც ბუნებრივია, ნადირობის როლი შესუსტებული იყო. შეიძლება ამით აიხსნას ამ ძეგლებზე ისრისპირების უქონლობა. გარდა ამისა, ხასუნაში და ტელ-ჰალაფში დიდი რაოდენობითაა ნაპოვნი ე. წ. სირია-ცილიციის ტიპის შუბისპირება, ხოლო ქვ. შილოვეკაში ადრეული ფორმის ყუნწიანი შუბისპირები. საფიქრებელია, რომ სწორედ მათ უნდა გაეწიათ ისრისპირების მაგივრობა და არა შურდულის ქვებს. წინა აზიის ყველა ნეოლითური ძეგლი ხასიათდება შურდულის ქვების სიმრავლით. თუ დაეუშვებო, რომ ისრისპირების მაგივრობას სწევდნენ შურდულის ქვები, მაშინ უნდა გამოირიცხოს მათი თანაარსებობა. სინამდვილეში კი ისრისპირები და შურდულის ქვები თანაარსებობენ მთელ რიგ ძეგლებში (კისტრიკი, ოდში, ანასეული II). უფრო მეტიც, ისრისპირები დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითური სადგომების ერთ-ერთ დამახასიათებელ ელემენტად უნდა მივიჩნიოთ. რაც მოულოდნელი არ უნდა იყოს გვიანი ნეოლითის ძეგლებში. ამ დროისათვის მათ განვითარების საკმაოდ ხანგრძლივი გზა აქვთ გავლილი. დას. ამიერკავკასიაში

⁷⁵ А. А. Формозов и А. Д. Столяр. Указ. соч., стр. 107.

⁷⁶ А. А. Формозов. Неолит и энеолит Северо-западного Кавказа в свете последних исследований. СА. № 3. 1961. стр. 148; Каменный век и энеолит Прикубанья, 1965. М.

⁷⁷ Г. Чайлд. Древнейший Восток в свете новых раскопок, 1956, М., стр. 168, 171.

ყველაზე ადრეული ისრისპირი ჩერჩვრობით ცნობილია საკაიას⁷⁸ მღვიმედან. იგი სამკუთხედის მოყვანილობისაა, ყუნწიანია, დამზადებულია ლამელისებურ ანატაკეზე და ცალმხრივდამუშავებულია. გ. ნიორაძე⁷⁹ მას ორინია-სოლუტრეს პერიოდს მიაკუთვნებს. ს. ზამიატინმა აღნიშნული თარიღის გამო ეჭვი გამოთქვა და ეს იარაღი მუსტიეს ხანით დაათარიღა⁸⁰. ამ იარაღის თარიღის გარკვევა ჩვენს მიზანს არ შეადგენს, მხოლოდ აღენიშნავთ, რომ ორივე მათგანი მიუთითებს დას. ამიერკავკასიაში ისრისპირების კეთების უძველეს ტრადიციებზე.

ცალფრთიანი ისრისპირები ცნობილია გეარჯილას-კლდიდან, აცის მღვიმის ზედაპალეოლითური ფენიდან. მსგავსი ისრისპირები აღმოჩნდა დასავლეთ ამიერკავკასიის მეზოლითურ კომპლექსებში (საგვარჯილეს მეზოლითური ფენა, ქეპჯარა, დამარხული მღვიმე). ანალოგიური ისრისპირი ნაპოვნია ანასეული I-ის ადრენეოლითურ კოლექციაში. სამკუთხა, ყუნწიანი ისრისპირები ცნობილია ფიჭვიანის (საშხ. ოსეთი) მიკროლითებიანი სადგომიდან⁸¹.

ლ. სოლოვიოვი თვლის, რომ სამკუთხა ყუნწიანი ისრისა და შუბისპირები პირველად დას. ამიერკავკასიაში ჩაისახა⁸².

ამგვარად, როგორც ჩანს, ამიერკავკასიის გვიანნეოლითში ისრისპირები სრულიად კანონზომიერი მოვლენა უნდა იყოს.

ოდიშის ტიპის ძეგლებში ქვის დამუშავების ტექნიკა განვითარების უმაღლეს დონეს აღწევს. რიყის ქვის იარაღები აქ გაცილებით უფრო მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანია, ვიდრე ანასეულ I-ში, ამ კომპლექსების ერთერთი დამახასიათებელი იარაღია ცულები. მათი ყველაზე უფრო გავრცელებული სახეებია გახეხილ-გაპრიალებული, ორმხრივლესილი წახანგაიანი და უწახანგო ცულები. სხვა ჩვეულის ცულები კომპლექსებში შედარებით ნაკლებია. წახანგაიანი ცულები ანასეულ I-დან არაა ცნობილი. ამ იარაღების ფორმებზე ჩატარებული დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ ორმხრივლესილი ცულები პროტოტიპი უნდა იყოს სოლისებური ცულებისა, რომლებიც შემდეგ ჩნდება უფრო მოგვიანო კომპლექსებში (თეთრამიწა, საგვარჯილე. ახშთირისა და ვორონცოვის მღვიმეები). ბრტყელი ცულები ოდიშის ტიპის ძეგლებში ახალი გაჩენილია, მის მოგვიანო კომპლექსებში კი ისინი სოლისებურ ცულებთან ერთად ფართოდ ვრცელდება. სოლისებური ცულები უფრო ადრე ჩნდება ამიერკავკასიაში, ვიდრე ყუბაგახვრეტილი⁸³. ცულების უმრავლესობა, განსაკუთრებით კი ორმხრივლესილი ცულების, ყუა ხშირადაა დამუშავებული ე. წ. „წერტილოვანი“ ტექნიკით, „წერტილოვანი“ ტექნიკა არაა ცნობილი ანასეული I-დან. აღნიშნული ხერხით იარაღების დამუშავება გვიანნეოლითში უნდა გაჩენილიყო.

დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითური კომპლექსებისათვის ძალიან დამახასიათებელია სატეხ-სათლელები. როგორც მასალის აღწერილობიდან ჩანს,

⁷⁸ გ. ნიორაძე. ქვის ხანის ადამიანი საქაიას გამოქვაბულში, 1953, თბილისი. გვ. 82, სურ. 204.

⁷⁹ ი. ქ. გვ. 87—88.

⁸⁰ С. Н. Замятин, Палеолит западного Закавказья, Сборник музея антропологии и этнографии, XVII, 1957.

⁸¹ ЛОИА-ს კოლექცია, შვედები ვ. ლენინს მიერ.

⁸² Л. Н. Соловьев, Новый памятник культурных связей Кавказского Причерноморья в эпоху неолита и бронзы — стоянки Воронцовской пещеры, «Тр. Абхазского ин-та языка, литературы и истории», т. XXIX, Сухуми, 1958, стр. 139.

⁸³ Л. Н. Соловьев, დასახ. ნაშრომი, გვ. 140.

აქ მთი რამდენიმე სახეა ცნობილი. ყველაზე გავრცელებულია მუცელშეზნე-
ქილი ან ბრტყელმუცლიანი მოგრძო სატეხები (ტაბ. XII, ნახ. 4—5). ეს
ფორმები უფრო ადრეული უნდა იყოს, ვიდრე ფაქიზად გაკეთებული, გვერდ-
ფანჯავიანი. ტრაპეკის ფორმის სატეხ-სათლულები (ტაბ. XII, სურ. 6—8),
რომლებიც ამ კომპლექსებში მცირე რაოდენობით ჩნდება, ხოლო ენეოლი-
თურ ევგლებში ფართოდ ვრცელდება. ამგვარივე სატეხი ცნობილია თეთრი-
წყაროს № I ყორანიდან.

აღნიშნულ კომპლექსებს ახასიათებს მეტად თავისებური მოყვანილობის
სანაყები. ისინი წარმოადგენენ დიდი ზომის, ბუნებრივ, ბრტყელ ქვეშს, შუა-
ში ღრმულით. ასეთი სანაყები ცნობილია ოდიშიდან, კისტრიკიდან, გურიანთი-
დან და ანასეული II-დან. მსგავსი სანაყები ენეოლითურ ფენებში იშვიათია.

ოდიშის ტიპის ძეგლებში საწაფები კისტრიკს გარდა არსად არაა ცნო-
ბილი. ეს სრულიად ბუნებრივია. რადგან მეთვეზეობა ყველაზე მეტად სწო-
რედ ზღვისპირა მოსახლეობებში უნდა ყოფილიყო განვითარებული.

ოდიშში. კისტრიკსა და ქვ. შილოვკაში დიდი რაოდენობითაა ნაპოვნი მაკ-
როლითური ტექნიკით. ე. ი. ორმხრივი ათლით დამზადებული ნაწარმი, რომ-
ლებიც ხშირად დიდი ზომებით და „წერაქვისებური“ მოყვანილობით ხასიათ-
დებიან. კისტრიკსა და ოდიშში ისინი უმეტესად რიყის ქვისაა, ხოლო ქვ. ში-
ლოვკაში, პირიქით, კარბობს კაყისა ან გაკაეებული ქვიშაქვისა. მსგავსი იარა-
ღი გურიანთის, მამათისა და ანასეული II-ის კომპლექსებში არ არის. მაკრო-
ლითების შესახებ არსებობს გავრცელებული მოსაზრება, რომლის თანახმად მა-
თი დიდი ნაწილი სხვადასხვა სახის იარაღებისა და განსაკუთრებით კი ცულე-
ბის ნაშაადებს უნდა წარმოადგენდეს. მეორე ნაწილი კი ხშირად მიჩნეულია
საჩეხ იარაღად⁸⁴. თუმცა ზოგჯერ სამიწათმოქმედო იარაღების ფუნქციასაც
მაიწერენ⁸⁵.

ის ფაქტი, რომ ოდიშში, კისტრიკსა და ქვ. შილოვკაში დიდი რაოდენო-
ბითაა მაკროლითები, ხოლო გურიანთაში, მამათსა და ანასეულ II-ში თითქმის
არ არ-ს. გვაფიქრებინებს, რომ მათი უმეტესობა გარკვეული დანიშნულების
იარაღებს უნდა წარმოადგენდეს და არა ცულების ნაშაადებს, რადგან წინა-
აღმდეგ შემთხვევაში ამგვარი ნაშაადები, თუ ამაზე მეტი არა, ამდენივე მაინც
უნდა იყოს ანასეულ II-ში და გურიანთაში, რადგან ცულები ყველაზე დიდი
რაოდენობით სწორედ ამ კომპლექსებში გვხვდება. მით უმეტეს, რომ ამ სად-
გომებზე მრავლადაა ნაპოვნი სხვადასხვა სახის წარმოების ნარჩენები და
იარაღთა ნაშაადები, რაც იმას მოწმობს, რომ იარაღების დასაშაადებელი სა-
ხელოსნო სადგომის ტერიტორიაზე იყო.

მაკროლითური ტექნიკით დამზადებულ ნივთებს შორის შეინიშნება ფორ-
მათა სხვადასხვაობა. რაც მათ განსხვავებულ ფუნქციას უნდა უკავშირდებო-
დეს. საეჭვოა, რომ ძირფართო და წვერწერალი მაკროლითებისაგან (ტაბ.
X XII, ნახ. 1—4) ცულები დამზადებულყო. აგრეთვე წვერმახვილი „წერა-
ქვისმაგვარი“ მაკროლითები არ უნდა იყოს ცულის ნაშაადები. მათი ფორმა
ამჟამად მოწმობს, რომ მათ ჰქონდათ სათბრელი თუ საჩეხი იარაღის დანიშ-
ნულება. აღნიშნული ფორმის მაკროლითები ცნობილია მხოლოდ ოდიშიდან
და კისტრიკიდან. ზემოთქმული, რა თქმა უნდა, არ გამორიცხავს მათ შორის

⁸⁴ А. А. Фурмозов, А. Л. Столяр, д.с.б. ნაშრობი, გვ. 104.

⁸⁵ Г. П. Соловьев, д.с.б. ნაშრობი, გვ. 140.

ნაშადების არსებობას. ცულების ნაშადებს უნდა წარმოადგენდეს მაკროლითების მცირე ნაწილი, რომლებიც თავისი ფორმით დაუმთავრებელ ცულებს წააგავს და განსხვავდება წერაქვისმაგვარი იარაღებისაგან.

დასაველეთ საქართველოს სადგომებში ხშირად გვხვდება მაკროლითური ტექნიკით დამზადებული კაეის მცირე ზომის, მომრგვალო განიკვეთის იარაღი. მათი რიცხვი შედარებით მცირეა და დანიშნულებაც ჭერჭერობით გაურკვეველია. საფიქრებელია, რომ ზოგიერთ მათგანს რეტუზორების დანიშნულება ჰქონდა. ამგვარი იარაღი მცირე რაოდენობით ცნობილია ოდიშიდან, კისტრიკიდან და ანასეული II-დან.

განვიხილოთ რა ოდიშის ტიპის ძეგლების დამახასიათებელი ნიშნები, ახლა შევხვებით მათ თარიღს. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ალ. კალანდაძე ოდიშს ორფენიან, მეზოლითური და ნეოლითური ფენების შემცველ ძეგლად მიიჩნევდა. დანარჩენი არქეოლოგები კი, მთუხედავად იმისა ოდიშს ერთფენიანად თვლიდნენ თუ ორფენიანად, მის ნეოლითურ ფენას ადრეულ საფეხურს აკუთვნებდნენ. ნ. ხოშტარია ოდიშს ადრენეოლითურად მიიჩნევდა⁸⁶. საქართველოს არქეოლოგიის სახელმძღვანელოში ოდიში კამპინის ტიპის ადრენეოლითურ ძეგლადაა მიჩნეული⁸⁷. ა. ფორმოზოვი კი ამტკიცებს ოდიშის ტიპის ძეგლების ერთფენიანობას და ცდილობს მათ საფუძველზე ამიერკავკასიის ადრენეოლითური ეტაპის დახასიათებას⁸⁸.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, სადღეისოდ კავკასიის შავიზღვისპირეთში ოდიშის ტიპის ძეგლების რიცხვი გაიზარდა. გარდა ამისა უკვე ცნობილია კავკასიის პირველი ადრენეოლითური ძეგლები — ანასეული I, კისტროშის ნამოსახლარები და დარკვეთის IV ფენა, რომელთა საშუალებით შესაძლებელია ადრენეოლითური საფეხურის დახასიათება. ხოლო ოდიშის ტიპის კლასიკური ძეგლების დაწვრილებითაა ანალოზმა. მასალის ტიპოლოგიურ-შედარებითაა შესწავლამ ცხადყო, რომ ეს ძეგლები ძირითადად ერთმანეთის ანალოგიური და სინქრონულია და ნეოლითის უფრო განვითარებულ საფეხურს შეესატყვისებოდა. კერძოდ კი მათ აქვთ გვიანი ნეოლითის დამახასიათებელი მთელი რიგი ნიშნები:

1. კერამიკა.
2. რიყის ქვის გახეხილ-გაპრიალბებული იარაღების ფართო გამოყენება.
3. მიკროლითური ტექნიკის, გეომეტრიული ფორმებისა და მიკროიარაღების მაქსიმალური განვითარება.
4. მაკროლითური ტექნიკა.
5. „მოკოდვის“ ტექნიკა.
6. „მოცაგი“ რეტუშის ფართო გამოყენება მიკროლითების დამუშავებაში.
7. ზურგათილი, მაღალი ტრაპეციები და სწორკუთხედები.
8. სამგვერდაბლაგველი დაბალი ტრაპეციები.
9. რკალდაბლაგველი სეგმენტები.

ეს ნიშნები სრულ საფუძველს გვაქვს ოდიშის ტიპის ძეგლები (კისტრიკი, ნაყნაა შილოვა, გურიანთა, მამათი, ანასეული II) გვიანი ნეოლითის საფეხურს მიეკუთვნათ. აღნიშნული ნიშნები ამჟამად განასხვავებს ამ კომპლექს-

⁸⁶ Н. В. Хоштария, Археологические разведки в бассейне р. Энгурн, в 1940 г., 1940, გვ. 16 (ხელნაბეჭდი).

⁸⁷ საქართველოს არქეოლოგია, 1959. თბ., გვ. 54.

⁸⁸ А. А. Формозов, Неолит Крыма, стр. 174.

ნებს დას. ამიერკავკასიის მეზოლოთური და ადრენეოლოთური ძეგლებისაგან. დასაყვთ ამიერკავკასიის ნეოლოთური კომპლექსების შესწავლის შედეგად მათი ქრონოლოგიური ურთიერთობა შემდეგი თანამიმდევრობით წარმოგვიდგება: ადრენეოლოთურ საფეხურს უნდა ეკუთვნოდეს კონტრიშის ნამოსახლარები (ქობულეთი, ხუცუბანი) და ანასეული I, ხოლო გვიანნეოლოთის — ე. წ. ოდიშის ტიპის ძეგლები (ოდიში, კისტრიკი, ნიუნაია შილოკვა, გურიანთა, მამათი. ანასეული II).

მიუხედავად იმისა, რომ ოდიშის ტიპის ძეგლები ერთმანეთის ანალოგიურია. მათ შორის არის აგრეთვე მცირეოდენი განსხვავებაც, რაც უნდა გვიჩვენებდეს გვიანი ნეოლოთის საზღვრებში ძეგლთა შორის არსებულ ქრონოლოგიურ თანამიმდევრობას.

კერამიკის საერთო დახასიათებიდან ჩანს, რომ ანასეული II-ის ორნამენტი დანარჩენ ძეგლებთან შედარებით გამდიდრდა ახალი ელემენტებით. მის ძირითად სახედ კვლავინდებურად რჩება „წიწვისა“ თუ „თავთაისი“ გამოსახულება. თუმცა მასთან ერთად უკვე ჩნდება ტალღისებური და რელიეფური სახეები, რაც ოდიშში და გურიანთაში არ არის. ოდიშთან შედარებით ანასეულ II-ში კოპების რაოდენობა და ზომები მატულობს და ჩნდება თითო-ორი რქისებური შვერილიც, ოდიშში კი მცირე რაოდენობით გვაქვს ოდნავ შეამჩნევი ბურცობები, ხოლო რქისმაგვარი შვერილები საერთოდ არ არის. კოპები და შვერილები არ არის გურიანთასა და მამათში. ანასეული II-ის ჭურჭლის პირები, შემკულობის მხრივ, დიდი მრავალფეროვნებით გამოირჩევა. ქდეები. ტალღები და ღრმულები უამრავი სახეცვლილებებითაა წარმოდგენილი. ანასეულ II-სთან შედარებით ოდიშისა და გურიანთის ჭურჭლის პირები ერთფეროვანია. ოდიშის, გურიანთისა და მამათის ჭურჭლის ძირების უმრავლესობა ხასიათდება ძირითად კედლებზე ქუსლიანი გადასვლით. ანასეული II-ში კი ჭარბობს ძირები კედლებზე კუთხოვანი გადასვლით. ანასეულ II-სა და გურიანთაში გვაქვს შეზნქილი ძირები, რაც არ არის ოდიშსა და მამათში. ანასეული II-ის კერამიკა ოდნავ უკეთაა გამოშფვარი, ვიდრე დანარჩენი ძეგლებია. ანასეული II-ის კერამიკა ზემოთ ჩამოთელილი ახალი ელემენტების გაჩენის წყალობით ოდნავ უფრო ახალგაზრდად გამოიყურება, ვიდრე ამავე წგუჯის დანარჩენი ძეგლები. მსგავსი სურათი ჩანს ჭვის მასალის განხილვიდანაც. ოდიშში არის მარტივი, ორგვერდლამუშავებული ტრაპეციები და რკალათილი სეგმენტები. მას, ისევე როგორც მეზოლოთისა და ადრენეოლოთის ძეგლებს, არ ანასიათაბს სამგვერდლამუშავებული დაბალი ტრაპეციები, რაც იმის მაჩვენებლები უნდა იყოს, რომ ოდიში ყველაზე მეტად ინახავს მეზოლოთურ და ადრენეოლოთურ ტრადიციებს, თუმცა ამავე დროს მასში არის გვიანი ნეოლოთის ყველა ნიშანი (კერამიკა. მრავალრიცხოვანი ჭვის გახეხილ-გაპრიალებული იარაღები, „მოკოლივთა“ ტექნიკა და მალალი ზურგათილი სწორკუთხედები). რაც შეეხება ანასეულ II-ს, აქ გეომეტრიული მიკროლითების მთავარი ფორმებია სამგვერდლამუშავებული ტრაპეციები და რკალდამლაგვებული სეგმენტები. მცირე რაოდენობითაა ორფერდლამუშავებული ტრაპეციები, ზურგათილი, მალალი სწორკუთხედები კი ოდიშსა და ანასეულ II-ში მთლიანად ერთნაირია. შედარება გვიჩვენებს, რომ ოდიშის ტიპის ძეგლებში გეომეტრიული მიკროლითები ყველაზე სუსტად ოდიშში ყოფილა განვითარებული, ხოლო ყველაზე მეტად კი ანასეულ II-ში.

აქვე გვინდა შევეხოთ მაკროლოთურ ტექნიკას, რომელიც, როგორც ზე-

მთ ალენიშნეთ, დამახასიათებელია ოდიშის, კისტრიკისა და ნიკნ. შილოკე-სათვის, ხოლო ანასეულ II-ში მიაი როლი ეკემა. აღნიშნულა ფაქტი შეუძლებელია აიხსნას მეურნეობის თავისებურებით (ოდიშში და ანასეულში ერთნაირ ბუნებრივი პირობები და ნიადაგებია). საფიქრებელია, რომ გვიანი ნეოლითის ადრეული ძეგლებისათვის ჭერ კიდევ დამახასიათებელი იყო მაკროლითური ტექნიკა, ხოლო ამავე საფეხურის მოგვიანო ნამოსახლარებზე იგი კარგავს თავის მნიშვნელობას.

გვიანი ნეოლითის ძეგლების ქვის მასალისა და კერამიკის ანალიზიდან ირკვევა, რომ ამ კომპლექსებს შორის ოდიში უფრო ადრეული უნდა იყოს, ვიდრე ანასეული II, ხოლო დანარჩენი ძეგლები მათ შორის უნდა მოთავსდეს. ცხადია, ამგვარი ქრონოლოგიური თანამიმდევრობა გვიანი ნეოლითის საზღვრებში უნდა ვიგულისხმოთ.

აქვე უნდა შევეხოთ დას. ამიერკავკასიის ნეოლითის აბსოლუტურ თარიღს. აქამდე ამ საკითხის გარკვევისას ამოსავალ წერტილად იყენებდნენ დ. წ. III ათასწლეულის „მტკვარ-არაქსის“ კულტურის ძეგლებს. რადგან ნეოლითური კომპლექსები ქრონოლოგიურად წინ უსწრებდა „მტკვარ-არაქსის“ კულტურას, ამიტომ ისინი ძვ. წ. IV ათასწლეულით თარიღდებოდა⁸⁹. სადღეისოდ ამიერკავკასიის ნეოლითის აბსოლუტურ თარიღს უფრო მყარი საფუძველი გააჩნია. უქანასკნელ წლებში ამიერკავკასიაში აღმოჩნდა შუალედური ძეგლები (ქიულ-თეფე I-ის ქვედა ფენა, თოირა-თეფე, შულავერი, წოფი, სამელე კლდე) „მტკვარ-არაქსის“ კულტურასა და ნეოლითურ კომპლექსებს შორის. რამდენიმე მათგანი დათარიღებულია რადიოქიმიური მეთოდით:

ქიულ-თეფე I-ის 18.8 მ სიღრმიდან ამოღებული ნახშირმა შემდეგი თარიღი მოგვცა: 5570 ± 90 ე. ი. 3807 $\pm$ 90 ჩვ. წ.-მდე⁹⁰.

თოირა-თეფეს 2 მ სიღრმიდან (ენეოლითური ფენა) ამოღებულმა ნახშირმა მოგვცა თარიღი: 4295 ± 125 ჩვ. წ.-მდე⁹¹.

შულავერი I ორჯერა დათარიღებული რადიოქიმიური მეთოდით⁹². 2.2 მ სიღრმიდან აღებულმა ნახშირმა მოგვცა თარიღი: 5920 ± 300 წელი. ე. ი. 3954 ± 300 ჩვ. წ.-მდე. ხოლო 4.4 მ სიღრმიდან აღებული ნახშირი დათარიღდა 6625 ± 210 წ. ე. ი. 4659 ± 210 ჩვ. წ.-მდე. ორმეტრიანი ფენის დაგროვება მომდარა დაახლ. 7 საუკუნის მანძილზე.

როგორც ჩანს, ქიულ-თეფე I ძვ. წ. IV ათასწლეულს განეკუთვნება, ხოლო შულავერის ქვედა ფენა და თოირა-თეფე კი ძვ. წ. V ათასწლეულით თარიღდება. აღნიშნულ ძეგლებს ქრონოლოგიურად წინ უსწრებს გვიანნეოლითური კომპლექსები. შულავერი კომპლექსების აღმოჩენა აქაც ნაკარაუღებელია. რის გამოც კირს წინასწარულად ძეგლების დათარიღება ყოველ შემთხვევაში ერთი ცხადია, რომ ახალი აღმოჩენების შედეგად გვიანნეოლითური ძეგლების ხნაუნება იზრდება, მათი თარიღი ძვ. წ. VI ათასწლეულის აქეთ აღარ უნდა ვიგულისხმოთ.

⁸⁹ А. А. Формозов, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 149.

⁹⁰ ანაღები გაეთვებლა სსრკ-ს ლაბორატორიაში (—477); იხ. А. А. Иессен, *Из исторического прошлого*, МИА, 125, М., 1965, стр. 12.

⁹¹ ანაღები გაეთვებლა ბოშქის ლაბორატორიაში; იხ. И. Г. Нариманов, *Древнейшая земледельческая культура Закавказья*, стр. 123.

⁹² А. А. Бурчуладзе, *Определение активности радиоуглерода пропорциональным счетчиком и ее применение для решения некоторых вопросов археологии Грузии*, Автореферат, Тбилиси, 1966, стр. 10, ТБ-15, 16.

დასასრულს უნდა შევეხოთ არქეოლოგიურ ლიტერატურაში გავრცელებული ზოგიერთი ძველის თარიღს. ლითონი თავისი წარმოშობის ადრეულ საფეხურზე ვერ ცვლის ქვას. ამიტომ ამ დროის კომპლექსებში იგი ან საერთოდ არ გვხვდება. ან მეტად იშვიათია. ძირითად ელემენტებად გვევლინება ქვის მასალა და კერამიკა. ამის გამო ეს ფაქტი ხშირად იწვევს გაუგებრობას ენეოლითური ძეგლების დათარიღებისას. ამასთან დაკავშირებით, არქეოლოგიურ ლიტერატურაში სადავოდ ითვლება თეთრამიწისა და საგვარჯილეს „ნეოლითური“ ფენის თარიღი.

აღნიშნული კომპლექსები შეისწავლა ნ. ბერძენიშვილმა (კილაძე); თეთრამიწა მან ნეოლითის შუა საფეხურით დაათარიღა⁸³, ხოლო საგვარჯილეს II ფენა — ნეოლითით⁸⁴.

თეთრამიწისა და საგვარჯილეს ნეოლითური თარიღის შესახებ არაერთხელ იყო გამოთქმული ეჭვი⁸⁵.

უკანასკნელ წლებში აღმოჩენილი ნეოლითური ძეგლების შესწავლა-გათვალისწინება და ზემოაღნიშნული კომპლექსების დაწვრილებითი ანალიზი კიდევ უფრო საეჭვოს ხდის აღნიშნულ თარიღს.

შეეხვით თეთრამიწისა და საგვარჯილეს „ნეოლითური“ კომპლექსების დამახასიათებელ ნიშნებს. მათ შემადგენელ ელემენტებს და შეედაროთ ისინი დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითურ ძეგლებს:

1. თეთრამიწისა და საგვარჯილეს კოლექციებს მიკროლითური ტექნიკა და გეომეტრიული ფორმის ჩასართები არ ახასიათებს. აღნიშნული ელემენტები კი, როგორც ზემოთ გვქონდა საუბარი, არის ერთერთი მთავარი ნიშანი დასავლეთ ამიერკავკასიაში დღემდე ცნობილი ნეოლითური ძეგლებისა. მიკროლითური ტექნიკის და(კემა, გეომეტრიული ფორმის ჩასართების გაქრობა და რიყის ქვის იარაღების სიქარბე ახასიათებს ლითონის ხანის ძეგლებს (შლიმე ოჩაქი, ანშორის ენეოლითური ფენა, მოლდოვკა, კაზაჩი ბროდი, ავეჩკა, პლასტუნკა, ბატარეკა (სოკის რ-ნი). ოჩამჩირაჟა მადგომი.

მიკროლითური ტექნიკა და გეომეტრიული ფორმები ვადანაშთის სახით გვხვდება ზოგიერთ ადრეენეოლითურ ძეგლებზე (სამეღე კლდე, დარკვეთის ხე, მეშოკო).

2. თეთრამიწისა და საგვარჯილეს კაყის ნაწარმი არ არის ბეჭითად და ფაქიზად დამუშავებული, როგორც ეს ნეოლითურ ძეგლებს ახასიათებს. იარაღების უმრავლესობა დამზადებულია ანატყეცებზე მაშინ, როდესაც დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითურ ძეგლებში ისინი თხელ და ვიწრო, სწორწახნაგა ლამებებზეა ჩამოყალიბებული.

⁸³ ნ. კილაძე (ბერძენიშვილი), ახალი ქვის ხანის ძეგლები თეთრამიწიდან, მალევე საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკ. 29, 1951, გვ. 262, 264.

⁸⁴ ნ. კილაძე (ბერძენიშვილი), მრავალფენიანი არქეოლოგიური ძეგლი „საგვარჯილე“. საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. 14, 9, 1953, გვ. 56.

⁸⁵ А. А. Формозов, Неолит и энеолит северо-западного Кавказа в свете последних исследований С.А. № 3 1964, М.: Д. М. Туш а б р а м и ш в и л и, Итоги работ палеонтологической экспедиции Каврильского устья (Чхатурский район) за 1963—1964 гг. Материалы сессии посвященной итогам археологических исследований 1964 года в СССР (Тезисы докладов), Бвху. 1965, стр. 55; Л. Д. Небиеридзе, О датировке некоторых неолитических памятников Грузии, Всесоюзная научная сессия, посвященная итогам археологических исследований 1966 года в СССР. Краткое содержание докладов. 1967. Кишинев.

3. თეთრამიწისა და საგვარჯილეს კოლექციებს საქრისები არ ახასიათებს, ნეოლითურ ძეგლებში კი საქრისების სიუხვე იქცეეს უურადლებას.

4. აღსანიშნავია თეთრამიწაზე ისრისპირების სიმრავლე (34 ცალი). ეს ფაქტი თავისთავად საინტერესოა, რადგან არც ერთ ნეოლითურ ძეგლზე არა გვაქვს ისრისპირების სიჭარბე. მათი მაქსიმალური რაოდენობა კომპლექსში ოთხს არ აღემატება. ისრისპირების დიდი რაოდენობა კი სწორედ ლითონის ხანის კომპლექსებისათვისაა დამახასიათებელი. საყურადღებოა ის, რომ თეთრამიწის ისრისპირებს შორის არ არის ლამელაზე დამზადებული, ცალმხრივდამუშავებული, მცირე ზომის ისრისპირები, რომლებიც გვხვდება გვიანი ნეოლითის კოლექციებში. თეთრამიწის ყველა ისრისპირი ანატყეხუა ჩამოყალიბებული და ორმხრივდამუშავებულია. აღსანიშნავია თეთრამიწაზე ფუძეპარალელი ისრისპირი, რაც ჭერჯერობით არც ერთი ნეოლითური კომპლექსიდან არაა ცნობილი. ენეოლითისა და ბრინჯაოს ხანის ძეგლებში კი ისინი ხშირად გვხვდებოდნენ. თეთრამიწის ფოთლისებური შუბისპირები ანალოგებს პოულობენ დამლაგომის მასალებში. ლ. სოლოვიოვი თეთრამიწისა და ვორონცოვის მღვიმის ისრისპირებს შორის დიდ მსგავსებას პოულობს⁹⁶. თეთრამიწისა და ლითონის ხანის ისრისპირების ფორმებში მსგავსებას პოულობს ბ. პიოტროვსკი⁹⁷.

5. თეთრამიწისა და საგვარჯილეს კომპლექსებში აღსანიშნავია რიყის ქვის გახეხილ-გაპირალებული იარაღების სიმრავლე. თუმცა ისინი თავისი ფორმით განსხვავდებიან ნეოლითურისაგან. რიყის ქვის იარაღებში წამყვანი ადგილი უკირავს ტრაპეციისა ან სამკუთხედის განიკვეთის მქონე, მომადლო სათელესატეხებს, ხოლო ცულების რაოდენობა შედარებით ნაკლებია. დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითურ ძეგლებში კი პირიქით, წამყვანი ადგილი ცულებს ეკუთვნის. საგვარჯილესა და თეთრამიწაზე არ გვხვდება ნეოლითისათვის დამახასიათებელი ცულის ფორმები. აქ ძირითადად წარმოდგენილია ე. წ. ცალპირლესილი ცულები, რომლებიც ლითონის ხანაში ფართოდაა გავრცელებული. ასევე ზემოთ აღნიშნული ფორმის სატეხ-სათელეები დამახასიათებელია ლითონის ხანის ძეგლებისათვის (ახშთირი, ნავალიშინო, ვორონცოვის მღვიმე, სამეღე და სამერცხლე მღვიმეები), ხოლო რაც შეეხება ნეოლითურ ძეგლებს, მათში მსგავსი იარაღები მხოლოდ ჩასახვის პროცესშია. ლ. სოლოვიოვი მსგავსებას პოულობს ვორონცოვის მღვიმის ცულებსა და საგვარჯილეს ცულებს შორის⁹⁸.

6. დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითურ სადგომებზე ჭერჯერობით არაა ცნობილი ე. წ. „სოკი-ადლერის“ ტიპის თოხები, რომლებიც დამახასიათებელია დასავლეთ ამიერკავკასიის ლითონის ხანის ძეგლებისათვის. მსგავსი თოხები ნაპოვნია მდ. მზიმთაზე ახშთირის მახლობლად, მოლდოვკაში, კაზაჩი ბროდში, ს. ხეივანში და ბარანოვკაში, ადლერის რაიონში (ბოსტნეულის საბჭოთა მეურნეობასა და ფრუნზეს სახ. საბჭოთა მეურნეობასთან) სოკის მახლობლად—აეჩქასთან, პლასტუნკასთან და ბატარეიკაზე⁹⁹, ოჩამჩირის სადგომზე¹⁰⁰. აღნიშნუ-

⁹⁶ Л. Н. Соловьев, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 139.

⁹⁷ Б. Б. Пнотровский, *Археология Закавказья*, 1949. Л., стр. 28.

⁹⁸ Л. Н. Соловьев, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 140.

⁹⁹ В. И. Маркович, Р. М. Мунчаев, *О двух типах каменных орудий Северного Кавказа*; КСИА АН СССР, 84, 1961.

¹⁰⁰ Л. Н. Соловьев, *Энеолитическое селище у Очамчирского порта в Абхазии*, т. II, «Материалы по истории Абхазии», Труды Аб НИИ Груз. ФАН, вып. 15, Сухуми, 1939.

ლი ფორმის თხები ცნობილია წინა აზიის ძეგლებიდან — სიალყ I¹⁰¹, ხასუნა¹⁰², სუზა¹⁰³, ჯემდეთ-ნასარი¹⁰⁴, თეთრამიწაზე ნაპოვნი თხების ზოგიერთი ეგზემპლარი ახლსაა ამ იარაღებთან. თეთრამიწის თხების მსგავსი იარაღები ნაპოვნია ანშოლის ზედა ფენაში¹⁰⁵.

7. თეთრამიწაზე და საგვარჯილეში ნაპოვნია მოგრძო ფორმის ხელსაფეკვაკები, ნეოლითისათვის კი დამახასიათებელია ბრტყელი ოთხკუთხა ან მომრგვალო ხელსაფეკვაკები შუაში ღრმულით (ოდიში, გურიანთა, ანასელუი¹¹). მოგრძო მოყვანილობის ხელსაფეკვაკები გვხვდება კავკასიის ლითონის ხანის ძეგლებში (ანშორი. ვორონცოვის მღვიმე, ოჩამჩირის ნამოსახლარი, აგუბეკოვოს ნამოსახლარი).

8. კაეის დაკბილული, ორმხრივდამუშავებული ნამგლისპირები თეთრამიწისა და საგვარჯილეს მასალების ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილია. ამგვარი იარაღები არ არის ცნობილი ამიერკავკასიის, წინა და შუა აზიის ნეოლითური ძეგლებიდან. ნეოლითის ხანაში მათ მაგივრობას სწევენ სწორწახნაგა ლამელები ან ლამელის განივი ნატეხები. ნამგლისპირები არ ახასიათებს არც ამიერკავკასიისა და წინა აზიის ადრესამიწათმოქმედო კულტურის ძეგლებს (წოფი, შომუთეფე, თორა-თეფე, განლი-თეფე, ხასუნა, სიალყ I...), კაეის დაკბილული ნამგლისპირები გვხვდება „მტკვარ-არქისის“ კულტურის ნამოსახლარებში.

9. თეთრამიწასა და საგვარჯილეს ახასიათებს კერისთაეები, რაც დასაყდეთ ამიერკავკასიის ნეოლითური ძეგლებიდან არაა ცნობილი. კერისთაეები არ უხვდება არც სამხრეთის ნეოლითურ კომპლექსებში. ამიერკავკასიისა და წინა აზიაში ისინი ლითონის ხანაში ჩნდება (ანშორი, ვორონცოვის მღვიმე, ოჩამჩირე, მერსინი, ამუკი).

10. აღსანიშნავია კიდევ ერთი საინტერესო ელემენტი ამ კომპლექსებისა. ესაა ქვის სამაჭურები. თეთრამიწაზე ისინი მერგელისაგანაა დამზადებული, საგვარჯილეში კი ქვისა და თიხისაგან. სამაჭურები არაა ცნობილი ამიერკავკასიისა და წინა აზიის ნეოლითური ძეგლებიდან. მათი გარეხა ლითონის ხანას ემთხვევა. თეთრამიწის მსგავსი სამაჭურები აღმოჩენილია მღვიმე ოჩაენიში¹⁰⁶, ნალჩიკის სამაროვანზე¹⁰⁷, მეშოკოს ქვედა ფენაში, სკალასა და ვესიოლის ნამოსახლარებზე. კამენომოსტსკაიას ზედა ფენაში¹⁰⁸, საჩხერის სამაროვანზე¹⁰⁹. აღნიშნული ძეგლებიდან არც ერთი არ ეკუთვნის ნეოლითს, ისინი ლითონის ხანის სხვადასხვა საფეხურს განეკუთვნება. მსგავსი მდგომარეობაა წინა აზიაში. ქვის სამა-

¹⁰¹ R. Chirshman. Fouilles de Sialk pres de Kashan, Paris, 1938, ტაბ. LVII, 9.

¹⁰² Selon Lloyd. Fuad Safar. Tell Hassuna INES, IV, 4, Chicago, 1945, Es. 19-20.

¹⁰³ I-de Morgan. La Prehistoire orientall, III, Paris, 1927, ნახ. 89, 101-104.

¹⁰⁴ E. Mackay. Report on Excavations at Imdet Nasr. Iraq. „Field Museum of Natural History, Anthropology, Memorials“, I, 3, 1931, ნახ. LXXV, 10.

¹⁰⁵ Б. В. Пиотровский. Д. С. Б. 6. 3. 28.

¹⁰⁶ Г. Н. Соловьев, указ. соч., стр. 141.

¹⁰⁷ А. П. Круглов, Б. В. Пиотровский, Г. В. Подгаскикий, Могильник в Нальчике, МИА. № 3, 1941, таб. V, VI.

¹⁰⁸ А. А. Формозов, Неолит и энеолит, стр. 17.

¹⁰⁹ Б. А. Куфтин. К вопросу о ранних стадиях бронзовой культуры на территории Грузии. КСИИМК. VIII, 1940, стр. 1; საქ. ს. ს. მეცნიერების აკადემიის ფონდები, კვლ. 9-61-112; 10-61-69, 70.

ჯურები აქ ნეოლითის შემდგომ საფეხურზე ჩნდება. თეთრამიწისა და საგვარჯილეს (II ფენა) მასალის ანალოზიდან ჩანს, რომ დასაუღეთ ამიერკავკასიის გვიანი ნეოლითის ძეგლები ქრონოლოგიურად მათ წინ უსწრებს. თეთრამიწისა და საგვარჯილეს უკვე გააქვს კარგად განვითარებული სოლისებური და გახვრეტილი ცულები, კაცის დაკბილული ნამგლისპირები, კვირისთაუები, მოგრობ ხელსაფეკვები, სამაჭურები, ყურიანი და პირგადაშლილი სხვადასხვა ფორმის თიხის ჭურჭელი, ე. ი. ყველა ის ნიშანი, რაც დამახასიათებელია ლითონის ხანის ძეგლებისათვის.

ზემოთქმული და აგრეთვე ის ფაქტი, რომ საგვარჯილეს „ნეოლითურია“ ფენის ზედა ნაწილში ნაპოვია თვითნაბადი სპილენძისაგან დამზადებული ოთხწახნაგა სადგისი და შიგრი ზომის ანკესები, ცხადყოფს, რომ აღნიშნულ ძეგლებს ნეოლითს ვერ მივაკუთვნებთ. როდესაც ჩვენ თეთრამიწას ლითონის ხანის ძეგლებს მივაკუთვნებთ, მხედველობაში გვაქვს თეთრამიწის ის კოლექცია, რომელსაც ხეოლითითა დათარიღებული¹¹⁰, არქეოლოგიურ ლიტერატურაშია შესული და შეტანილია არქეოლოგიის სახელმძღვანელოში. როგორც მასალის მოყვანილი ანალიზი ცხადყოფს, აღნიშნული კოლექციის მთავარი და ძირითადი ნაწილი ენეოლით-ადრებრინჯაოს ხანას განეკუთვნება: სწორედ ამის გამო არა ერთმა არქეოლოგმა (პოტროვსკი, ფორმოზოვი, სოლოვიოვი¹¹¹) აღნიშნა თეთრამიწისა (იგულისხმება ეს გამოქვეყნებული კოლექცია) და საგვარჯილეს (ლიტერატურაში ცნობილი „ნეოლითური“ ფენა) დიდი მსგავსება ადრე ლითონის ხანის ძეგლებთან — მეშოკო, სკალა, ნალჩიკის სამაროვანი და ვორონცოვის მღვიმის მასალები.

საერთოდ კი რაც შეეხება თეთრამიწას, მთლიანად იგი მრავალფენიანი ძეგლია¹¹². ჩვენს მიერ თეთრამიწაზე 1960 წ. და მას შემდეგაც არაერთხელ ყოფილა შეგროვებული მუსტიერული ქვის მასალა თუ ანტიკური ხანის კერამიკა. ს. ჯანაშიას სახ. სახელმწიფო მუზეუმის ქვის ხანის ფონდში დაცულია თეთრამიწის მუსტიერული და ენეოლით-ადრებრინჯაოს ხანის მასალა. 1968 წ. ნ. ბერძენიშვილის მიერ თეთრამიწაზე ნანახ სამშენებლო თხრილის ჭრალში ნაპოვნი იყო სხვადასხვა დროის მასალა, რამაც კიდევ ერთხელ დაადასტურა ამ ძეგლის მრავალფენიანობა. როგორც ჩანს, ეს ბორცვი სამოსახლოდ ხანგრძლივი დროის მანძილზე იყო გამოყენებული (მუსტიერდან ანტიკურ ხანამდე). ცხადია, ასეთ ვითარებაში არ უნდა გამოირიყოს აქ ნეოლითური ფენისა თუ მისი ელფერის მასალის პოვნა. როდესაც უარყოფთ თეთრამიწისა და საგვარჯილეს ნეოლითურ თარიღს, ვკვლისხმობთ თეთრამიწის ნეოლითით დათარიღებულ, გამოქვეყნებულ კოლექციას და საგვარჯილეს არქეოლოგიურ ლიტერატურაში შესულ და მუზეუმში დაცულ მასალებს. ამ კომპლექსების თარიღის გარკვევას დიდი მნიშვნელობა აქვს, რადგან კავკასიის ლითონის ხანის მთელი რიგი ძეგლები ნეოლითურად ითვლებოდა. კომპლექსები, რომლებშიც გამქრალი იყო მიკროლითური ტექნიკა, ხოლო ქვის მასალას წამყვანი ადგილი ეკირა, ნეოლითურად იყო მიჩნეული. ასეთი იყო: აგუბეკოვოს ნამოსახლარი, ნალ-

110 ნ. კილაძე (ბერძენიშვილი), დასახ. ნაშრომი.

111 Л. Н. Соловьев, დასახ. ნაშრომი, გვ. 139, 149, 141; А. А. Формозов, დასახ. ნაშრომი, გვ. 20. Б. Б. Пиотровский, დასახ. ნაშრომი, გვ. 28, 29.

112 ლ. თუშაბრამიშვილი, ლ. ნებეიკიძე, საქართველოს ენეოლითური და ნეოლითური კულტურის ურთიერთობისა და ქრონოლოგიის საკითხისათვის, 1967 (ხელნაბეჭდი).

ჩიკოს სამაროვანი, ადღერის სადგომები, ახშორის ზედა ფენა, ეორონოკოვის მღვიმის „ნეოლითური“ ფენა და სხვები. მათი საშუალებით ხასიათდებოდა ნეოლითის გვიანი საფეხური კავკასიაში¹².

ახლადამოჩენილი ნეოლითური და ენეოლითური კომპლექსების შესწავლის საფუძველზე ისმის საკითხი ამ ძეგლების თარიღის გადასინჯვისა. ნეოლითის გვიანი საფეხურის დახასიათება მართებული უნდა იყოს ოდიშის ტიპის ძეგლებით.

---

¹² А. А. Фсрмозов, Неолит Крыма, стр. 126—129, 146; Л. Н. Соловьев, Новый памятник, стр. 135—146.

**დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითის ადგილი კავკასიის
კულტურის განვითარების ისტორიაში**

დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითური კულტურის ზემოთ მოყვანილი დახასიათებიდან ჩანს, რომ ამ ტერიტორიაზე გვაქვს ძეგლების ორი ქრონოლოგიური ჯგუფი (ადრე და გვიანი ნეოლითი). მათი შესწავლისას გაირკვა, რომ თითოეულ ჯგუფს აქვს თავისი დამახასიათებელი ნიშნები, რაც ანსხვავებს მათ წინმავალი საფეხურის ძეგლებისაგან. ადრენეოლითურ და გვიანნეოლითურ კომპლექსებს განვითარების ერთიანი ხაზი აკავშირებს. ყოველივე ეს კი მიუთითებს დას. ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე ნეოლითის ხანაში ერთიანი კულტურის არსებობაზე.

წინა თავში განვიხილეთ ადრე და გვიანნეოლითური ძეგლების დამახასიათებელი ნიშნები, ფაირკვა, რომ გვიანნეოლითს, ადრენეოლითისაგან განსხვავებით ახასიათებს თვისობრივად ახალი ნიშნები; კერამიკა, „მცოცაეი“ რეტუში, იარაღების ორმხრივი დამუშავება, ზურგათილი გეომეტრიული მიკროლითები, რკალდაბლაგვებული სეგმენტები, მაკროლითური ტექნიკა, „მოკოდვის“ ტექნიკა. არის კიდევ ნიშნები, რაც განასხვავებს გვიანნეოლითს ადრენეოლითისაგან, მაგრამ ისინი არ არის თვისობრივად ახალი. ასეთებია: რიყის ქვის გაბრიალებული იარაღების ფართო გამოყენება, განსხვავება მათ ფორმებში; მიკროლითური ტექნიკის მაქსიმალური განვითარება, გეომეტრიული მიკროლითების, საფხეკების, საჭრისების, სახერცებისა და სხვა იარაღების ცელილებები (ფორმებისა და რაოდენობრივი).

ზემოთ ჩამოთვლილი ახალი ნიშნები საერთოა დასავლეთ ამიერკავკასიის ყველა გვიანნეოლითური ძეგლისათვის. ამ საერთო ნიშნებით დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითი განსხვავდება ჩრდილო კავკასიის, უირიშის, სამხ. უკრაინისა და წინა აზიის ნეოლითური კულტურებისაგან. ეს ის ნიშნებია, რომლებიც დას. ამიერკავკასიის ნეოლითს გამოყოფს მეზობელი ტერიტორიის კულტურისაგან. ცხადია, ეს განსხვავება არ გამორიცხავს, რომ დას. ამიერკავკასიის ნეოლითურ კულტურას აქვს აგრეთვე ზოგიერთი საერთო ნიშანიც მეზობელ კულტურებთან, რაც ნეოლითური ტომების კულტურული ურთიერთობის შედეგი უნდა იყოს. ამ საკითხს ქვემოთ შევეხებით.

მასალის შესწავლამ გვიჩვენა, რომ დას. ამიერკავკასიის გვიანი ნეოლითის ახალმა ნიშნებმა სხვადასხვა ძეგლებში განსხვავებული ასახვა ჰპოვა. შევეხებით მათ ცალ-ცალკე.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, დას. ამიერკავკასიის ძეგლებისათვის დამახასიათებელია სრულიად ერთგვაროვანი კერამიკა (ქურკლის ერთნაირი დამზადების

წესი. ფორმა. კეისი ფაქტურა, გამოწვა). განსხვავება მხოლოდ იმაშია, რომ ოღიშის. გურიანთისა და ანასეული II-ის კერამიკას ახასიათებს ორნამენტი, კისტრიკისა და ნიენ. შილოვკასას კი არა. ოღიშის, გურიანთისა და ანასეული II-ის კურკლის პიობის უმეტესობა დაქდელუია, კისტრიკისა და ნიენ. შილოვკას კურკელს კი სადა და სწორი პირი ახასიათებს. დას. ამიერკავკასიის ერთგვაროვანი კერამიკის შიგნით სხვა განმასხვავებელი ნიშნები არ არის.

დას. ამიერკავკასიის გვიანნეოლითურ ძეგლებს ახასიათებს კიდევ ერთი სრულიად ახალი ნიშანი. რაც წინა საფეხურებზე არ გვხვდება — „მცოცავი“ რეტუშით ზურგათლილი გეომეტრიული მიკროლითები. მაგრამ იმ განსხვავებით, რომ ოღიშში, გურიანთაში და ანასეულ II-ში ისინი გვაქვს ობსიდიანის მალალი, ზურგათლილი სწორკუთხედების სახით, კისტრიკში და ნიენაია შილოვკაში კი კაქის მალალი. ზურგათლილი ტრაპეციები. ფუნქციურად ეს ერთი და იგივე იარაღებია.

კისტრიკსა და ნიენ. შილოვკას ახასიათებს და რეტუშით თავგამოყვანილი ლამელები. ოღიშში, გურიანთასა და ანასეულ II-ში კი ამგვარი იარაღები არ არის.

ამ განსხვავებამ გვიჩვენა, რომ დას. ამიერკავკასიის გვიანნეოლითური ძეგლების არსებული ერთიანობის შიგნით ცალკეულ კომპლექსებს აქვს თავისი განმასხვავებელი ნიშნებიც, რის მიხედვითაც ეს ძეგლები ორ ჯგუფად იყოფა: ერთს ახასიათებს ორნამენტირებული კერამიკა, კურკლის პირის დაქდევა და ობსიდიანის მალალი, ზურგათლილი სწორკუთხედები (ოღიში, გურიანთა, ანასეული II), მეორეს — არაორნამენტირებული კერამიკა, კურკლის სადა პირი, კაქის მალალი, ზურგათლილი ტრაპეციები და რეტუშით თავგამოყვანილი ლამელები (კისტრიკი, ნიენ. შილოვკა). მართალია, ეს ნიშნები ჭერჯერობით ცოტაა, მაგრამ გუდაუთისა და ადღერის რაიონებში ნეოლითური ძეგლების რაოდენობის გაზრდასთან ერთად, შესაძლოა ისინი უფრო მკაფიოდ გამოიყოფას.

ისმის საკითხი, რამ განაპირობა ძეგლების ეს განსხვავება — ლოკალურმა თავისებურებამ თუ ქრონოლოგიურმა მომენტმა?

წინა თავში აღვნიშნეთ, რომ ოღიშის ტიპის ძეგლებში მცირეოდენი ქრონოლოგიური განსხვავებაა (გვიანი ნეოლითის საზღვრებში). ქვის მასალის ტიპოლოგიურ-შედარებითი შესწავლის საფუძველზე გაიკვია, რომ კისტრიკისა და ქვ. შილოვკის ქვის ინვენტარი უფრო განვითარებულია, ვიდრე ოღიშისა, სადაც ორნამენტიანი კერამიკა და ქდელუპირიანი კურკლებია. ასე, რომ კისტრიკისა და ქვ. შილოვკის უორნამენტობას ვერ ავხსნით ამ კომპლექსების შედარებით არქაულობით.

კომპლექსებში სხვადასხვა იარაღის (ფუნქციურად იგივე) ესა თუ ის შეფარდება, ასევე განსხვავება მოხაზულობაში, დამუშავების ტექნიკაში ან სხვა წვრილმანში განსაზღვრავენ ამა თუ იმ ლოკალურ კულტურას. მაგრამ ეს განსხვავება არ უნდა დაუკავშირდეს ბუნებრივი პირობების ან მეურნეობის თავისებურებას!

---

1 Н. О. Бадер, Историко-культурные области верхнепалеолитического и мезолитического времени в восточном Средиземноморье. Диссер. работа на соискание ученой степени канд. исторических наук (рукопись), Институт Археологии, стр. 64.

მ. ფოსი თელის, რომ ორნამენტის ერთიანობა საგულისხმებელია გარკვეულ ლოკალურ თუ ეთნიკურ ჯგუფში².

ძეგლების ამ ორი ჯგუფის სახით საქმე უნდა გვექონდეს დას. ამიერკავკასიის ნეოლითური გვიანნეოლითური კულტურის შიგნით არსებულ ორ ლოკალურ ვარიანტთან. გამორჩეული არ არის აგრეთვე, რომ თითოეული მათგანი გარკვეულ ეთნიკურ ჯგუფს შეესატყვისებოდა.

დას. ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე ადრენეოლითური ძეგლების სიმკირის გამო არ ხერხდება ამ საფეხურზე ლოკალური კულტურების გამოყოფა. ამავე მიზეზის გამო არ არის დადგენილი დას. ამიერკავკასიის ერთიანი ნეოლითური კულტურის ზუსტი გავრცელების საზღვრები, ხოლო რაც შეეხება გვიანნეოლითური კულტურის ლოკალურ ვარიანტებს, საფიქრებელია, რომ პირველი მათგანი მოიცავდა დადგენილი გურია-სამეგრელოს ტერიტორიას (გურიანთა, ანასეული II, ოდიში), მეორე კი აფხაზეთის ტერიტორიასა და აღმოსავლეთის რაიონს (კისტრიკი, ნიენაია შილოვკა).

ახალი ნეოლითური ძეგლების შემდგომი აღმოჩენა დააზუსტებს დას. ამიერკავკასიის ნეოლითური კულტურის ლოკალური ვარიანტების გავრცელების საზღვრებს.

დას. ამიერკავკასიის ნეოლითური კულტურის ნიშნებიდან განსაკუთრებით უნდა შევეხოთ თიხის ჭურჭელს მეტად თავისებური ორნამენტითა და ქდეული პირით. დას. ამიერკავკასიის ორნამენტირებულ კერამიკას (ოდიში, გურიანთა, ანასეული II) ახასიათებს კომპლექსური ერთგვარობა. მას საფუძვლად უდევს ძირითადად მცენარეული წარმოშობის ორნამენტი, რომელიც წარმოადგენს „წიწვეების“ თუ „თავთავების“ სახეების სხვადასხვა ვარიანტებით. დასავლეთ საქართველოს კერამიკაზე დამოწმებული ორნამენტი სრულიად განსხვავდება სტეპების, ტყე-სტეპებისა და ტყიანი ზოლის ნეოლითური ორნამენტისაგან. არაფერია საერთო არა აქვს მას არც ყირიმის ნეოლითური კერამიკის შემკულობასთან. განსხვავებულია აგრეთვე აღნიშნული რაიონების ჭურჭლების არქიტექტონიკა და დამზადების წესი.

მახლობელ აღმოსავლეთში ნეოლითური კერამიკა ჯერ კიდევ სუსტადაა შესწავლილი. წინა აზიის ნეოლითური კულტურა ხშირად ხასიათდებოდა ისეთი ძეგლებით, როგორცაა ხასუნა, სიალკ I, მერსინი, ხალაფი და სხვები, მაშინ, როდესაც ისინი წარმოადგენენ განვითარებულ სამიწათმოქმედო კულტურის ძეგლებს. სადღეისოდ უკვე დასმულია საკითხი ამ ძეგლების თარიღის გადასინჯვისა³. რაც შეეხება ნამდვილ ნეოლითურ კომპლექსებს, ისინი ცოტაა და არც თუ ისე კარგადაა შესწავლილი. მათგან შედარებით უკეთაა გამოკვლეული სირიისა და ჩრდილო ერაყის ძეგლები (იერიქონი, ჯარმო). უნდა აღვნიშნოთ, რომ დას. ამიერკავკასიის ნეოლითურ ორნამენტს ჯერჯერობით პარალელები არ მოეძებნება არც წინა აზიისა და არც ჩრდილოეთის სინქრონულ კომპლექსებში. ხოლო მოგვიანო პერიოდებში, „წიწვიანი“ თუ „თავთავიანი“ ორნამენტი ცნობილია მთელს კავკასიაში, ყირიმსა და მახლობელ აღმოსავლეთში. აღნიშნული ორნამენტი ცნობილია ტაშ-აირ IV ბ ჰორიზონტიდან. ა. კრაინოვი აღნიშნავს, რომ „წიწვიანი“ სახეები ამ ფენაში პირველად ჩნდება

² М. Е. Фосс, Древнейшая история севера европейской части СССР, МИА, № 9, 1952, М., стр. 54.

³ В. М. Массон, Древнеземледельческие племена южной Туркмении и их связи с Ираном и Индией, ВДИ, 1957, № 1, стр. 32.

და რომ ეს ქუჩაველი არც ფორმით და არც ორნამენტით არ უკავშირდება ამავე ძეგლის უფრო წინა ჰორიზონტების კერამიკას. მისი აზრით, „წიწვიანი“ ორნამენტი უნდა იყოს შედეგი ყირიმის მთისწინა ზოლში ახალი ეთნიკური ჯგუფების შეჭრისა⁴. აღნიშნული ორნამენტი დამახასიათებელია აგრეთვე კატაქომბური კულტურისათვის⁵.

არქეოლოგიურ ლიტერატურაში აღიარებულია ორნამენტის როგორც დეკორატიული, ისე მაგიურ-რელიგიური მნიშვნელობა. იგი ამკობს ქურველს, მასში იგრძნობა პირველყოფილი საზოგადოების რიტმისა და სილამაზის გრძნობა⁶. ამავე დროს ზოგიერთი მკვლევარი თვლის, რომ ორნამენტი პირველყოფილი საზოგადოების განვითარების ადრეულ საფეხურზე იხმარებოდა არა მარტო „შესამკობად“, არამედ მას ჰქონდა საკულტო მაგიური მნიშვნელობაც⁷. საბუთად მოჰყავთ ის, რომ ზოგიერთი ძეგლის (ბალახნისი, პლეხანოვის ბორი) ნეოლითურ კერამიკაზე ორნამენტი ქურკლის შიგნით — კედლებსა და ძირებზეა გაკეთებული. საფიქრებელია, რომ „წიწვიანი“ თუ „თავთაიანი“ ორნამენტის სხვადასხვა სახეების კავშირი მათი სემანტიკური ერთიანობის შედეგია. შესაძლებელია, განვითარების ადრეულ საფეხურზე დეკორატიულობა და სემანტიკა ერწყმოდა ერთმანეთს. მასალების სიმკირის გამო ძნელდება ამ ერთგვაროვანი ორნამენტის სემანტიკის საკითხის დასმა.

აქვე გვინდა შევეხეთ არქეოლოგიურ ლიტერატურაში გამოთქმულ მოსაზრებას კავკასიის კერამიკის შესახებ. არქეოლოგი ა. ფორმოზოვი აღნიშნავს, რომ კავკასიის ნეოლითურ კერამიკას ორნამენტი არ ახასიათებს⁸. ასეთი დასკვნა მას გამოაქვს კისტრიკისა და ქვ. შილოვის კერამიკის საფუძველზე და აგრეთვე მას მთელ კავკასიაზე. ეს მითუმეტეს გასაკვირია, რადგან თავისივე ნაშრომის 125-ე გვერდზე (სურ. 14) მას მოკლემული აქვს ოდიშის ოთხი ორნამენტობიანი ნიმუში, ხოლო იქვე აღნიშნავს, რომ ოდიშის კოლექციაში არის ათობდე ორნამენტირებული ფრაგმენტი. ა. ფორმოზოვი გულისხმობს ოდიშის პატარა კოლექციას, რომელიც დაცულია ლენინგრადში⁹, ხოლო ოდიშის ძირითად კომპლექსს, გურიანთისა და ანასეული II-ის დიდ კერამიკულ კოლექციებს, რომლებშიც უხეადაა ორნამენტირებული ნიმუშები, იგი არ ითვალისწინებს.

დას. ამიერკავკასიის გვიანნეოლითური ძეგლების საერთო დამახასიათებელი ნიშნებიდან უნდა აღვნიშნოთ სახვრეტ-ბურღებისა და დანების მეტად თავისებური ნერიები. ამ იარაღებს პარალელები არა აქვს ჩრდილოეთისა და სამხრეთის ნეოლითურ კულტურებში.

ასევე მეტად თავისებური ფორმაა ობსიდიანის მალალი, ზურგათილი სწორკუთხედები, რომლებიც ჭერჭერობით მხოლოდ დასავლეთ საქართველოდანაა ცნობილი.

4 Д. А. Крапнов, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 161, ტაბ. სურ. 4.

5 იქვე, გვ. 49.

6 Е. Ю. Кричевский, *Орнаментация глиняных сосудов у земледельческих плем. Уч. записки. серия ист. наук, вып. 13, ЛГУ, 1949, стр. 56.*

7 М. В. Воеводский, *К изучению гончарной техники первобытного коммунистического общества на территории лесной зоны европейской части РСФСР, ССР, т. 1, 1936, стр. 65.*

8 А. А. Формозов, *Неолит Крыма...*, стр. 143.

9 *ლენინგრადის ანთროპოლოგიისა და ეთნოგრაფიის მუზეუმი*, კოლ. № 5492; 5493.

რიყის ქვის გახეხილ-გაპარალელებული იარაღების სიმრავლე და ფორმების მრავალფეროვნება დამახასიათებელია დას. ამიერკავკასიისათვის. ყირიმში და წინა აზიის ძეგლებში ამგვარი იარაღები შედარებით მკრთალადაა წარმოდგენილი.

ნეოლითური კულტურის ზემოთ განხილული ზოგადი და ლოკალური ნიშნები საშუალებას გვაძლევს ვილაპარაკოთ დას. ამიერკავკასიის ერთიან. მეტად თავისებურ კულტურაზე და მის შიგნით არსებულ ორ ლოკალურ ვარიანტზე.

ადრენეოლითური კომპლექსების განხილვისას, იარაღების ფორმებში და დამუშავების ტექნიკაში აშკარად ჩანდა მეზოლითური ტრადიციების გაგრძელება, რასაც ჩვენ წინა თავში გავუსვით ხაზი. მეზოლითური ტრადიციების გაგრძელება საკმაოდ მკაფიოდ ჩანს აგრეთვე გვიანნეოლითურ კომპლექსებში. ამ ძეგლებში ახალ გეომეტრიულ ფორმებთან (სამკვერდდამუშავებულ ტრაპეციები, ბლაგვზურგა სეგმენტები, ზურგათილი, მალაი ტრაპეციები და სწორკუთხედები) ერთად ჭერ კიდევ საკმაოდ სწორად გვხვდება ორგვერდდამუშავებული ტრაპეციები და რკალათილი სეგმენტები. უკანასკნელები კი დამახასიათებელია ზედაპალეოლითური და მეზოლითური კოლექციებისათვის. სამკვერდდამუშავებული ტრაპეციების პროტოტიპი უნდა იყოს დას. აქაკასიის მეზოლითში ცნობილი (ქვაქარა, ჭამქალი) სამკვერდრეტუშირებულო, დიდი ზომის სწორკუთხედები, აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ დაწყებული ზედა პალეოლითიდან გვიანნეოლითამდე აშკარად შეინიშნება ამ ფორმების დახვეწა და სრულყოფა. ოღონის ტიპის ძეგლებში კიდევ გვხვდება თითო-ორი ბლაგვზურგა ლამელა, რომელიც ფართოდაა დამახასიათებელი ზედაპალეოლითური და მეზოლითური კომპლექსებისათვის.

გვიანნეოლითურ ძეგლებში განაგრძობს არსებობას საფხეკებისა და საქრისების მეზოლითური და ადრენეოლითური ფორმები.

ადრენეოლითური ცულებისა და სათლელ-სატეხების ფორმები თანაარსებობენ გვიანნეოლითურ კომპლექსებში ახლთან ერთად.

მასალების შედარებამ ცხადყო, რომ დას. ამიერკავკასიის გვიანნეოლითური კომპლექსები თავისი ფესვებით უკავშირდება ამავე ტერიტორიის მეზოლითურ და ადრენეოლითურ ძეგლებს და მათ შემდგომ განვითარებას წარმოადგენს. აღნიშნული ფაქტი ამ კულტურების გენეტიკურ კავშირზე მიუთითებს.

შედარებით უფრო ვრცლად გვიანდა შევეხებით გვიანნეოლითური და ენეოლითური ძეგლების კავშირს. იმის გამო, რომ ორივე კულტურის ძეგლები მხოლოდ უკანასკნელ ხანებში აღმოჩნდა. ამ საკითხის შესახებ ძალიან ცოტაა ცნობილი.

ენეოლითის ადრეული ეტაპი ამიერკავკასიაში დღემდე თითქმის შეუსწავლელია. უკანასკნელი წლების კვლევა-ძიების შედეგად როგორც საქართველოში. ასევე აზერბაიჯანში გამოვლინდა ენეოლითური ძეგლები (სამელე კლდე, დარკვეთის IV ფენა, შომუ-თეფე, ქულ-თეფე I-ის ქვედა ფენა), რომლებმაც ცხადყო, რომ მათი სახით საქმე გვაქვს საკმაოდ მძლავრ ენეოლითურ კულტურასთან, რომელიც ქრონოლოგიურად წინ უსწრებს ე. წ. „მტკვარ-არაქსის“ კულტურის ძეგლებს. ამ ძეგლების აღმოჩენამდე და გვიანი ნეოლითის გამოყოფამდე კი დასავლეთ ამიერკავკასიის ზოგიერთ ენეოლითურ ძეგლს ნეოლითს აკუთვნებდნენ (თეთრამიწა, საგვარჯილეს II ფენა. ახშორი, კორნკოლის მღვიმე). ამის გამო გვიანნეოლითისა და ადრებერძიან ხანის ძეგლებს შო-

რის არსებული შედეგი ხელოვნურად კიდევ უფრო იზრდებოდა. მათი მაკავშირებელი ძეგლები კი არ ჩანდა. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ პერიოდის კომპლექსების არასთანადო შესწავლის გამო ეს ხარვეზი დღესაც არაა შევსებული. ამიტომ დასავლეთ ამიერკავკასიის ენეოლითური კულტურის ხასიათი და მისი გენეტიკური კავშირი გვიანნეოლითთან კიდევ უფრო ბუნდოვანი იყო. ხშირად ხდებოდა დას. ამიერკავკასიის ნეოლითური კომპლექსებისა და ე. წ. „მტკვარ-არაქსისი“ კულტურის ძეგლების დაკავშირება და ნეოლითური ტრადიციების გაგრძელების ხელოვნური ძიება. სინამდვილეში კი „მტკვარ-არაქსისი“ კულტურის ძეგლებში არ ჩანდა ისეთი უტყუარი ნიშნები, რომლებიც შესაძლებელი იყო მიგვეჩინა ნეოლითური კულტურის ტრადიციების უშუალო გაგრძელებად. „მტკვარ-არაქსის“ კულტურის კავშირი უფრო მკაფიოდ უნდა გამოჩნდეს ახალაღმოჩენულ ენეოლითურ კომპლექსებთან. დასავლეთ ა/კავკასიის ნეოლით-ენეოლითური ძეგლების კავშირის შესახებ საინტერესო მასალებს ვაწვდის სამეცნიერ კლდე¹⁰. აქ აღმოჩენილ კერამიკას შორის არის ქილის ნივთები მოყვანილობის სწორკედლა. ბრტყელძირა ჭურჭლები, ძირიდან კედლებზე ქუსლიანი გადასვლით. აქვეა ქლეულპირიანი ჭურჭლის ფრაგმენტები. რომლებიც ახლოს დგანან ოდიშის, გურჯაანისა და ანასეული II-ის ნაკეთობებთან. განსხვავება იმაშია, რომ სამეცნიერ კლდის ჭურჭლის პირის ზოგიერთ ფრაგმენტზე ქდეები ერთმანეთისაგან შორიშორისაა დატანილი. განსაკუთრებული მსგავსება შეინიშნება სამეცნიერ კლდის ერთ ხშირქდეებიანი პირის ფრანგ მენტსა და ანასეული II-ის პირებს შორის. მათი გარჩევა გაკვირდებოდა.

სამეცნიერ კლდის ორგვერდამდებელი ტრაპეციები, ბრტყელი ცულები და სატეხ-სათლელები ახლოსაა ამავე სახის გვიანნეოლითურ იარაღებთან.

დას. ამიერკავკასიის ნეოლითისათვის დამახასიათებელი რიყისქვის გახეხილ-დაპირიებული იარაღების შემდგომი განვითარება ჩანს იმავე ტერიტორიის ენეოლითურ ძეგლებში. ოდიშის, კისტრიკის, გურჯაანის, ნიენ. შილოვკისა და ანასეული II-ის გრძელი, ორმხრივლესილი ცულები თეთრამიწის, საგვარჯილესა და ახშორის, მღვიმე ოჩენის სოლისებური ცულების პროტოტიპს უნდა წარმოადგენდეს. ბრტყელი სათლელები, რომლებიც მცირე რაოდენობით ჩნდება ოდიშში და ანასეულ II-ში, საკმაოდ მრავლად გვხვდება სამეცნიერ კლდეში. ახშორისა და ვორონცოვის მღვიმეების ენეოლითურ ფენებში. ტრაპეციის განიკვეთის მქონე, გვერდწახანგაიანი სატეხ-სათლელები, რომლებიც თითო-ორიოდა ოდიშში, კისტრიკში, გურჯაანისა და ანასეულ II-ში, ფართო გვერცელებას პოულობს სამეცნიერ კლდეში, საგვარჯილეში, ახშორიში, მღვიმე ოჩენიში და თეთრამიწაზე.

მოკლდის ტექნიკა. რომელსაც უკვე იყენებენ გვიანნეოლითური რიყისქვის იარაღების დამუშავებაში, უმჯობესდება და ფართო გამოყენებას პოულობს თეთრამიწისა და ვორონცოვის მღვიმეებს ქვის იარაღებზე.

¹⁰ გ. ქ. ვ. ხ. ივ. ი. ლ. 1966 წელს სამეცნიერ კლდეში ჩატარებული მუშაობის ანგარიში (ბუნდოვანი). სამეცნიერ კლდის თარიღის შესახებ ორი აზრი არსებობს. გ. ქავახიშვილი სამეცნიერ კლდის თარიღებს გვიანნეოლითობად მიაჩნის. დ. თუმანიშვილი კი იგი ადრე-ენეოლითურად მიაჩნის. იხ. Д. М. Тушванрашвили, Итоги работ палеолитического экспедиции Квирильского устья за 1963—64 гг. Материалы сессии посвященной итогам археологических исследований 1964 года в СССР, Тезисы докладов, Баку; სამეცნიერ კლდის მასალის საბჭოეთის გამო დას. ამიერკავკასიის ნეოლითურ კომპლექსებთან მართებულად მიგვეჩინა სამეცნიერ კლდის ადრე-ენეოლითური თარიღი.

დაკეპნილ-დაქდეული ქურქლის პირები ნანახია საგვარჯილეს ენეოლითურ ფენაში.

გუმისთის ნამოსახლარზე აღმოჩენილ ქურქლებს ქილისებური ფორმა და ბრტყელი ძირი აქვთ, ხოლო პირის მახლობლად ირიბი კდეები მიუყვებათ.

კავკასიის შვეიზღისპირეთის ენეოლითურ კერამიკაში გვიანენეოლითურის მსგავსად შერეულია ქვარცისა და ქარსის ნაწილაკები.

დას. ამიერკავკასიის ენეოლითური კერამიკის რიგი ნიშნების მსგავსება ადგილობრივ ნეოლითთან უქანასკნელის ტრადიციების გაგრძელებით უნდა აიხსნას.

ნეოლითური და ენეოლითური ძეგლების შედარებიდან ჩანს, რომ დას. ამიერკავკასიის ნეოლითური კულტურის ზოგადი ნიშნების გაგრძელება და განვითარება შეიმჩნევა ენეოლითში, რომ დას. ამიერკავკასიის ენეოლითი თავისი ფესვებით ღრმად უკავშირდება ადგილობრივ ნეოლითს. ენეოლითური კულტურის შეუსწავლელობისა და მასში ლოკალური კულტურების გამოუყოფლობის გამო ჩერჩვრობით შეუძლებელია ენეოლითური და ნეოლითური ლოკალური კულტურების კავშირის გარკვევა. როდესაც ჩვენ ხაზს ვუსვამთ ნეოლითური და ენეოლითური კულტურების კავშირს, მხედველობაში გვაქვს ორივე კულტურის ზოგადი ნიშნები.

ნეოლითთან სიახლოვეს იჩენს აღმოსავლეთ საქართველოში უქანასკნელ წლებში აღმოჩენილი ქვის ადრეული კომპლექსები. ეს განსაკუთრებით ითქმის წოფის ნამოსახლარზე¹¹. მისი ობსიდიანისა და ქვის იარაღები იმეორებს გვიან-ნეოლითურ ფორმებს (სეგმენტები, სახვრეტები, მიკროსაფხეკები და მიკროსაქვრისების სერიები, ტრაპეციის განივეკეთის მქონე ბრტყელი სატეხ-სათლელები). აქ ნაპოვნ კერამიკას შორის არის ქილისებური ფორმის, სწორკედლა, ბრტყელიძირა, კედლებზე ქუსლიანი გადასვლით. უყურო, პირგადაუშლელი და პირდაქდეული თიხის ქურქლის ფრაგმენტები, რომლებშიც დიდი რაოდენობით ურევია ქვარცი. ეს კერამიკა დიდ სიახლოვეს იჩენს დას. ამიერკავკასიის გვიან-ნეოლითურ სამეთუნეო ნაწარმთან.

დაქდეულია ბოლნისის „ყორანთაზე“ ნაპოვნი სწორკედლა და ძირბრტყელი ბადიების პირი და ოზნის კერამიკულ მასალას შორის არსებული (№ 245) პირის ფრაგმენტი¹². დას. ამიერკავკასიის ნეოლითთან მსგავსება შეინიშნება აღმოსავლეთ საქართველოს ზოგიერთა ენეოლითური ძეგლის ქვის მასალაშიაც. ნეოლითურ ცულებთან სიახლოვეს იჩენს ლავადეხში¹³ და აბელიაში¹⁴ (თეთრიწყაროს რ-ნი) აღმოჩენილი ცულები. აბელიას ცულის ზედა ნაწილი „მოკოდვის“ ტექნიკითაა დამუშავებული. დიდ მსგავსებას იჩენს ნეოლითურ სატეხებთან თეთრიწყაროს № 1 ყორანში აღმოჩენილი სატეხი.

ამგვარი მაგალითების მოყვანა კიდევ შეიძლება. მაგრამ ეფიქრობთ, რომ აქედანაც კარგად ჩანს ენეოლითური კულტურის კავშირი გვიან ნეოლითთან.

11 Т. Н. Чубинишвили, Л. Д. Небнеридзе, К. Д. Квицинадзе. Памятники V—IV т. до н. э. в Южной Грузии, Всесоюзная научная сессия, посвященная итогам годовых археологических исследований 1965 г., краткое содержание докладов, 1966, Москва.

12 გ. ფ. ხაკაძე, ქვემო ქართლის ენეოლითი, 1963, თბ., გვ. 119.

13 ს. ჯანაშიას სახ. საქ. სახ. მუზეუმის ქვის ხანის ფონდი, კოლექცია № 7—58, 29—59.

14 ი. ქეცი, კოლექცია № 69—64.

ზემოთქმული მიუთითებს ადგილობრივი ნეოლითის როლზე ძვ. წ. V—IV ათასწლეულის ენეოლითური კულტურის ფორმირებაში. გვიანნეოლითური კომპლექსების შემდეგ ჩვენ არა ვაქვს ძეგლების უწყვეტი ქრონოლოგიური ჯაჭვი. შემდგომი კვლევა-ძიების შედეგად საუარაუდებელია უფრო მჭიდრო მაკავშირებელი რგოლების აღმოჩენა ნეოლითურ და ენეოლითურ კომპლექსებს შორის. რომლებიც უფრო მკაფიოდ წარმოაჩენენ ამ ორი კულტურის გენეტიკურ კავშირს.

კავკასიისა და წინა აზიის ნეოლითის შესწავლის დაბალი დონის გამო, ტომებს შორის არსებული ურთიერთობა ჩერჩვრობით სუსტადაა გამოვლენილი. მიუხედავად ძეგლების სიმცირისა, დას. ამიერკავკასიის ნეოლითურ კულტურაში მაინც ჩანს ნიშნები, რომლებიც მიუთითებენ კავკასიის შავიზღვისპირეთის კულტურულ-ეკონომიურ კავშირზე წინააზიურ სამყაროსთან, ყირიმთან და ჩრდილო კავკასიასთან.

ზემოთ აღნიშნეთ, რომ გეომეტრიული მიკროლითების ორმხრივი დამუშავების ხერხი ნეოლითში ფართოდ გავრცელდა კავკასიის შავიზღვისპირეთში. ყველაზე ხშირად იგი კისტრიკში გამოიყენებოდა. იქ თითქმის ყველა მიკროლითი ორმხრივდამუშავებულია. თუ არ ვილაპარაკებთ ა. ლუკინის კოლექციონზე, მარტო ჩვენს მიერ კისტრიკში მოპოვებულ მასალაში 16 გეომეტრიული ფორმიდან 13 ორმხრივდამუშავებულია. აღნიშნული ხერხით გეომეტრიული მაკროლითების დამუშავების შემთხვევები ხშირია ოდიშში, ნიენ. შილოკვაში და ანასუელ II-ში. ორმხრივდამუშავებული ტრაპეციები ცნობილია ენეოლითშიც (მეშოკო¹⁵, კრასნოდარის მხარე)¹⁶. კავკასიის ჩრდილოეთით გეომეტრიული ფორმების ორმხრივი დამუშავება იშვიათია. ყირიმში ეს ხერხი უცნობია. გეომეტრიული მიკროლითების ორმხრივი დამუშავება დამახასიათებელია პალესტინის ნატეფური ძეგლებისათვის — ელ-ხიამი, ელ-ახმარი, აბუსიფი¹⁷ (მკედარი ზღვის რაიონიდან), მელარეთ ელ-ვადი და აბუ-უზბა¹⁸ (კარმელის მთაზე) შანიდარი¹⁹ (ერაყი), ასევე გელუანის სადგომებისათვის²⁰.

დას. ამიერკავკასიის ნეოლითურ ძეგლებში ორმხრივდამუშავებული გეომეტრიული მიკროლითების სიმრავლე შესაძლოა მიუთითებდეს დამუშავების ამ ხერხის გავრცელებაზე სამხრეთიდან სანაპირო ზოლის მეშვეობით როგორც ზღვისპირა რაიონებში, ასევე უფრო ჩრდილოეთით. მართებული უნდა იყოს ა. ფარმოზოვის მიერ უკანასკნელ წლებში გამოთქმული მოსაზრება იმის შესახებ, რომ აღნიშნული ტექნიკა წინა აზიიდან უნდა გავრცელებულიყო კავკასიაში, ხოლო აქედან უფრო ჩრდილოეთით²¹.

¹⁵ А. Формозов и А. Д. Столяр, *დას.ხ. ნაშრომი*, გვ. 109.

¹⁶ Т. М. Минаева, *Столяки с микролитическим инвентарем на Черных землях*, КСНИИЧК, вып. 53, 1955, стр. 13, 3, 8.

¹⁷ R. Neuville, *La paléolithique et le mésolithique du désert de Judée*.—Archives de L'Institut de paléontologie humaine, memoire 24, Paris, 1951, ნაბ. 51, 12—16; 56, 8; 59, 30.

¹⁸ D. Garrod and D. Bate, *The Stone Age of Mount Carmel*, Oxford, 1927, ტ. VIII, 14, 27; IX, 30, 35; M. Stekelis and G. Haas, *The Abu-Urba cave*, Israel Exploration Journal, Jerusalem, 1952, 2, ნაბ. 13, 1—5, 7, 8.

¹⁹ R. Solecki, *Shanidar cave, a paleolithic site in northern Iraq*.—Annual Report of the Board of Regents of the Smithsonian Institution, Publ. 4190, Washington, 1955; გვ. 412.

²⁰ А. А. Ливман, *Долесторическая Африка*, 1950, М., სურ. 39.

²¹ А. А. Формозов, *დას.ხ. ნაშრომი*, გვ. 147—148.

დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითური ძეგლებისათვის დამახასიათებელია შერდულის ქვების სიმრავლე. იგივე იარაღები დიდი რაოდენობითაა წინა აზიის ძეგლებში (ჯარმო, იერიქონი).

საინტერესოა კისტრიკში და ქვ. შილოვკაში ნაპოვნი რეტეშით თავგამოყვანილი ლამელები²². მსგავსი იარაღები არ არის ოდიშში, გურიათაში, მამათში და ანასეულ II-ში. ისინი არ გვხვდება აგრეთვე დას. ამიერკავკასიის ზედაპალეოლითურ და მეზოლითურ ძეგლებში. სამაგიეროდ ამგვარი თავგამოყვანილი ლამელები სერიებადაა წარმოდგენილი პალესტინის ნატუფიური კულტურის სადგომებში — მულარეთ-ელეადი²³ და ელ-ხამი²⁴, ალიშარში²⁵ (მცირე აზია), კავკასიის შავიზღვისპირეთში ასეთი იარაღის კეთების ხერხი უნდა გავრცელებულიყო წინა აზიიდან²⁶, რადგან ნატუფიური სადგომებია ქრონოლოგიურად ეველაზე ადრეულია. დას. ამიერკავკასიის სიღრმეში მდებარე რაიონებში თავგამოყვანილ ლამელებს, როგორც ჩანს, ვერ შეუღწევიათ.

დასავლეთ ამიერკავკასიის ურთიერთობა წინააზიასთან მეზოლითისა და ადრენეოლითის ძეგლებშიც შეიმჩნევა. შუამდინარეთისათვის (ჩრდ. ერაყი) დამახასიათებელი ე. წ. ზარზის ტიპის (ზედა პალეოლითი) ისრისპირები ვრცელდება კავკასიის შავიზღვისპირეთის მეზოლითურ (აცი, ქვაპარა, დამარხული მღვიმე, საგარჯილე) და ნეოლითურ სადგომებში (ანასეული I).

დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითური კერამიკა წარმოდგენილია ქილისებური მოყვანილობის ბრტყელძირა კურკლებით, კედლებზე ქუსლიანი გადასვლით, ხოლო სამხრეთ და შუა ევროპის ტერიტორიაზე, დუნაის კულტურის სფეროში, ეგვიპტედან სილზიამდე, ესპანეთიდან — მცირე აზიამდე უძველესი კურკლები სფერულძირიანია. ისინი საფუძვლად უდევს ფორმების შემდგომ გაუმჯობესებას²⁷. აღსანიშნავია, რომ დონისპირეთის, აზოვისპირეთის, ყირიმი-სა და უკრაინის უძველესი თიხის კურკელი წვეტიანძირიანია.

როგორც ჩანს, დას. ამიერკავკასიის კერამიკა ამ ნიშნით არ ეკუთვნის ზემოაღნიშნული კულტურის წრეებს. ამ მხრივ იგი დიდ სიახლოვეს იჩენს წინა და შუა აზიის კერამიკასთან (ჯარმო, ჭიფთუნი), სადაც თიხის კურკლის უძველესი ფორმებია ქილისებური მოყვანილობის ბრტყელძირა ნაქეთობები. მახლობელ აღმოსავლეთში საერთოდ არ არის წვეტიანძირიანი და სფერულძირიანი კურკელი.

საინტერესოა დაკვირება აქვს ვ. მასონს მახლობელი აღმოსავლეთის უძველეს კერამიკაზე. იგი აღნიშნავს, რომ თიხის კურკელი, რომელიც ჩნდება მიწათმოქმედ ტომებში დამჭდარი მეურნეობის პირობებში, თავისი წარმოშობის ადრეულ საფეხურზე უკვე ბრტყელძირა იყო²⁸.

დას. ამიერკავკასიის მასალები აღნიშნულ მოსაზრებას ამაგრებენ. ამ ტერიტორიის ნეოლითური კერამიკა ბრტყელძირაა. იგი წარმოიშვა პრიმიტიული მიწათმოქმედებისა და დამჭდარი მეურნეობის პირობებში.

²² A. A. Формозов, Неолит Крыма..., стр. 138.

²³ D. Garrod and D. Bale, დასახ. ნაშრ.

²⁴ R. Neuwille, დასახ. ნაშრომ., ნახ. 70, 12, 13, 15, 19, 20.

²⁵ H. Von der Osten and E. Schmidt, The Alisher Hüyük season of 1927. The University of Chicago, 1932, ნახ. 47.

²⁶ A. A. Формозов, დასახ. ნაშრომი, გვ. 138.

²⁷ Hornes-Menglin, Die Uhrgeschichte der bildenden kunst in Europa, 1925-Wien, pp. 260—263.

²⁸ L. M. Maccon, დასახ. ნაშრომი, გვ. 32.

ამგვარად, დას. ამიერკავკასიის ნეოლითურ კულტურაში გამოიყოფა ნიშნები, რომლებიც, ერთი მხრივ, მან მიიღო ადგილობრივი მეზოლითისაგან, მეორე მხრივ კი, რომლებიც მიიღო წინა აზიის უძველესი სამიწათმოქმედო კულტურებისაგან.

ჩრდილო კავკასიური ნეოლითური ძეგლების სიმციკრის მიუხედავად ირკვევა, რომ დას. ამიერკავკასიურ ნეოლითურ კულტურას ურთიერთობა ჰქონდა ჩრდილო კავკასიურ კულტურებთან. ამ მხრივ განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს დას. ამიერკავკასიიდან ჩრდილო კავკასიაში გავრცელებული მიკროლითების ორმხრივი დამუშავების ხერხი. ორმხრივდამუშავებული მიკროლითები ნაპოვნია კამენომოსტსკაიას მღვიმეში, ოვეჩკაში სტავროპოლის მხარეში. კავკასიის ჩრდილოეთით ორმხრივდამუშავებული მიკროლითები იშვიათია.

კამენომოსტსკაიას მღვიმის ნეოლითურ ფენაში სფერულძირიან ჭურჭელთან ერთად ნაპოვნია ბრტყელძირაკ, ჩრდილო კავკასიური უძველესი კერამიკა კი სფერულძირიანია (ოვეჩკა). ბრტყელძირაკ ჭურჭლის პოვნა ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში. შესაძლოა, დასავლეთ ამიერკავკასიურ ტომებთან ურთიერთობის შედეგი იყოს.

ჩრდილოკავკასიის უძველეს კერამიკას ორნამენტი არ ახასიათებს (კამენომოსტსკაია, ოვეჩკა). ორნამენტი არ გვხვდება აგრეთვე კისტრიკისა და ქვ. შილოკვის კერამიკაზეც. საფიქრებელია, რომ ამ ნიშნების მსგავსება დას. ამიერკავკასიურ და ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიური ნეოლითური ტომების კულტურული ურთიერთობის შედეგია.

მაღალი, ზურგათლილი სწორკუთხედები და ტრაპეციები დას. ამიერკავკასიის ნეოლითური კულტურის ერთერთი დამახასიათებელი ფორმაა. ამიერკავკასიის სამხრეთით ამგვარი იარაღები არ არის ცნობილი. შედარებით მცირე რაოდენობით ზურგათლილი ტრაპეციები გვხვდება ჩრდილო კავკასიაში და ყირიმში. მაღალი ზურგათლილი სწორკუთხედები ცნობილია ჭერჭერობით მხოლოდ დას. საქართველოდან. საფიქრებელია, რომ ეს ფორმები ჩაისახა დას. ამიერკავკასიაში, ხოლო აქედან გავრცელდა უფრო ჩრდილოეთით. მიუხედავად იმისა, რომ ეს ფორმები ყირიმში გაცილებით უფრო იშვიათია, ვიდრე დას. ამიერკავკასიაში, ა. ფორმოზოვი თვლის, რომ ისინი ყირიმისათვისაა დამახასიათებელი და იქიდან გავრცელდა კავკასიაში²⁹. მასალების სიმციკრის გამო ჭერჭერობით ძნელია ამ საკითხის დაბეჭდვით მტკიცება. ერთი კი ცხადია, როგორც არ უნდა გადაწყდეს იგი, ორივე შემთხვევაში ჩვენ გვაქვს მითითება კავკასიისა და ყირიმის ტომების კულტურულ-ეკონომიურ კავშირზე ნეოლითის ხანაში.

ყირიმისა და კავკასიის ნეოლითური კულტურების კავშირზე მიუთითებს აგრეთვე კავკასიისათვის დამახასიათებელი რიყის ქვის ვახეხილ-გაპრიალებულ იარაღების (კულები, სატეხ-სათლევები) მცირე რაოდენობით პოვნა ყირიმის ძეგლებში (ტ.მ-აირ 1). ამგვარი იარაღები, როგორც ცნობილია, არ არის დამახასიათებელი ყირიმისათვის³⁰.

დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითური კულტურის ურთიერთობის შესწავლისათვის მეზობელ კულტურებთან, მასალები ჭერჭერობით მცირეა. მიუხედავად იმისა, ირკვევა, რომ კავკასიის შავიზღვისპირეთი არ იღვა განკერძოებით

²⁹ А. А. Формозов, დას. ნაშრომი, გვ. 136.

³⁰ იქვე, გვ. 138.

სხვა სინქრონული კულტურებისაგან. ასეთი ფართო ურთიერთობა შესაძლებელია ჰქონოდათ მხოლოდ კულტურული და ეკონომიური თვალსაზრისით დაწინაურებულ ტომებს.

დასავლეთ ამიერკავკასიის სადღეისოდ ცნობილი ნეოლითური ძეგლები ღია სადგომებს წარმოადგენს. მრავალწლიანი კვლევა-ძიების მიუხედავად, ჭერჯერობით არ არის აღმოჩენილი ძლიერები და ენები ნეოლითური ხანებით. აღნიშნული სადგომები განლაგებულია სხვადასხვა ხასიათის შემალლებებზე (მთისწინა ზოლის ბორცვებზე, მდინარეებისა და ზღვების ტერასებზე, კონცხებსა და პლატოებზე), რომლებიც პირველ რიგში წყლითაა უზრუნველყოფილი. საცხოვრებლად ამგვარი ადგილების არჩევა ცნობილია როგორც ადრე, ისე გვიან ნეოლითში. დას. ამიერკავკასიაში ღია სადგომების გავრცელებას ხელს უწყობდა ამ პერიოდში არსებული თბილი, სუბტროპიკული ჰავა და ხელსაყრელი სამოსახლო პირობები (სასმელი წყლისა და იარაღების დასამზადებელი ნედლეულის ნიახლოვე. ნადირობისათვის, მეთევზეობისათვის და მიწათმოქმედებისათვის საჭირო ფაქტორები — მდინარეები, ტყეები, ნოყიერი ნიადაგი). პალეობოტანიკოსების მონაცემების მიხედვით დას. ამიერკავკასია დაფარული იყო ხშირი ტყეებით, რაც შემგროვებლობისათვის აუცილებელ პროდუქტს იძლეოდა. ბუნებრივი შემალლებები კი თავდაცვის საშუალებასაც წარმოადგენდა. ყოველივე ამან განაპირობა ამ ობიექტების დასახლება ნეოლითის ხანაში.

დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითურ სადგომებზე იარაღების დასამზადებელ ნედლეულად ძირითადად კაეს, ობსიდიანსა და რიყის ქვის სხვადასხვა ქანებს იყენებდნენ. ნეოლითელი ადამიანი კარგად იცნობდა მთელი რიგი ქანების ტექნიკურ თვისებებს და იარაღების დამზადებისას, საჭიროების მიხედვით საგანგებოდ არჩევდა მათ. ექვს გარეშეა, რომ ნეოლითელი ადამიანი იყენებდა ძელისა და ხის იარაღებსაც, რაც დასავლეთ ამიერკავკასიის არც ერთ ძეგლზე არ შემოინახა ნიადაგში მათი კული დაცულობის გამო.

აღნიშნული ნეოლითური სადგომების უმეტესობის იარაღები ძირითადად კაეისაგან მზადდებოდა. ანასეულ II-ის ქვის მასალის საერთო რაოდენობიდან (8610 ერთ.) 7252 ერთეული კაეისაა, 1090 — ობსიდიანისა და 168 — რიყის ქვის.

ოღიშის ქვის მასალის საერთო რაოდენობიდან (4880) 4200 ცალი კაეისაა, 300 — ობსიდიანის, 380 — კი რიყის ქვის. გურიანთაში ქვის მასალა 1290 ერთეულითაა წარმოდგენილი. აქედან 1246 ცალი კაეისაა, 9 — ობსიდიანის, ხოლო 34 — რიყის ქვის.

მასალის მსგავსი შეფარდებით ხასიათდება კისტრიკის, მამათისა და ნიყნაი შილოვის კოლექციებიც. მოტანილი შეფარდებიდან აშკარად ჩანს კაეის რაოდენობრივი უპირატესობა. სულ სხვა სურათი გვაქვს ანასეულ I-ში, აქ იარაღების დასამზადებლად უმეტესად ობსიდიანი გამოიყენებოდა 4000 ერთეულიდან 3160 ერთ. ობსიდიანისაა, 800 ერთ. კაეის და 59 ერთ. — რიყის ქვის.

აღსანიშნავია აგრეთვე კინტრიშის ნამოსახლარები. ხუცუბანში და ქობულეთში ობსიდიანის მასალის რაოდენობა ოდნავ აღემატება კაეისას. იგი მასალის საერთო რაოდენობის 60%-ს შეადგენს.

ნეოლითურ სადგომებზე მოპოვებული კაეი კარგი ხარისხისაა, შედგენილობის დასამზადებლად უმეტესად ობსიდიანი გამოიყენებოდა. 4000 ერთეულიდან ვიათად ნაცრისფერი, პატინა არ შეიქმნევა. დასავლეთ ამიერკავკასიაში მრავალადა კაეის საბადოები. კავკასიონის სამხრეთი მთიანეთი წარმოადგენს კორკე-

ბის ზონას. სადაც მრავლადაა ტურონის კაყის გამოსავლები. აქ არ შეეუღლებით ყველა კაყის ბუდობის ჩამოთვლას. რადგან მათი რიცხვი საკმაოდ დიდია. აღვნიშნავთ მხოლოდ იმ საბადოებს, რომლებიც მეტ-ნაკლებად ახლოსაა ამა თუ იმ ნეოლითურ ძეგლთან. არც ერთი აღნიშნული სადგომის მიდამოებში კაყის ბუდობები არ არის, ხოლო მახლობელ სოფლებში კი გვხვდება როგორც პირველად. ასევე მეორად დანალექ მდგომარეობაში. მახარამისა და ლანჩხეთის რაიონებში მრავლადაა ცნობილი კაყის გამოსავლები: სოფ. ლაითური, მთისპირი. ვაკიჭვარი. ნასაკირალი, დაფნარი, ჭუმ-ეწერი, შრომა და სხვ. კაყის ამ მარაგით შეეძლო ესარგებლა ანასეულის, გურიანთისა და მამათის მცხოვრებლებს. კისტრიკის მახლობლად მდებარე აფხაზეთის ანუხვა ცნობილია კაყის დიდი საბადოთი. მდ. კინტრიშის ნაშოსახლარების მცხოვრებლებს შეეძლოთ ესარგებლათ ს. ხუცუბნის მახლობლად არსებული კაყის ბუდობით. სადგომებზე ნაპოვნი და საბადოების კაყის ოპტიკური ანალიზი გაკეთებული არ არის; ამის გამო ძნელდება დაბეჭითებით თქმა, თუ კერძოდ, რომელი საბადოთი სარგებლობდნენ ამა თუ იმ სადგომის მცხოვრებნი. საფიქრებელია, რომ გამოიყენებოდა უახლოესი და ამასთანავე ხარისხიანი კაყი.

იარაღების დასამზადებლად საჭირო რიყის ქვის ქანებით ნეოლითელი ადამიანი მარაგდებოდა მახლობლად მდებარე მდინარეთა ნაპირებიდან, სადაც ხდებოდა მასალის შერჩევა.

ნეოლითელი ადამიანი არ კმაყოფილდებოდა კაყისა და რიყისქვის მახლობელი მარაგით და ხშირად შორი მანძილიდან მოჰქონდა სხვა ნედლეული — ობსიდიანი, რომელსაც ზოგჯერ უპირატესობასაც კი ანიჭებდა (ანასეული I, ხუცუბანი, ქობულეთი). დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითურ სადგომებზე უპირატესად შავი, გამჭვირვალე ობსიდიანი გამოიყენებოდა, შედარებით იშვიათად კი დაბინდული ან წითელმარდიანი. დასავლეთ ამიერკავკასიაში ობსიდიანის საბადოები ცნობილი არ არის. ამიტომ მეტად მნიშვნელოვანია მისი სადაურობის საკითხი. უკანასკნელ ხანებში საკავშირო აკადემიის საბადოების გეოლოგიის, პეტროგრაფიის, მინერალოგიისა და გეოქიმიის ინსტიტუტში ვ. ნასედკინმა³¹ შეისწავლა განათხარი ობსიდიანის და სხვადასხვა საბადოების ნიმუშები. გარკვეა, რომ ჭვედა შილოვისა და აცის მღვიმის მეზოლითური ფენის ობსიდიანის გარდატეხის მაჩვენებელი (1,487) ემთხვევა ყაბარღო-ბალყარეთის (ზაიუკოვსა და ჩეგემის) ობსიდიანის გარდატეხის მაჩვენებელს. ხოლო ფარავნის ტბის რაიონისა და სომხეთის ობსიდიანის გარდატეხის მაჩვენებელი მათთან შედარებით დაბალია (1, 482—3).

დასავლეთ საქართველოს ნაშოსახლარებზე მოპოვებული ობსიდიანი არაა შესწავლილი, ამიტომ ჭერჭერობათ ძნელია თქმა, თუ კერძოდ, რომელი ბუდობი გამოიყენებოდა. მისი მოტანა ორი საბადოდან უნდა იყოს სავარაუდებელი: ფარავნის ტბის რაიონი და არსიანის ქედი, რომელიც დას. საქართველოს სამხრეთიდან ესაზღვრება და სომხეთის მთიანეთის ვულკანურ ჭაჭკეს უკავშირდება. მანძილი პირდაპირი ხაზით არსიანის საბადომდე უფრო ახლოსაა, ვიდრე ფარავნის ტბამდე. ფარავნის ტბის რაიონის ობსიდიანის გამოყენებას მოწმობს დას. საქართველოს სადგომებზე წითელმარდიანი ობსიდიანის ნიმუშების პოვნა. დღეს უკვე კარგადაა ცნობილი, რომ წითელმარდიანი ობსიდიანი არსიანის

³¹ В. В. Наседкин, А. А. Формозов, Вулканическое стекло из стоянок каменного века Краснодарского края и Чечено-Ингушетии. Археология и естественные науки. М., 1965, 167—170.

ბუღოებში არ არის, იგი ახასიათებს თრიალეთის საბადოებს. გამორიცხული არ უნდა იყოს ერთდროულად ორივე ბუღობის გამოყენება.

ობსიდიანის მასალის სიჭარბის მიუხედავად, კინტრიშის ნამოსახლარებზე და ანასეულ I-ში არ არის ნაპოვნი კაქრები და უხარისხო ნატეხები, ხოლო ბუნებრივი ქერქის მქონე ნატეხი სულ რამდენიმე ცალია. როგორც ჩანს, შორი მანძილიდან ბუნებრივქერქიანი და უვარგისი ობსიდიანის მოტანა არამიზანშეწონილად მიაჩნდათ. საფიქრებელია, რომ უხარისხო ნაწილების მოცილება ობსიდიანის ბუღობის ადგილზე ხდებოდა, სადგომზე კი ნახევარფაბრიკატი მოქონდათ.

კინტრიშის ნამოსახლარებისა და ანასეული I-ის მცხოვრებლებს გარდა, ობსიდიანი უპირატესობას ანიჭებდნენ მთელი რიგი სხვა ტომებიც. მერსინის ადრენეოლითურ ფენებში ნაპოვნ იარაღთა უმეტესობა ობსიდიანისაგანაა დამზადებული²². ანალოგიური მდგომარეობაა აფრიკის მთელ რიგ ნეოლითურ სადგომებზე²³.

როგორც აღვნიშნეთ, კაცი ბუნებრივი სახით დიდი რაოდენობითაა ცნობილი მთელ დასავლეთ ამიერკავკასიაში, გარდა ამისა, იგი, როგორც ნედლეული, თავისი ტექნიკური თვისებებით გაცილებით უფრო მაღალხარისხოვანია, ვიდრე ობსიდიანი.

ისმის საკითხი, რატომ მიდის ასე შორს ობსიდიანის მოსატანად ანასეული I-ისა თუ კინტრიშის მცხოვრები მაშინ, როდესაც ახლოს ეგულება უფრო კარგი ხარისხისა და გამძლე ნედლეული — კაცი, რომელსაც ნაწილობრივ კიდეც იყენებს. ანდა რა არის მიზეზი, რომ ანასეულის (II) გვიანნეოლითში საგრძნობლად კლებულობს ობსიდიანის როლი? ეს საკითხი მით უფრო საინტერესოა, რადგან იგი ერთსა და იმავე გეოგრაფულ პუნქტს ეხება.

აღნიშნულ ადრენეოლითურ სადგომებს კერამიკა არ ახასიათებს. დამჭდარი მეურნეობა აქ არაა საუარაუდებელი. თუ დავუშვებთ, რომ ობსიდიანის მოტანა გამოწვეულია მისთვის უპირატესობის მინიჭებით, მაშინ გვიანნეოლითურ სადგომებზე, სადაც უკვე გვაქვს განვითარებული მეურნეობა და დამჭდარი ცხოვრება, გაუგებარია ობსიდიანის როლის დაკლების მიზეზი.

იზადება მოსაზრება, ხომ არა გვაქვს აქ მითითება იმისა, რომ ადრენეოლითულ ადამიანს პირველყოფილი მომთაბარეობის პირობებში ყოფნა უხდება ობსიდიანის საბადოს რაიონში, საიდანაც მოაქვს კიდეც ადვილად მისაგნები და დასამუშავებელი ნედლეული. ხოლო გვიან ნეოლითში დამჭდარ მეურნეობაზე გადასვლამ, შესაძლოა, შეამცირა ობსიდიანის შემოტანა. მაგრამ ეს, რა თქმა უნდა, იმას არ ნიშნავს, რომ გვიანნეოლითურმა ტომებმა შეწყვიტეს ურთიერთობა ობსიდიანით მდიდარ რაიონებთან. გვიანნეოლითურ ნამოსახლარებზე არსებული ობსიდიანი გაცვლის წესით უნდა იყოს მიღებული.

აღნიშნულ მოსაზრებას ვარაუდის სახით გამოეთქვამთ, რადგან მისი შესამაგრებელი სხვა მასალა ჩერჩერობით არ არსებობს.

დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითურ ნამოსახლარებზე აღმოჩენილი კულტურული ნაშთების შესწავლა დასაშუალებას გვაძლევს ვიმსჯელოთ პირველყოფილ მეურნეობაზე, იარაღების დამზადების ტექნიკაზე, მათი ფორმების განვითარებაზე და დანიშნულებაზე. აქედან გამომდინარე კი წარმოდგენა გვექმნება ნეოლითელი ადამიანის საოჯახო ყოფასა და სამეურნეო საქმიანობაზე.

²² I. Garlang, Prehistoric Mersin, Oxford, 1953, u. 5.

²³ A. A. Алиман, Догисторическая Африка, М., 1960, 125—126.

ნეოლითურ ძელებზე მოპოვებული ნაშთები წარმოდგენილია კერამიკით, შრომის იარაღებით და წარმოების ნარჩენებით. განვიხილოთ ისინი ცალ-ცალკე.

მე თ ე ნ ე ბ ა. კავკასიის ნეოლითური კერამიკა მთლიანად შეუსწავლე-ლია. კერამიკიანი კომპლექსები ჭერჭერობით მხოლოდ დასავლეთ ამიერკავ-კასიაშია გამოვლენილი. ამის გამო კავკასიის პირველყოფილი მეთუნეობა არა თუ სპეციალური კვლევის საგანი არ გამხდარა, არამედ არქეოლოგიურ ლიტერატურაში მისი წარმოშობისა და განვითარების საკითხი არც კი დასმულა.

კავკასიის პირველი ნეოლითური კერამიკა წარმოდგენილი იყო ოდიშის კომპლექსით, კისტრიიდან ცნობილი თიხის კურკლსის მცირერიცხოვანი ფრაგ-მენტები წარმოდგენას არ იძლეოდა დას. საქართველოს პირველყოფილ მეთუ-ნეობაზე.

დას. ამიერკავკასიაში უკანასკნელ წლებში აღმოჩენილი კერამიკიანი კომპ-ლექსების (ანასეული 11, გურიანთა, მამათი, ქე. შილოვკა) და ადრე აღმოჩენი-ლის (ოდში, კისტრიკი) ერთობლივი შესწავლა გარკვეულ წარმოდგენას გვაძ-ლევს ადრეულ მეთუნეობაზე. დასავლეთ საქართველოს კომპლექსები გამოირ-ჩევა თავისი მრავალფეროვნებით. მათ შორის ყველაზე მრავალრიცხოვანი კო-ლექცია მოპოვებულია ანასეულ 11-ზე (დაახლ. 3700 ფრაგმენტი); მას თავისი სიდიდით მოსდევს ოდიში (450 ფრაგმენტი); შედარებით მცირერიცხოვანია გურიანთისა (215 ფრაგმენტი) და მამათის (166 ფრაგმენტი) კომპლექსები. აქ-ვე უნდა აღინიშნოს, რომ ბოლო წლებში ლ. სოლოვიოვის მიერ კისტრიკში განახლებულმა გათხრებმა საბოლოოდ ცხადყო, რომ ამ კერამიკას ორნამენ-ტი არ ახასიათებს. საკმაოდ დიდი და მეტყველი კერამიკული კოლექცია მოგვცა ქვედა შილოვკამ. მასში ისევე, როგორც კისტრიკში ორნამენტი არ გვხვდება. ნეოლითური კერამიკა აღმოსავლეთ საქართველოდან ჭერჭერობით უცნობია. თუმცა არის ცდები ქვემო ქართლის ენეოლითური კერამიკიდან ად-რეული ჭგუფის გამოყოფისა და დასავლეთ საქართველოს მასალებთან მსგავ-სების პოვნისა³⁴. იმის გამო, რომ ამ კერამიკასთან არ არის აღმოჩენილი ტიპი-ური ნეოლითური ქვის ინვენტარი, ჭერჭერობით თავს ვიკავებთ მისი ნეოლი-თური თარიღისაგან და არ ვიყენებთ პარალელურ მასალად.

ივ. ჭავჭავაძის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის არქეოლოგიის სექტორთან ადრე არსებული არქეოლოგიური ტექნოლოგიის შემსწავლელ ლაბორატორია-ში ჩატარდა ანასეული 11-ის კერამიკის ფიზიკურ-ქიმიური და ტექნოლოგიური გამოკვლევა³⁵, რომლის შედეგების გათვალისწინება ზოგად წარმოდგენას იძ-ლევს თიხის შედგენილობაზე და გამოწვის ხარისხზე. აღნიშნული გამოკლე-ვის შედეგად ირკვევა, რომ თიხის ნაკეთობების დასაშუალებლად იყენებდნენ ჩვეულებრივ წითლადწვად საკურკლე თიხას, რომელიც ფართოდაა გავრცელე-ბული დასავლეთ საქართველოში. უხეში და მსხვილმარცვლოვანი კეცი გადა-ხატეხში უთანაბროა, მისი სტრუქტურა შრისებურია. თიხაში თანაბრადაა გა-ნაწილებული რკინის ქანგეულები, კვარცის, ქარსისა და მინდვრის შპატის მი-ნარეუები. მსგავსი მინარეუები უფრო დიდი რაოდენობით ახასიათებს ოდი-

³⁴ გ. ბ ბ ე ჯ ი შ ვ ი ლ ი. თეორიუროს გათხრების ანგარიში, სამეცნიერო სესია მი-ღენილი 1957 წლის საკულ-არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგებისადმი, თეხისეზი, 1958; გ. ბ. ა. ა. ა. ე. ე. ქვემო ქართლის ენეოლითი, 1963, თბილისი. გვ. 105.

³⁵ ი. გ. ბ. ე. ჯ. ი. შ. ვ. ი. ლ. ა. ს. თ. ი. ა. ნ. ი. თ. ი. ე. ე. ა. უ. ი. ე. ე. ლ. ა. უ. რ. ი. კერამიკული წარ-მოების ისტორიისათვის ძველ საქართველოში, 1963, თბილისი (ხელნაბეჭდი).

შის, კისტრიკის, გურიანთის, მამათისა და ქვ. შილოვეის კერამიკას. მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ ოდიშში ქარბობს ქარსი, მამათში — კირი, ხოლო კისტრიკში და ქვ. შილოვეაში — კვარცი. მათი შერევა უნდა მომხდარიყო ნოყიერი თიხების გამკლევების მიზნით, კურკლის გაშრობისა და გამოწვის ხარისხის გასაუმჯობესებლად და დახეთქისაგან დასაცავად. თიხების გამკლევების ამგვარი წესი დადასტურებულია როგორც განვითარების დაბალ საფეხურზე მდგომ ტომებში, ასევე თანამედროვე სამეთუნეო საქმეშიც. ნეოლითურ კერამიკაში მინარეების ხელოვნურად შერევის ფაქტი აღიარებულია არქეოლოგების მიერ³⁶. მთელ რიგ სადგომებზე ნაპოვნი გამოყენებული მინარეების — ქვარცის, ქარსის და მინდვრის შპატის გროვები. სხვადასხვა ადგილას სხვადასხვა ნივთიერება იყო გამოყენებული. ანასეული II-ის კერამიკის ანალიზის შედეგად გაირკვა, რომ ქვარცის ნაწილაკების მახლობლად გვხვდება მინერალ ვოლასტონიტის მცირე კრისტალები, რაც მიუთითებს იმაზე, რომ კვცის გამოწვის ტემპერატურა არ აღემატებოდა 1000—1050°, რადგან უფრო მაღალ ტემპერატურაზე ვოლასტონიტი გადადის ფსევდოვოლასტონიტში. საერთოდ ცნობილია, რომ კერამიკის გამოწვის ტემპერატურა ნაკლებია მისივე დნობის ტემპერატურაზე 150—200°-ით. რომ ანასეული II-ის კერამიკის გამოწვის ტემპერატურა 1050°-ზე მეტი არ იყო, ამას ისიც ადასტურებს, რომ მისი დნობის ტემპერატურა მერყეობს 1100—1250° ფარგლებში. ამიტომ მისი გამოწვის ტემპერატურა უნდა ვივარაუდოთ 950—1050°-ს შორის³⁷.

დასავლეთ ამიერკავკასიის დანარჩენი ნეოლითური ძეგლების კერამიკა ანასეული II-ის შსგავსადაა გამოწვეარი, ამიტომ საფიქრებელია, რომ მისი გამოწვის ტემპერატურაც აღნიშნულ საზღვრებში მერყეობდა.

დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითური კერამიკა ხასიათდება არათანაბარი გამოწვით, რაც უნდა მიუთითებდეს ნეოლითური თიხის ნაკეთობების გამოწვის საკმაოდ პრიმიტიულ წესზე, საფიქრებელია, რომ გამოწვა ხდებოდა ღია ცეცხლზე ან ორბოებში, რომლებიც არ იყო დაცული ჰაერისაგან. კურკლის გამოწვის ამგვარი წესი დამახასიათებელია მეთუნეობის დაბალი საფეხურისათვის³⁸.

ოდიშში, გურიანთაში და ანასეულ II-ში მოპოვებული კერამიკის შესწავლა გვიჩვენებს, რომ ამ კომპლექსში შეინიშნება ორი განსხვავებული ჯგუფის ფრაგმენტები.

პირველი ჯგუფი ხასიათდება უხეში და სქელკეციანი კერამიკით. მასზე არ შეინიშნება ორნამენტი და პირის დაქდევა. ეს ნატეხები ეკუთვნოდა დიდი ზომის კურკლებს, რომლებსაც ცეცხლზე ხმარების კვალი არა აქვს.

მეორე ჯგუფის ფრაგმენტები უფრო თხელკეციანია, მათი უპრავლესობა ორნამენტირებული და ქდულპირიანია. გარედან მათ ემჩნევათ ცეცხლზე ხმარების კვალი, შიგნიდან კი — თხელი, შავი ნაწევი.

ამ ორი ჯგუფის თიხის კურკლებს შორის დროში განსხვავება არ შეინიშნება. თიხის სტრუქტურა, ძერწვის ტექნიკა, ფორმები ძირითადად ერთნაირია.

³⁶ М. В. Воеводский. К изучению гончарной техники первобытного коммунистического общества на территории лесной зоны европейской части РСФСР. СА, т. I, 1936, стр. 60.

³⁷ ი. გძელი შეილი, ლ. ასათიანი, ი. ფიცხელაური, დასახ. ნაშრომი.

³⁸ А. Лукас, Материалы и ремесленные производства древнего Египта, Москва, 1958, стр. 586.

აღნიშნული განსხვავება შეიძლება აიხსნას მხოლოდ ამ ნაკეთობების სხვადასხვა დანიშნულებით. საფიქრებელია, რომ პირველი ჯგუფის ტურქველი გამოყენებოდა წყლის ან საკვები მარაგის (ნანადირევისა თუ შემგროვებლობის პროდუქტების) შესანახად. ისინი ვაცილებით უფრო დიდი ზომისა იყო, ვიდრე მეორე ჯგუფისანი. მას ორნამენტი არ უკეთდებოდა. მეორე ჯგუფის ტურქველი კი ყოველდღიურად უნდა ყოფილიყო გამოყენებული.

დასავლეთ ამიერკავკასიის თიხის ნაკეთობების ცალკეული ნაწილების აღწერიდან ჩანს, რომ ისინი ბრტყელია. სწორკედლა, უყურო, პირგადაუშლელი, ქილისებური მოყვანილობის ტურქვებია, ზედაპირზე სუსტი გაპრიანების კვალით. აღნიშნული ნაკეთობები ხელითაა ნაძერწი. დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითურ ტურქვებს სრულიად ერთნაირი არქიტექტონიკა და დამზადების წესი ახასიათებდა. როგორც ჩანს, ეს ნიშნები მათთვის საერთოა. განსხვავება შეინიშნება მხოლოდ მათ ორნამენტში.

შრომის იარაღები დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითური ნამოსახლარების ერთერთი მთავარი ელემენტია. მათში უკვე მკაფიოდ ჩანს დაყოფა სამუშაოს სპეციფიკის მიხედვით. განსხვავება დამუშავების ტექნიკაში და ფორმებში შეიმჩნევა არა მარტო იარაღების ცალკეულ ჯგუფებს შორის, არამედ თითო ჯგუფის შიგნითაც. ყოველივე ეს იმაზე მიუთითებს, რომ ამა თუ იმ ჯგუფში კიდევ ხდებოდა იარაღების დიფერენციაცია სამუშაოს თავისებურების მიხედვით. შრომის იარაღების ჯგუფებს შორის მკვეთრი ზღვარის გავლება არ ხერხდება. რადგან ზოგჯერ ერთსა და იმავე იარაღს სხვადასხვა დანიშნულება ჰქონდა.

შრომის იარაღებიდან ნეოლითურ ნამოსახლარებზე ყველაზე ქარბად გვხვდება შინამოხმარების იარაღები. მათში დიდი ადგილი უჭირავს საფხეებს, დანებსა და სახვრეტებს. ამ იარაღების ცალკეული სახეები წარმოდგენილია მრავალრიცხოვან სერიებად. აღნიშნული იარაღებით ხდებოდა ნანადირევის გატყავება, ნადავლის დანაწილება, ტყავების დაჭრა, გაფხეკა და გახვრეტა. ტყავების დამუშავება საოჯახო ყოფის ერთერთი მთავარი საქმეთაგანი უნდა ყოფილიყო.

შინამოხმარებელს იარაღებიდან აღსანიშნავია ხელსაფქვავეები, სანაყები და სხვადასხვა ზომის სახეხ-სასრესები. პირდაპირი მითითება იმის შესახებ, თუ რა სახის პროდუქტი მუშავდებოდა ამ სანაყებისა და სახეხების საშუალებით, არ არსებობს. საფიქრებელია, რომ მათი საშუალებით ხდებოდა როგორც შემგროვებლობის, ასევე სამიწათმოქმედო პროდუქტების გადამუშავება. სახეხ-სასრესებოთ ცნობილია აგრეთვე მინერალური საღებავების გასრესვა-გაღვსვა.

დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითურ კომპლექსებში მრავლადაა სამიწათმოქმედო იარაღები. მაკროლითები მიწის დასამუშავებელ იარაღადა მიჩნეული. წერაქვისებური, სოლისებური და სახნისისებური მაკროლითები, ასევე გახეხილ-გაპრიანებელი სახნისისებური იარაღი დაკავშირებული უნდა ყოფილიყო მიწის დამუშავების სხვადასხვა პროცესთან — თხრასთან, გაფხვიერებასთან. კოლექციებში არის აგრეთვე რიყის ქვისაგან დამზადებული თოხისებური იარაღები. ძელოვანი მასალის უქონლობის გამო კირის მსჭვლეობა რქისა და ძვლის სამიწათმოქმედო იარაღებზე. საგულისხმებელია, რომ ნეოლითულ აღმიანს ამგვარი იარაღებიც ჰქონდა.

გამოყენების კვალის მქონე სწორკუთხა ლამელები სამკელი დანების ჩასართებად უნდა მივიჩნიოთ. მსგავსი ლამელები ჩასმულია შომუ-თეფეში ნაპოვნ სამკელ დანაში³⁹. საფიქრებელია, რომ ამავე დანიშნულებით იყენებდნენ მოლუნულ დაკბილულ იარაღებსაც.

ხის დასამულშავებელ იარაღებს მიეკუთვნება გაპრიალებული ცულები, სატეხ-სათლულები, კაის ხერხები და შალაშინები. ცული საჩეხ-საპობი იარაღია. მის გარეშე ტყის პირობებში შეუძლებელი იყო რაიმე სამუშაოს შესრულება. მისი საშუალებით უნდა მომხდარიყო აგრეთვე სამიწათმოქმედო ნაკვეთების განთავისუფლება ტყეებისაგან. ზოგჯერ ალბათ თავდაცვის საშუალებადაც იყენებდნენ სატეხ-სათლულების, ხერხებისა და შალაშინების საშუალებით ხდებოდა ხის შემდგომი დამუშავება— გათლა, გაჩორკნა, ამოლარვა, გახეხვა. გაშალაშინება. ხის დასამულშავებლად შესაძლოა საფხეცების ნაწილიც იყო გამოყენებული.

ს ა ნ ა დ ი რ ო -ს ა ბ რ ძ ო ლ ო ი ა რ ა ლ ე ბ ი. ფაუნისტური ნაშთების უქონლობის გამო შეუძლებელია ნადირობის ხასიათისა და მასშტაბის გარკვევა. ძნელია წარმოდგენა ვიქონიით მაშინდელ ცხოველთა სამყაროზე. ამის მიუხედავად უნდა ვიფიქროთ, რომ ნადირობას მნიშვნელოვანი როლი ენიჭებოდა ნეოლითელი ადამიანის ცხოვრებაში. ამას მოწმობს ამ სადგომებზე ნაპოვნი კაისა და ობსიდიანის ისრისპირები. კომპლექსში სანადირო იარაღების სიმცირე ან საერთოდ არარსებობა უნდა აიხსნას ამ იარაღების სპეციფიკით. გამოყენებული ისრისპირებუ და შუბისპირები მონადირეს არ უბრუნდებოდა და იკარგებოდა. ამით არის გამოწვეული, რომ ისრისპირებს და შუბისპირებს ხშირად პოვლობენ სადგომი ტერიტორიის გარეთ. ნამოსახლარებზე შეიძლება დარჩენილიყო მხოლოდ უეარგისი ან შემთხვევით დაკარგული ცალები. შურდულის ქვებიც სანადირო-საბრძოლო იარაღად უნდა მივიჩნიოთ.

იმის გამო, რომ გეომეტრიული მიკროლითების დანიშნულება სადღეისოდ გაურკვეველია, ჩვენ თავს ვიკავებთ მათი გაერთიანებისაგან იარაღების რომელიმე ჯგუფში.

მიკროლითების დანიშნულების შესახებ არქეოლოგიურ ლიტერატურაში არსებობს საკმაოდ აღიარებული მოსაზრება, რომლის თანახმად ისინი რთული იარაღების შემადგენელ ნაწილებად — ჩასართებადაა მიჩნეული. ისინი ძელისა ან ხის ტარში მაგრდებოდა ფისისმაგვარი ნივთიერებით. მეზოლით-ნეოლითის არაერთ ძეგლში ნაპოვნი ძელის გვერდამოდარული წვეტანები, რომლებიც ჩასართების მოსათავსებელ ჩარჩოს უნდა წარმოადგენდეს.

სადავოა ჰაკითხი, თუ რა დანიშნულების რთულ იარაღების ჩასართებად ხმარობდნენ მათ.

ყველაზე გავრცელებული მოსაზრების თანახმად, მიკროლითებს სატყორცნი იარაღების დანიშნულებას მიაწერენ⁴⁰.

არქეოლოგი ს. ბიბიკოვი თვლის, რომ სატყორცნი იარაღების ჩასართე-

³⁹ И. Г. Нарманов, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 282, სურ. 1.

⁴⁰ M.-el S. Tèquart, *La nécropole mesolithique de Teviec (Morbihan) L'Anthropologie XXXIX, N 5—6*, გვ. 13.

ბი აღიღებდნენ ნადრობის პროდუქტულობას და იძლეოდნენ დაკარგული ნაწილების აღვილად შეცვლის შესაძლებლობას¹¹.

მეორე მოსაზრების თანახმად, გეომეტრიული მიკროლითები სამიწათმოქმედო დანიშნულების იარაღებად ითვლებოდა¹².

ჰ, ჩაილდ აღნიშნავდა, რომ აღმოსავლეთ ევროპაში გეომეტრიული ფორმის მიკროლითების გავრცელება ემთხვევა სამიწათმოქმედო ძეგლების გავრცელებას¹³.

როგორც ჩანს, მკვლევარების ერთი ნაწილი გეომეტრიულ მიკროლითებს მიაწერს სატუორცი იარაღების დანიშნულებას, მეორე ნაწილი კი — სამიწათმოქმედოს.

საღლეისოდ კავკასიის ძეგლები ამ საკითხის გასაშუქებლად მასალას თითქმის არ იძლევა. ანგარიშგასაწევი უნდა იყოს ის ფაქტიც, რომ გეომეტრიული მიკროლითები ვითარდებიან იმ ძეგლებში, რომლებშიც დიდ როლს ასრულებს შემკვრეობა და ნადრობა.

საფიქრებელია, რომ გეომეტრიული მიკროლითები ერთი გარკვეული სახის იარაღებს არ ეკუთვნოდნენ. სხვადასხვა მოყვანილობის გეომეტრიული მიკროლითების ხის ან ძვლის ტარში განსხვავებული ხერხით ჩამაგრებას სხვადასხვა დანიშნულების იარაღი უნდა მოეცა.

დას. ამიერკავკასიის ნეოლითურ ნამოსახლარებზე დიდი რაოდენობითაა ნაკონი იარაღების დასამზადებელი იარაღები. ამ ჯგუფში შედის სხვადასხვა სახის რეტეშორები, შალაშინები, საპირილებლები, საღესები, გრდემლები, ჩაქუჩები, საჭრისები, სახვრეტები, დანები და ამოღარული საფხეკები. აღნიშნული ხელსაწყოებით ნეოლითელი ადამიანი ახდენდა იარაღის დასამზადებელი ნედლეულის როგორც პირველად, ისე მეორად დამუშავებას. ამ იარაღებში ყველაზე დიდი ადგილი უჭირავთ საჭრისებს, მათი ფორმების სხვადასხვაობა დაკავშირებული უნდა ყოფილიყო განსხვავებული სახის სამუშაოსთან. საჭრისების ძირითადი დანიშნულება მაგარი მასალის — ხის, ძვლის, რქის დამუშავება უნდა ყოფილიყო. ცხადია, გამოირიცხული არ არის მათი ხმარება რბილ მასალაზეც. ცალმხრივი საჭრისების მეორე გვერდზე ხშირად შეიმჩნევა გამოყენების კვალი, რეტეშო ან ამოღარვა, რაც ამ იარაღების სხვა დანიშნულებაზეც მეტყველებს.

საჭრისების სიმრავლე და ამოღარული საფხეკების არსებობა მიუთითებს იმაზე, რომ ნეოლითელი ადამიანის საქმიანობაში ძვლის დამუშავებას დიდი ადგილი უნდა სჭეოდა.

იარაღების დასამზადებელი იარაღების ბოენა სადგომზე და ასევე მრავალრიცხოვანი წარმოების ნარჩენები მოწმობს, რომ იარაღების დამზადება ნამოსახლარის ტერიტორიაზე ხდებოდა.

დასავლეთ ამიერკავკასიის ადრენეოლითური ძეგლების შესწავლამ გვიჩვენა, რომ ამ სადგომებზე ჭერჭერობით არა ჩანს მიწათმოქმედებისა და დამკლარი მეურნეობის ნიშნები, სამეურნეო საქმიანობის შესახებ პირდაპირი მა-

¹¹ С. Н. Бибиков, Производственная роль костяного инвентаря в хозяйстве позднелевосточных обществ Крыма, Уч. записки ЛГУ, серия ист. наук, вып. 13, 1949.

¹² L. S. Leakey, The Stone age cultures of Kenya colony, Cambridge, vol. XVII, 131.

¹³ Г. Чайлд, დას.ხ. ნაშრომი, გვ. 52.

სალის უქონლობის გამო ვეისდება ჯერჯერობით შეუმაჯარებელი ზოგიერთი ვარაუდის გამოთქმა. ერთერთი ვარაუდი ადრენეოლითური მეურნეობის შესახებ ზემოთ გვეყონდა აღნიშნული.

ადრენეოლითურ სადგომებზე საფხეკების სიმრავლე მიუთითებს, რომ ტყავის დამუშავება საოქახო მეურნეობის ერთერთი მთავარი საქმეთაგან უნდა ყოფილიყო. საქარისების სიმრავლე ძვლის დამუშავების დიდ მნიშვნელობაზე უნდა მტყვევებდეს. გარკვეული რაოდენობა უნდა ჰქონოდა ადრენეოლითური ტომების მეურნეობაში ნადირობას და შემგროვებლობას.

გაცილებით მეტია მასალა გვიანნეოლითური ტომების მეურნეობის დასახსიათებლად.

აღნიშნული ძეგლების შესწავლა გვიჩვენებს, რომ განვითარებულ ნეოლითში დასაყვლეთ ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე ვითარდებოდა დამჭდარი სამიწათმოქმედო კულტურა.

დას. ამიერკავკასიაში განვითარებული ნეოლითის ხანაში მიწათმოქმედების წარმოშობაზე და განვითარებაზე მტყვევლებს მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანი შრომის იარაღები. ამ პერიოდის ნამოსახლარებზე აღმოჩენილია, როგორც მიწის დასამუშავებელი იარაღები (წერაქვისებური, სახნისისებური, სოლისებური მაკროლითები; თოხისებური და სახნისისებური ვახები-ლი იარაღები), ასევე სამკელი დანების ჩასართები (რეტუშირებული და დაკბილული ლამელები) და სამიწათმოქმედო პროდუქტების გადასამუშავებელი იარაღები (ხელსაფქვაეები, სანაყები, სახეხ-სასრესები).

გვიანნეოლითური ტომების მეურნეობის საფუძველი უნდა ყოფილიყო მიწათმოქმედება — თუმცა ჯერ კიდევ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა შემგროვებლობას და ნადირობას, ზღვის სანაპიროზე (კისტრია) კი მეთევზეობას. ამ ნამოსახლარებზე უკვე გვაქვს უტყუარი მასალა (კერამიკა, სამიწათმოქმედო იარაღები), რომელიც დამჭდარ მეურნეობაზე მიუთითებს.

მეურნეობის ხასიათის ცვლილებაზე უნდა მიუთითებდეს გვიანნეოლითურ კომპლექსებში საფხეკების რაოდენობის შემცირება და ხარისხის გაუარესება. მიუხედავად იმისა, რომ ანასეული I-ისა და კინტრიშის კომპლექსები ბევრად უფრო მცირეა, ვიდრე გვიანნეოლითური (ანასეული II, ოდიში), მათში საფხეკები გაცილებით მეტია. ამასთანავე ისინი ხასიათდებიან დახვეწილი ფორმებით, ანასეულ I-ში საფხეკები მასალის საერთო რაოდენობის 3%-ია, კინტრიშზე — 4%, ანასეულ II-ში — 0,7%, ოდიშში კი 1,6%. გვიანნეოლითური საფხეკები გამოირჩევიან უხეში დამუშავებით და არატიპური ფორმებით. მოყვანილი შეფარდებიდან ჩანს, რომ გვიანნეოლითურ ნამოსახლარებზე საფხეკების რიცხვი და ხარისხი კლებულობს. საფიქრებელია, რომ ამ იარაღების ურთიერთშეფარდებაში მომხდარი ცვლილებები გაპირობებული იყო მეურნეობაში მომხდარი ძვლების — დამჭდარ ცხოველებზე გადასვლას და მიწათმოქმედების განვითარებით.

პირდაპირი მითითება მესაქონლეობის არსებობაზე არა გვაქვს. ერთადერთი ნეოლითური ძეგლი კავკასიაში, სადაც აღმოჩნდა ოსტეოლოგიური მასალა, არის კამენომოსტკაისის მღვიმე. აქ დადასტურდა შინაური ცხოველების (ღორის, ცხვრის, ძაღლის) არსებობა. უნდა ვიფიქროთ, რომ მეურნეობის ეს დარგი უცხო არ იყო დას. ამიერკავკასიის ტომებისათვის.

დასავლეთ ამიერკავკასიის გვიანნეოლითური ტომების მეურნეობაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეკუთვნის მეთუნეობას. ამ ნამოსახლარებზე მოპოვებული კერამიკა საკმაოდ განვითარებულია. მას უკვე ემჩნევა სუსტი გაპრაილების კვალი. დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა აგრეთვე ხის დამუშავებას.

ზემოთ მოყვანილი ფაქტები მოწმობს, რომ განვითარებულ ნეოლითში განხორციელდა გადასვლა მითვისებითი მეურნეობიდან მწარმოებლურ მეურნეობაზე. გვიანნეოლითში უკვე გვაქვს თვისობრივად ახალი მეურნეობა, რომლის წიაღში ჩაისახა და განვითარდა ყველა ის ხე-ხეხი, რომლებიც შემდეგ ფართოდ და დამახასიათებელი სამიწათმოქმედო კულტურებისათვის.

დასკვნები

დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითური კულტურის შესწავლამ შესაძლებლობა მოგვცა გაგვეცეთებინა შემდეგი დასკვნები:

1) დასავლეთ ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე ნეოლითის ხანაში გავრცელებული იყო ერთგვაროვანი და მეტად თავისებური ნეოლითური კულტურა, რომელიც განსხვავდებოდა მეზობელი ქვეყნების სინქრონული კულტურებისაგან (ჩრდ. კავკასია, წინა აზია, ყირიმში, სამხ. უკრაინა).

2) დასავლეთ ამიერკავკასიაში ადრენეოლითში ფართოდ განვითარებული შემგროვებლობის და ნადირობის ბაზაზე იქმნება საფუძველი მითვისებითი მეურნეობიდან მწარმოებლურ მეურნეობაზე გადასვლისათვის.

3) დასავლეთ ა/კავკასიის გვიანნეოლითში უკვე დასტურდება ახალი ეკონომიკის ნიშნები. გვიანნეოლითური ტომების მეურნეობის საფუძველი უნდა ყოფილიყო მიწათმოქმედება, თუმცა ჯერ კიდევ მნიშვნელოვანი როლი ენიჭებოდა შემგროვებლობასა და ნადირობას (ზღვისპირა მხარეში — მეთევზეობას).

4) ნეოლითური ტომების სამეურნეო საქმიანობაში დიდი ადგილი ეკირა ხისა და ძვლის დამუშავებას, მეთუნეობას.

5) დას. ა/კავკასიის ნეოლითურ კულტურაში გამოიყოფა განვითარების ადრეული და გვიანი საფეხურები. გვიანი საფეხური, ადრეულისაგან განსხვავებით, ხასიათდება თვისობრივად ახალი ელემენტებით: კერამიკა, მაკროლითური ტექნიკა, „მოკოდვის“ ტექნიკა, „მცოცავი“ — წნეერთი რეტუში, ზურგათილი მადლი ტრაპეციები და სწორკუთხედები. არის აგრეთვე არა-არსებოთ ახალი ნიშნებიც.

6) დას. ა/კავკასიის ერთგვაროვანი, გვიანნეოლითური კულტურის შიგნით გამოიყოფა ორი ლოკალური ვარიანტი. ერთი მათგანი მოიცავდა დღევანდელი გურჯისტანისა და სამეგრელოს ტერიტორიას (ანასეული II, გურიანთა, მამათი, ოდიში), მეორე კი აფხაზეთის ტერიტორიასა და ადღერის რაიონს (კისტრიკი, ნიენაია შილოვკა).

7) დას. ა/კავკასიის გვიანნეოლითური ძეგლები გენეტიკურ კავშირს აქვთ ამავე ტერიტორიის ადრენეოლითურ და მეზოლითურ ძეგლებთან.

8) ახალდმოჩენილი ადრენეოლითური ძეგლების შესწავლის შედეგად გაირკვა, რომ ოდიში, კისტრიკი და ნიენაია შილოვკა გვიანნეოლითური ძეგლებია.

9) თეთრამიწისა და სავგარჯილეს (II ფენა) გამოქვეყნებული, ნეოლითით დათარიღებული მასალები ენეოლით-ადრებრინჯაოს ხანას განეკუთვნება.

10) გვიანნეოლითური მასალების ურთიერთშედარებამ საშუალება მოგვცა ამ ძეგლების ქრონოლოგიური თანამიმდევრობის დადგენისა გვიანი ნეოლითის ჩარჩოებში. გაირკვა, რომ მათ შორის შედარებით უფრო ადრეულია ოდიშის კომპლექსი, ყველაზე მოგვიანო კი ანასეული II.

11) დასავლეთ ა/კავკასიის გვიან ნეოლითის ახასიათებს მიკროლითური ტექნიკისა და გეომეტრიული ფორმების მაქსიმალური განვითარება, ამ საფეხურზე ჩნდება გეომეტრიული მიკროლითების ახალ სახეობები და მათი დამუშავების ახალი ხერხები.

12) მიკროლითური ტექნიკა გადანაშთის სახით გვხვდება აგრეთვე ლათონის ხანის ძეგლებშიც.

13) დასავლეთ ა/კავკასიის გვიან ნეოლითში მიკროლითური ტექნიკა, მაკროლითური ტექნიკა და კერამიკა თანაარსებობს.

14) არქეოლოგიურ ლიტერატურაში გავრცელებული მოსაზრების საწინააღმდეგოდ გაირკვა, რომ დასავლეთ საქართველოს ნეოლითური კერამიკის ერთ-ერთი დამახასიათებელი ნიშანია ორნამენტი, ხოლო ქვის მასალაში საჭრისებისა და სახვრეტ-ბურღების სერიების სიქარბეა ნიშანდობლივი.

15) დასავლეთ ა/კავკასიის ენეოლითური კულტურა აღმოცენებული ჩანს დასავლურ ქართული ნეოლითის საფუძველზე.

16) კავკასიის შვიზღვისპირეთის ნეოლითულ ტომებს კონტაქტი ჰქონდათ მეზობელი მხარეებისა თუ ოლქების სინქრონულ კულტურებთან (წინა აზია, ჩრდ. კავკასია, ყირიმი).

НЕОЛИТ ЗАПАДНОГО ЗАКАВКАЗЬЯ

(Резюме)

Одной из наиболее актуальных проблем археологии Кавказа является изучение закавказского неолита. Обобщение неолитических памятников имеет большое значение для изучения истории неолитических племен, населявших данную территорию, для установления генезиса неолитической культуры. Наряду с этим, изучение неолита играет большую роль в решении исторической проблемы зарождения и развития земледелия и скотоводства, установления характера перехода от присваивающего к производящему хозяйству.

В предлагаемой работе эти проблемы рассмотрены на основе изучения комплексов, обнаруженных в Западном Закавказье (Одиши, Кистрик, Нижняя Шиловка, Кобулет, Хуцубани, Анасеули I, Анасеули II, Гурнанта, Мамати). Здесь автор ставит своей задачей монографическое изучение перечисленных памятников. Путем систематизации и обобщения материалов, установления генезиса и особенностей этой культуры и при помощи типологического, сравнительного анализа и метода исключения определяет их возраст и хронологическое место. На основе многостороннего изучения этих комплексов, в работе выделены и охарактеризованы ранняя и поздняя ступени неолита Западного Закавказья.

В поздненеолитической культуре выделены локальные варианты. Уточнены и исправлены некоторые положения относительно Кавказского неолита и датировки некоторых памятников, считавшихся до сих пор неолитическими.

Изученные автором Кистрикские поселения (Хуцубани, Кобулет) и Анасеули I явились значительным звеном, связывающим памятники эппалеолита и неолита. Изучение поздненеолитических памятников более четко выявило корни неолитической культуры и ее генетическую связь с неолитом. На основе анализа вышеуказанных комплексов в работе дана попытка восстановления картины хозяйственной деятельности и расселения неолитического человека в Грузии.

В древнейшей истории Кавказа наименее изученным является неолит. На этой территории имеется еще немало районов, где до сегодняшнего дня не обнаружены памятники этой эпохи. Лучше всего изучено Западное Закавказье. Здесь довольно интенсивно ведется поиск неолитических остатков, в результате чего многие вопросы древнейшей истории Кавказа освещаются по-новому.

Как известно, в Западном Закавказье господствует теплый и влажный субтропический климат. Наличие плодородных почв в окрестностях неолитических стоянок, густая сеть рек, родников и др., надо полагать, создавали благоприятные условия для возникновения и развития здесь, первобытного земледелия. Выбор для местожительства холмов и террас диктовался вышеуказанными признаками. В результате палеобиологического изучения Западного Закавказья выяснилось, что здесь с конца

третичного периода и до сего времени природные условия существенно не изменились. Растительный мир во многом сохранил характер третичного периода (А. А. Гроссгейм, М. В. Палибин, Э. Н. Кара-Мурза). Из вышесказанного следует, что неолитический человек жил почти в тех же природных условиях, которые имеются на сегодняшний день в Западном Закавказье.

Неолитические памятники Западного Закавказья и вопрос стратиграфии. Ни на одном неолитическом памятнике изучаемого района не сохранилась стратиграфия. Непотревоженный культурный слой обнаружен пока только на поселении Нижняя Шиловка. В результате изучения этого памятника установлено, что это однослойный неолитический памятник типа Одishi, где сосуществовали геометрические микролиты, макролиты, каменные полированные орудия и керамика (А. А. Формозов). Как известно, вопрос о количестве слоев на поселении Одishi был спорным и часто ставился в археологической литературе. Обнаружение потревоженного слоя Нижней Шиловки решило вопрос о количестве слоев на памятниках одишского типа. Выяснилось, что Одishi и аналогичные ему памятники являются однослойными.

Исходя из этого, при изучении нестратифицированных неолитических памятников Западного Закавказья в работе широко применяется сравнительно-типологический анализ и метод исключения. При помощи этих методов выделяются составные элементы неолитических комплексов и выясняются вопросы хронологии. Несмотря на то, что в Западном Закавказье не имеется стратиграфии неолита, открытие в Анасеули неолитических памятников разных ступеней и обнаружение потревоженного слоя Нижней Шиловки, частично заполняют этот пробел и дают возможность восстановить хронологическую стратиграфию.

Основную часть работы составляет характеристика и изучение неолитических памятников Западного Закавказья. В результате проведенных нами в 1956—1963 гг. археологических раскопок и разведок на территории Западной Грузии обнаружены и изучены новые неолитические памятники. Ниже приводится характеристика комплексов, при помощи чего становится возможным выяснение ряда вопросов неолитической проблемы. Вместе с тем мы сознательно обходим вопросы датировки случайных находок неолитического облика, так как сегодняшний уровень знаний о неолите не дает такой возможности.

Раскопки и разведки 1956—1963 гг. были проведены в Махарадзевском, Ланчхутском и Кобулетском районах. За это время были изучены поселения Анасеули I, Анасеули II¹ (расстояние между ними 1,5 км), Гурпанта (Махарадзевский р-он), Мамати (Ланчхутский р-он), поселения в ущелье р. Кнтриши — Кобулет и Хуцубани (Адjarская АССР). Эти новые материалы легли в основу предлагаемой работы. Однако, в ней использованы и ранее обнаруженные памятники — Одishi (Зугдидский р-он) и Кистрик (Гудаутский р-он). В работе учтен также материал Нижней Шиловки (Адлерский р-он).

Все неолитические памятники, известные на сегодняшний день в западном Закавказье представляют собой открытые стоянки (поселения), на которых не сохранились следы жилищ. Они располагаются на естественных холмах и террасах, непосредственно связанных с речкой или морем.

¹ За содействие и помощь в изучении памятников Анасеули приношу благодарность первооткрывателю памятников старшему научному сотруднику анасеульского института чья В. П. Шарковскому.

Орудия Анасеули I в основном изготовлены из обсидиана, в меньшем количестве используются кремь и галечник. Здесь имеются конусовидные и карандашевидные нуклеусы, тонко обработанные многочисленные скребки, среди которых преобладают округлые и микролитические, резцы, изготовленные на узких ножевидных пластинках, проколки, и пилки, трапеции с двумя параллельно обработанными краями, каменные полированные топоры, долотья и тесла, ядрища пращи, терочки, ручные молоты, наковальни и шлифовальники. Обильно представлены производственные остатки. Керамика на этой стоянке отсутствует.

К материалам Анасеули I близко стоят комплексы ущелья Киптриши-Хуцубани и Кобулети. Они объединяются следующими чертами: типологическое тождество орудий, одна и та же техника обработки, использование для изготовления орудий преимущественно обсидиана и отсутствие керамики. Разница между ними в том, что на поселениях Хуцубани и Кобулети нет шлифованных орудий из гальки и геометрических микролитов. Здесь же нужно отметить, что на самом Анасеули I, коллекция которого примерно в пять раз больше Хуцубанской и Кобулетской, каменные орудия и геометрические микролиты составляют 1% всего материала.

Отличными от предыдущих являются комплексы Одиши, Кистрика, Нижней Шиловки, Гурянта, Мачати и Анасеули II. Эти памятники имеют как общие признаки, так и свои собственные черты. Орудия в основном изготовлены из кремня и галечника, в незначительном количестве используется обсидиан.

В сравнении с киптришскими поселениями и Анасеули I, в этих комплексах значительно уменьшается количество скребков и ухудшается качество их обработки, зато более многообразными становятся резцы и проколки, увеличивается количество и обогащается ассортимент геометрических микролитов. Появляются низкие трапеции с тремя обработанными боками, высокие трапеции и прямоугольники со струфанной спинкой, сегменты с притупленной дугой. Обильно встречаются каменные орудия — полированные, клинообразные топоры с боковой гранью и без граней, а также усеченные топоры, долотья и тесла плоские и с выпуклой спинкой, ядрища пращи, терочки, шлифовальники, ступки, зернотерки, изготовленные макролитической техникой кирковидные орудия и мотыги. В большом количестве встречаются фрагменты глиняной посуды. Они изготовлены вручную, имеют баночную форму, плоское дно, прямой венчик, ушки отсутствуют. Иногда на поверхности прослеживаются следы слабого лощения. Сосуды обожжены слабо и неравномерно. В керамике в большом количестве встречаются неорганические примеси (известняк, кварц, слюда).

Характеристика неолитической культуры Западное Закавказье и вопросы хронологии. В Западном Закавказье нами установлены две разные группы неолитических памятников. Объединенные в этих группах памятники в основном однообразны. Всестороннее изучение материала установило их хронологическую последовательность: первой — раннеолитической группе объединяются киптришские поселения (Хуцубани, Кобулети) и Анасеули I, а во второй — позднеолитической — Одиши, Кистрик, Нижняя Шилковка, Гурянта, Мачати, Анасеули II.

Из раннеолитических памятников наиболее полным является комплекс Анасеули I. Это качественно новый памятник. Для него характерны чуждые эпипалеолиту признаки. Это употребление камня разных пород, новый способ обработки орудий — полировка и шлифовка, создаются новые виды орудий: каменные топоры, тесла, долотья,

молоты, ядра от пращи и шлифовальники для топоров. Совершенствуются старые формы. Последующее развитие испытывают первичная и вторичная обработка орудий. Улучшается качество призматических пластин, разливается отжимная ретушь, совершенствуются геометрические микроступы. Большинство орудий изготовляется на пластинках.

При датировке Анасеули I надо учесть отсутствие в коллекции керамики, высоких прямоугольников из обсидиана со струганной спиной, трапеции с тремя обработанными краями, сегментов с притупленной дугой, микролитов с двусторонней обработкой. Указанные признаки очень характерны для Анасеули II (поздний неолит).

В результате изучения орудий Анасеули I, при помощи параллельных материалов выясняется, что в виде этого поселения мы имеем до-доселе неизвестный на Кавказе ранне-неолитический (безкерамический) памятник.

Хронологически к Анасеули I примыкают кистришские поселения (Хуцубани, Кобулет). Тождество основных составных элементов коллекций кистришских поселений и Анасеули I дает возможность объединить их в одну хронологическую группу, относящуюся к ранне-неолитической эпохе. Наряду с этим, необходимо отметить, что кистришские памятники, в хронологических границах этой ступени, несколько опережают Анасеули I.

Ранне-неолитические памятники имеют много общего с мезолитическими комплексами Западного Закавказья. Сравнение ранне-неолитических памятников с материалами мезолитических слоев Холодного гота, Квачара, Ацинской и Чахатской пещер, устанавливает тесную связь между ними. В ранне-неолитических коллекциях встречаются верхнепалеолитические и мезолитические формы орудий (пластинки с притупленной спиной, трапеции с двумя обработанными боками, накопечник стрелы с боковой выемкой, пластинки с ретушированными концами, скребки высокой формы и др.), указывающие на то, что в раннем неолите сохраняются традиции мезолитической культуры Западного Закавказья и они находятся в генетической связи между собой.

Поздне-неолитические памятники. До сих пор в археологической литературе было принято считать, что комплексы Одиши, Кистрика и Нижней Шиловки относятся к раннему неолиту. На основании изучения этих памятников дается характеристика ранне-неолитической ступени Кавказа. Сегодня уже известны более достоверные ранне-неолитические памятники — Кистришские поселения (Хуцубани, Кобулет) и Анасеули I, благодаря которым становится возможным более правильно охарактеризовать раннюю ступень неолита.

В последнее время Ю. Н. Вороновым было высказано мнение, что памятники типа Одиши относятся к энеолиту. Указанное мнение основывалось на кажущемся сходстве памятников типа Одиши с одной стороны и Шулаверии — с другой, с материалами которых Ю. Н. Воронов лично не знает. Это положение также основывалось на сходстве комплексов типа Одиши и Самеле Кле. Сходство между этими памятниками безусловно есть, однако оно такого порядка, которое дает нам право говорить только о хронологической преемственности, а не синхронности этих памятников.

Изучение неолитических памятников Западного Закавказья показало, что комплексы — Одиши, Кистрик, Нижняя Шиловка, Гурганта, Мамати, Анасеули II в основном схожи между собой и характеризуются однообразием составных элементов. Сходство памятников настолько явное, что их можно объединить в одну группу. Культура представления этими памятниками выявляется довольно четко. Она имеет

свои специальные черты, что дает возможность охарактеризовать ее и выделить в отдельную группу, относящуюся к определенной ступени.

Анализ памятников группы Одиси — Анасули II показал, что эти памятники синхронны и соответствуют поздней ступени неолита. Поздний неолит, в отличие от раннего, содержит следующие новые элементы: керамику, «ползучую» ретушь, высокие трапеции и прямоугольники со струганной спинкой, низкие трапеции с тремя обработанными краями; сегменты с притупленной дугой, макролитическую технику, «точечную» технику. Имеется так же еще ряд признаков, отличающих поздний неолит от раннего, однако они не являются качественно новыми. Для позднего неолита характерно изобилие и разнообразие полированных орудий, совершенствуется и чаще употребляется двухсторонняя обработка геометрических микролитов. Изменения происходят в формах и в количественном соотношении скребков, резцов и проколов. Эти признаки дают полное основание, чтобы памятники одисского типа отнести к позднему неолиту.

Анализ каменного материала и керамики коллекций одисского типа выяснил хронологическую последовательность в рамках позднего неолита. Наиболее ранним среди этих комплексов является Одиси, а наиболее поздним — Анасули II. Остальные памятники располагаются между ними.

В данное время существует довольно прочная основа для абсолютной датировки закавказского неолита. В последнее время появились промежуточные комплексы, занимающие место между памятниками «Куро-аракской» культуры и неолитом (Нижний слой Кюль-тепе, Тойра-тепе, Шулаверн, Цоли). Из них некоторые датированы радиоуглеродным методом. Нижний слой Кюль-тепе относится к IV т. д. н. э., а нижний слой Шулаверн и Тойра-тепе — к V тысячелетию до н. э. Хронологически их опережают памятники позднего неолита, в связи с чем уравнивается их возраст. Наиболее поздней датой их бытования нужно считать VI тысячелетие до н. э.

В этой же главе рассматриваются некоторые ошибочные положения в отношении характеристики неолитической культуры Закавказья.

По распространенному раннее мнению, микролитическая техника и геометрические формы отнесли к мезолитической культуре Кавказа и считалось что в раннем неолите они сохраняются в виде пережитков, а в позднем неолите вообще исчезают.

Материалы Западного Закавказья противоречат этому мнению. Ни одна ступень каменного века Западного Закавказья не характеризуется таким развитием микролитической техники и геометрических форм, как поздний неолит. На этой ступени мы имеем новые виды микролитов и новые приемы их обработки (высокие трапеции и прямоугольники со струганной спинкой, сегменты с притупленной дугой, шпикте трапеции с тремя обработанными боками, совершенствуется и чаще употребляется двухсторонняя обработка микролитов, «ползучая» ретушь). Все это чуждо мезолиту и раннему неолиту Зап. Закавказья. Микролитическая техника сохраняется и на более поздних памятниках (Самсле кде, Цоли). До сих пор было принято считать за «чистый» неолит каменные полированные орудия и керамику. В результате анализа материалов неолитических и мезолитических памятников выяснилось, что в позднем неолите наряду с керамикой и полированными орудиями встречаются и вышеуказанные элементы (микролитическая техника и геометрические микролиты) и являющиеся неотъемлемой частью неолита. В виде пережитков сохраняются лишь некоторые мезолити-

ческие формы (пластинки с притупленной спинкой, трапеции с двумя обработанными краями, и некоторые виды скребков).

За последние годы не раз было высказано мнение о том, что для кавказского неолита не характерны наконечники стрел, и что на неолитических памятниках их заменяли ядра для пращей. Изучение неолитических памятников показало, что наконечники стрел на поселениях западного Закавказья встречаются вместе с пращевыми ядрами (Анасеули I, Анасеули II, Одиши, Кистрик). Наконечники стрел западного Закавказья в своем развитии прошли довольно длительный путь. Их различные формы известны с памятников палеолита и мезолита (Сакажиа, Квачара, Аципская пещера, Чахатская пещера, Сагварджиле, Эдзани).

Также неверно мнение, что проколки и буравчики редко встречаются на неолитических памятниках, а в частности в Одиши и Агубековском поселении. Указанные орудия представлены целыми сериями на всех поздненеолитических памятниках Западного Закавказья — Одиши, Кистрик, Нижняя Шиловка, Анасеули II. Агубековское же поселение — памятник эпохи металла и поэтому вполне естественно отсутствие здесь этих орудий.

Давно считалось, что резцы в изобилии встречаются только на памятниках верхнего палеолита и мезолита и они редко доживают до раннего неолита, а в позднем неолите вообще прекращают существование. Материалы Западного Закавказья противоречат этому мнению. Резцы широко были распространены на протяжении всего неолита. Более того, они встречаются на памятниках эпохи металла (Самеле кде, Цопи). Обилие резцов и орудий с резцовыми сколами, одно из наиболее главных особенностей неолита западного Закавказья.

Здесь же нам хочется внести некоторые коррективы в многократно высказанное положение, согласно которому для кавказской неолитической керамики не характерна орнаментация. Действительно орнамент не характерен для керамики Кистрика и Нижней Шилочки, не встречается он пока на Северо-Западном Кавказе (Каменноостовское, Овечка). Что же касается западнорусской керамики (Одиши, Гурланта, Анасеули II), то ее характеризует довольно богатая орнаментировка. Следовательно, орнамент характерен для определенной группы памятников Западного Закавказья и говорить о нехарактерности орнаментации для всего Кавказа неверно.

Общезвестно, что на ранней ступени своего появления металл не мог заменить каменные орудия, поэтому в это время он вообще не бывает в комплексах или встречается очень редко. Основным же элементом комплексов этого периода являются каменные орудия и керамика. Ввиду этого данный факт вызывал ошибки в датировке неолитических памятников. Имеется в виду «неолитический» комплекс Тетраица и «неолитический» слой Сагварджиле, дата которых долгое время была под сомнением (речь идет об облупленном материале, который вошел в археологическую литературу).

Типолого-хронологический анализ характерных элементов этих комплексов и сравнение их с неолитическими памятниками показало, что неолитические поселения западного Закавказья хронологически опережают их. В «неолитическом» комплексе Тетраица и «неолитическом» слое Сагварджиле присутствуют некоторые характерные для эпохи металла признаки. Сходство «неолитических» комплексов Тетраица и Сагварджиле с памятниками эпохи металла — Нальчикский могильник, Воронцовская пещера, Мешоко, Скала — отмечено в специальной литературе (Б. Б. Пиотровский, Л. Н. Соловьев, А. А. Формозов). Стр.

тиграфический анализ «неолитического» слоя Сагварджиле (Д. М. Тушабрашвили) показал, что в этом слое оказались найденными медные четырехгранные шило, рыболовные крючки и фрагменты медных предметов. Отсюда следует вывод — Сагварджиле и Тетрамца памятники эпохи металла.

Место неолита Западного Закавказья в истории развития кавказской культуры. По всей территории Западного Закавказья была распространена общая неолитическая культура, которая имела вышеуказанные характерные черты. Эти признаки отличали ее от соседних культур (Сев. Кавказ, Крым, Южная Украина, Передняя Азия).

Внутри существовавшего единства поздненеолитической культуры Западного Закавказья отдельные памятники или группа памятников имели свои специфические признаки. В Одishi, Кистрике и Гурпанта преобладают сосуды с выступающим поддоном, а в Анасеули II, наоборот, преобладают сосуды с прямоугольным переходом со стенки ко дну. В керамике Кистрика и Нижней Шиловки орнамент отсутствует, а в керамике Одishi, Гурпанта, Мамати и Анасеули II встречается «елочный», «колосовидный», волнообразный, зигзагообразный, вдавленный и шпичный орнаменты. Зипчики сосудов Одishi, Гурпанта и Анасеули II имеют насечки и ямки, а венчики Кистрика и Нижней Шиловки гладкие. По сравнению с Одishi и Гурпанта орнаментировка керамики Анасеули II более разнообразна. Здесь наряду с «елочным» и «колосовидным» орнаментом появляется волнообразный и рельефный, которые в Одishi и Гурпанта отсутствуют. Размеры и количество шпичек на анасеульской керамике, в сравнении с Одishi, увеличиваются. Появляются также роговидные выступы.

Разница заключается также в кремневом инвентаре. Для Кистрика и Нижней Шиловки характерны кремневые высокие трапеции со струганной спинкой, а для Одishi, Гурпанта, Мамати и Анасеули II обсидиановые высокие прямоугольнички со струганной спинкой. В Кистрике и Нижней Шиловке часто встречаются пластинки с выделенными при лощении ретуши головками. Такие орудия в Одishi, Гурпанта и Анасеули II отсутствуют.

На основании этих признаков памятники Западного Закавказья подразделяются на две группы: одну характеризует орнаментированная керамика с насеченными краями, высокие обсидиановые прямоугольнички со струганной спинкой (Одishi, Гурпанта, Анасеули II), другую же — неорнаментированная керамика, сосуды с гладкими венчиками, высокие трапеции со струганной спинкой и пластинки с выделенными головками (Кистрик, Нижняя Шиловка). В виде этих двух групп мы имеем дело с существовавшими внутри поздненеолитической культуры Западного Закавказья сегодняшней Гурии и Мегрелии (Гурпанта, Анасеули II, Одishi), другой же территории Абхазии и Адлерский район (Кистрик, Нижняя Шиловка). Правда, этих признаков еще не совсем достаточно, однако дальнейшее исследование памятников неолита западного Закавказья еще ярче выявит эти черты и уточнит границы распространения как всей культуры, так и ее локальных вариантов.

Поздненеолитические памятники Западного Закавказья своими корнями связаны с мезолитическими и раннеолитическими комплексами этой же территории и представляют собой их дальнейшее развитие. На поздненеолитических памятниках мы встречаем в виде пережитков пластинки с притупленной спинкой, трапеции с двумя обработанными краями, высокие скребки, долотья и тесла с выпуклой спинкой.

Сравнительно более широко мы касаемся связи поздненеолитических и энеолитических памятников. Из сравнения неолитических комплексов и памятников эпохи раннего металла Западного Закавказья (Ворошиловская и Ахштирская пещеры, стоянки с «мотыжками» сочпаллерского типа, Сагарджиле, Тетрашца, Самеле клде) видно, что в технике обработки каменных орудий энеолитических памятников, в формах орудий, керамике явно прослеживается непосредственное продолжение неолитических традиций и что энеолит западного Закавказья тесно связан с местным неолитом.

Несмотря на установленные нами связи между энеолитом и неолитом, нельзя считать этот вопрос окончательно решенным, ибо здесь отсутствуют многие важные звенья. Надо надеяться, что последующие археологические исследования выявят более существенные стыки неолитической и энеолитической культур, которые более четко укажут на генетическую связь между ними.

Материалы для изучения взаимоотношений неолитической культуры Западного Закавказья с соседними культурами еще довольно малочисленны. Несмотря на это выясняется, что кавказское причерноморье не стояло обособленно от синхронных культур других краев и областей.

В Западнозакавказской неолитической культуре выделяется ряд признаков, большую часть которых она унаследовала от местного мезолита (Микролитическая техника обработки орудий, геометрические микролиты, некоторые формы скребков, резцов и проколов), а другую часть от древнейших культур Передней Азии—плоскостонная керамика, двусторонняя обработка геометрических микролитов, наконечники зарзыйского типа с боковой выемкой пластинки с выделенной головкой (А. А. Формозов).

В неолитическом слое Каменомостской пещеры наряду с сосудами со сферическими донышками обнаружены и плоскостонные сосуды древнейших культур Передней Азии—плоскостонная керамика, двусторонняя (А. А. Формозов). Обнаружение на Северном Кавказе плоскостонных сосудов служит свидетельством связей с племенами западного Закавказья.

Распространение на Северном Кавказе двусторонней обработки геометрических микролитов возможно также является результатом вышеуказанных культурных взаимоотношений.

А. А. Формозов считает, что высокие трапеции со струганной спинкой распространились в Западном Закавказье из Крыма. Утверждать это, на наш взгляд, пока что трудно, так как эти орудия в количественном отношении не уступают крымским. Например, в Одисси высокие трапеции со струганной спинкой составляют примерно 15% общего количества геометрических микролитов, а в Кистрике и Анасеули II — примерно 20%. Однако, как бы ни был решен этот вопрос одно ясно, что в обоих случаях это указывает на существование в неолитической эпохе связи между Крымом и западным Закавказьем, так как подобные орудия не встречаются южнее Кавказа и очень редки к северу от Крыма.

В Западном Закавказье нет месторождений обсидиана. Нахождение на неолитических поселениях этого края в большом количестве обсидиана нужно объяснить тесной культурно-экономической связью местных племен с районами, богатыми обсидианом.

Подобные широкие культурно-экономические взаимоотношения могли иметь лишь высокоразвитые в культурном и экономическом отношении племена.

Изучение раннеэнеолитических памятников Западного Закавказья показало, что в этом периоде еще нет ярких признаков земледелия.

Обилие на этих стоянках скребков указывает на то, что в хозяйственной жизни этого периода одной из ведущих отраслей являлась обработка кожи. Обилие же резцов очевидно указывает на большое значение обработки кости. Определенную роль в хозяйстве раннеолитических племен играли охота и собирательство. А каменные топоры и долота указывают на существование обработки дерева.

Значительно более многочисленны материалы для характеристики хозяйства позднеолитических племен. Изучение этих памятников показывает, что в эпоху развитого неолита на территории Западного Закавказья развивалась оседлоземледельческая культура. На дальнейшее развитие земледелия в эпоху развитого неолита на территории Западного Закавказья указывают многочисленные и разнообразные земледельческие орудия (кырквидные и мотыговидные макролиты, сохovidные полированные орудия, а также вкладыши жатвенных ножей (ретушированные) и зубчатые пластинки) и орудия для обработки продуктов земледелия (зернотерки, ступки, терочки). Указанных орудий вообще нет в раннеолитических комплексах.

Основой хозяйства позднеолитических племен должно было быть земледелие, хотя в это время охота и собирательство продолжают играть значительную роль (а в прибрежных морских районах — рыболовство). На этих поселениях уже имеется бесспорный материал (Керамика, земледельческие орудия), указывающий на оседлое хозяйство.

На изменение характера хозяйства должны указывать также изменения в соотношении количества орудий между раннеолитическими и позднеолитическими комплексами. В позднеолитических памятниках уменьшается количество и ухудшается качество обработки скребков. Несмотря на то, что комплексы Анасеули I и Кистришских поселений значительно малочисленны, чем позднеолитические (Анасеули I, Одиши, Кистрик), они содержат намного больше скребков. Вместе с тем они имеют более совершенную форму. В Анасеули I скребки составляют 3% от общего количества материала, в поселениях Кистриши — 4%, Анасеули II — 0,7%, а в Одиши — 1,6%. Изменение в количестве и качественном отношении также замечается и в орудиях геометрических форм. В Анасеули I эти орудия составляют 0,198% всего комплекса, а в частности в Одиши геометрические микролиты составляют почти 2% всего материала, в Анасеули II — 3%. Такое же соотношение геометрических микролитов установлено и в Кистрике, Гурианта и Мачати. Что касается полированных орудий и микролитов, их количество намного возрастает. В Анасеули I полированные орудия составляют 1,5% всего материала, а в Анасеули II почти 8%, в Гурианта 8%, в Одиши 10%, в Кистрике — тоже примерно 10%. Изменение в соотношении этих орудий было обусловлено происшедшими в хозяйстве сдвигами — переходом к оседлости и дальнейшим развитием земледелия.

Прямых свидетельств о существовании скотоводства в памятниках Западного Закавказья нет, так как отсутствует остеологический материал. Единственным неолитическим памятником на Кавказе, где обнаружены остеологические остатки, является Каменомостская пещера.

Большую роль в жизни неолитических племен играли обработка дерева и гончарное производство.

Вышеприведенные факты свидетельствуют, что в развитом неолите произошел переход в широком масштабе присваивающего хозяйства к производящему. В позднем неолите мы имеем новый вид хозяйства.

Нет сомнений, что последующее изучение неолитических комплексов и обнаружение стратифицированных памятников дадут возможность уточнить ряд важнейших вопросов неолитической культуры на Кавказе.

ტაბულაზინი ანწარილობა

ანახელი I

- ტაბ. I—4. 17— ნუკლეუსები, 5—16, 19—22 — ლამელები. 18 — ნუკლეუსის განივი ანატომია.
ტაბ. II. 1—24 — საქრისები
ტაბ. III. 1—23 — საფხეკები
ტაბ. IV. 1—3 — სახერეკები. 4—7 — ბლაგვზურგა ლამელები, 8 — წვეტანა. 9 — დანა. 10, 16, 17, 18 — საქრისები. 11 — ისარი. 12—15 — გეომეტრიული მიკროლითები. 19—20 — დაკბილული იარაღები.
ტაბ. V. 1 — ხელჩაქენი, 82 — ცული, 3. 4 — სათლელები.
ტაბ. VI. 1 — ცულუმის სახე-საპრაილელები. 2 — თიხისებური იარაღი. 3 — რეტეშირებული ანატომია. 4 — სასრესი ქვა.

ანახელი II

- ტაბ. VII. 1—3 — ნუკლეუსები. 4—7 — დანისებური ლამელები. 9—12 — მიკროლაშელები. 13—15 — ლამელის განივი ყვეთები. 26—18 — რეტეშირებული ლამელები. 19—21 — გვერდრეტეშირებული ლამელები. 19—33 — თავირბრეტეშირებული ლამელები.
ტაბ. VIII. 1—27 — საქრისები.
ტაბ. IX. 1—8 — საფხეკები. 9—20 — სახერეკები. 21—22 — ჩასართები. 23 — კომპონირებული იარაღი. 24—27 — დანები. 28—30 — ისრები. 31—33 — ზომორფული გამოსახულებები (კაი).
ტაბ. X. 1—54 — გეომეტრიული მიკროლითები.
ტაბ. XI. 1—5 — ცულები.
ტაბ. XII. 1 — ცული. 2—8 — სათლელები
ტაბ. XIII. 1—5 — სასრესი ქვები
ტაბ. XIV. 1 — ხელჩაქენი. 3 — საჩაყი. 4 — შერდელის ქვა
ტაბ. XV. 1 — საპრაილელები. 3, 4 — ნაშაღები. 5, 6 — სათლელები.
ტაბ. XVI. 1—8 — ჭურჭლის ძირები
ტაბ. XVII. 1—6 — თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტები
ტაბ. XVIII. 1—6 — თიხის ჭურჭლის პირები
ტაბ. XIX. 1—10 — თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტები
ტაბ. XX. 1—9 — თიხის ჭურჭლების ფრაგმენტები
ტაბ. XXI. 1—14 — თიხის ჭურჭლების ფრაგმენტები
ტაბ. XXII. 1—14 — თიხის ჭურჭლების ფრაგმენტები

ოღიშა.

- ტაბ. XXIII. 1—12 — ნუკლეუსები
ტაბ. XXIV. 1—18 — საქრისები
ტაბ. XXV. 1—12 — საფხეკები
ტაბ. XXVI. 1—20 — გეომეტრიული მიკროლითები. 21 — ისრისპირა. 22—27 — ლამელები. 28—33 — სახერეკები. 34 — თავირბრეტეშირებული ლამელა. 35—36 — დაკბილული იარაღები. 37 — მიკროლითური იარაღები.
ტაბ. XXVII. 1—5 — ცულები
ტაბ. XXVIII. 1—2, 4—7, 9 — სათლელები. 3 — სალესი. 8 — ხელსაფქველი.
ტაბ. XXIX. 1—4 — ხელჩაქენები და საჩეხი იარაღები
ტაბ. XXX. 1—5 — დაზიანებული რიყის ქვის იარაღები
ტაბ. XXXI. 1—5 — სასრეს-სახეხები
ტაბ. XXXII. 1—4 — მიკროლითები
ტაბ. XXXIII. 1—4 — მიკროლითები
ტაბ. XXXIV. 1 — სახანისისებური იარაღი. 2, 3 — გახერტილი იარაღები. 4 — ისრისპირა.
ტაბ. XXXV. 1—2 — კერამიკის ფრაგმენტები

ტ.ბ. XLII. ანასეული I ბორცვის საერთო ხედი.

ტ.ბ. XLIII. ანასეული

ტ.ბ. XXXVI. 1—10—კერამიკის ფრაგმენტები
გურიანთა

ტ.ბ. XXXVII. 1—ნეკლეუსი. 2—7—საფხეკები. 8—11—საჭრისები. 12, 13, 15—18—სა-
ხვრეტები. 19—რეტუშირებული ლამელა. 20—24—გეომეტრიული მიკროლითები.

ტ.ბ. XXXVIII. 1—3—გახეხილ-გაპრიალებული ცულები. 4—ხელჩაქერი.

ტ.ბ. XXXIX. 1—6—გახეხილ-გაპრიალებული იარაღები.

ტ.ბ. XL. 1—შაროლითი. 2, 3—ქვის მსხვილი ანატეკები, 4—შურდულის ქვა. 5—სახეხი.

ტ.ბ. XLI. 1—10—კერამიკის ფრაგმენტები

კისტრიკი

ტ.ბ. XLII. 1—12—გეომეტრიული მიკროლითები. 13, 14—საფხეკები. 24—26, 33—35,
47—საჭრისები, 27—31—სახვრეტები, 36—44—ლამელები. 45—ისრისპირი.

ტ.ბ. XLIII. 1—გახეხილი ცული, 2—ცული სნამზადი. 3—გატეხილი ცული. 4—საწაფი. 5,
8, 13—შაროლითები. 12—საფხეკი. 6, 9—კაფის იარაღები.

შამათი

ტ.ბ. XLIV. 1, 2—გახეხილ-გაპრიალებული იარაღები. 7—ტრაპეცია. 3, 4—სახვრეტები.
5—საფხეკი. 6, 8, 10—კერამიკის ფრაგმენტები.

ხუცუბანი

ტ.ბ. XLV. 1, 2—ნეკლეუსები. 3—20—საფხეკები. 21—34—ლამელები.

ტ.ბ. XLVI. 1—17—საჭრისები. 18—34—სხვადასხვა იარაღები.

ტ.ბ. XLVII. სურ. 1. ანასეული I ბორცვის საერთო ხედი. სურ. 2, ანასეული 2 („მიწის ცი-
ხე“) საერთო ხედი.

ტ.ბ. XLVIII. მეზოლითური და ნეოლითური ხანის ნამოსახლარები დას. ამიერკავკასიაში:

ОПИСАНИЕ ТАБЛИЦ

Аннсеуан I.

- Таб. I. 1—4, 17-нуклеусы. 5—16, 19—22-пластины, 18-поперечный отщеп нуклеуса.
Таб. II. 1—24-резцы.
Таб. III. 1—23-скребки.
Таб. IV. 1—3-п-сколки. 4—7-пластины с притупленной спинкой, 9-нож, 10—16—18-ре-
ца, 11-наконечник стрелы, 12—15-геометрические микролиты, 19, 20-зубчатые орудия.
Таб. V. 1-молоток, 2-топор, 3, 4-тесла.
Таб. VI. 1-шлифовальный топор, 2-мотыговидное орудие, 3-ретушированный отщеп,
4-терочник.

Аннсеуан II.

- Таб. VII. 1—3-нуклеусы, 4—7-ножевидные пластины, 9—12-микропластины, 13—15-по-
перечные сечения пластин, 16—18-пластины с ретушью, 19—21-пластины с ретуширо-
ванным краем, 21—23-пластины с ретушированной головкой.
Таб. VIII. 1—27-резцы.
Таб. IX. 1—8-скребки, 9—20-буравчики, 21, 22-вкладыши, 23-комбинированное орудие,
24—27-ножи, 28—30-наконечники стрел, 31—33-зооморфные изображения (кремь).
Таб. X. 1—54-геометрические микролиты
Таб. XI. 1—5-топоры
Таб. XII. 1-топор, 2—8-тесла.
Таб. XIII. 1—5-терочники
Таб. XIV. 1-молоток, 3-пест, 4-пращевой камень
Таб. XV. 1-полировальный, 3, 4-заготовки, 5, 6-тесла.
Таб. XVI. 1—8-донья сосудов (керамика)
Таб. XVII. 1—6-фрагменты сосудов.
Таб. XVIII. 1—6-вельчики сосудов.
Таб. XIX. 1—10-фрагменты сосудов
Таб. XX. 1—9-фрагменты сосудов
Таб. XXI. 1—14-фрагменты сосудов.
Таб. XXII. 1—14-фрагменты сосудов

Одиши

- Таб. XXIII. 1—12-нуклеусы
Таб. XXIV. 1—18-резцы.
Таб. XXV. 1—12-скребки.
Таб. XXVI. 1—20-геометрические микролиты, 21-наконечник стрелы 22—27-пластины,
28—33-проколки 34 ретушированная пластина со скошенной головкой, 35—36-зубчатые
орудия, 37-микролиты.
Таб. XXVII. 1—6-топоры.
Таб. XXVIII. 1, 2, 4—7, 9-тесла, 3-точило, 8-зернотерка.
Таб. XXIX. 1—4-молотки и рубящие орудия.
Таб. XXX. 1—5-поврежденные орудия из галечника.
Таб. XXXI. 1—5-терочники
Таб. XXXII. 1—4-микролиты
Таб. XXXIII. 1—4-микролиты
Таб. XXXIV. 1-лемеховидное орудие, 2, 3-сперленные орудия, 4-наконечник стрелы.
Таб. XXXV. 1—12-фрагменты керамики.
Таб. XXXVI. 1—10-фрагменты керамики.

Гурванта

- Таб. XXXVII. 1-нуклеус, 2—7-скребки, 8—11-резцы, 12, 13, 15—18-проколки, 19-рету-
шированная пластина 20-24-геометрические микролиты.
Таб. XXXVIII. 1—3-полированные топоры, 4-молоток.
Таб. XXXIX. 1—6-полированные орудия.

Таб. XI. 1-макролит, 4, 3-каменные отщепы, 4-пращевой камень, 5-торочник.

Таб. XLI. 1 — 10 фрагменты керамики.

Кистрик

Таб. XLII. 1—12-геометрические микролиты, 13, 14-скребки, 24—26, 33—35, 47-резцы, 27—31-проколки, 36—44-пластины, 45-наконечник стрелы.

Таб. XLIII. 1-полированный топор, 2-заготовка топора, 3-обломок топора, 4-грузило, 5, 6, 13 макралиты, 12-скребок, 6, 9, 11-кремневые орудия.

Мамати

Таб. XLIV. 1, 2-полированные орудия, 7-трапеция 3, 4-проколки, 5-скребок, 6, 8, 10-фрагменты керамики.

Хуцубани

Таб. XLV. 1, 2-нуклеусы, 3—20-скребки, 21—34-пластины.

Таб. XLVI. 1—17-резцы, 18—341-разные орудия.

Таб. XLVII. 1. Анасеули I. Общий вид холма. 2. Анасеули II. Общий вид холма (Минис шхе).

Таб. XLVIII. Поселения эпохи мезолита и неолита в Западном Закавказье.

АБ НИИ — Абхазский научно-исследовательский институт.

БИП Аз. ФАН — Бакинский Институт палеобиологии Азербайджанского филиала Академии наук СССР.

ИИМК — Институт истории математической культуры Академии наук СССР.

ИЯЛИ — Абхазский институт языка, литературы и истории.

КСИИМК — Краткие сообщения Института истории материальной культуры Академии наук СССР.

СА — Советская археология.

СЭ — Советская этнография.

ЛОИА — Ленинградское отделение Института археологии Академии наук СССР.

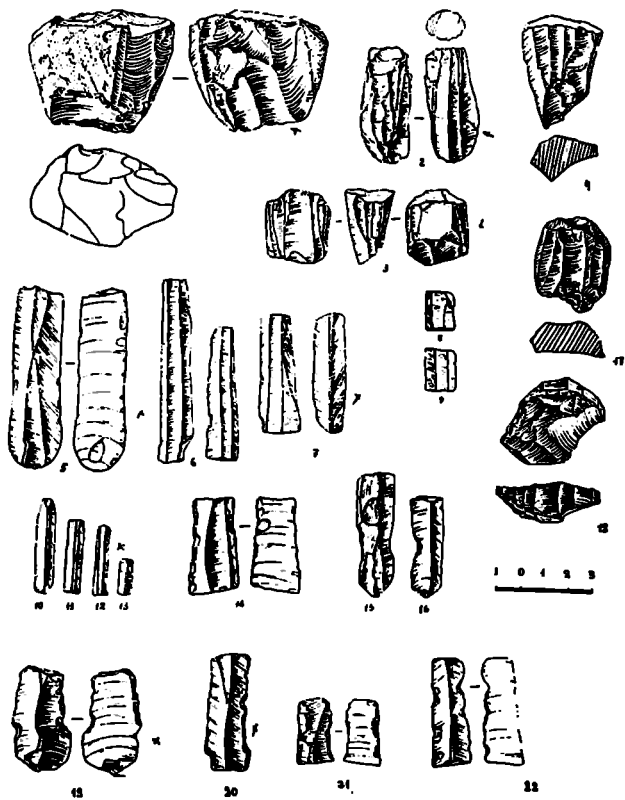
МИА — Материалы и исследования по археологии СССР.

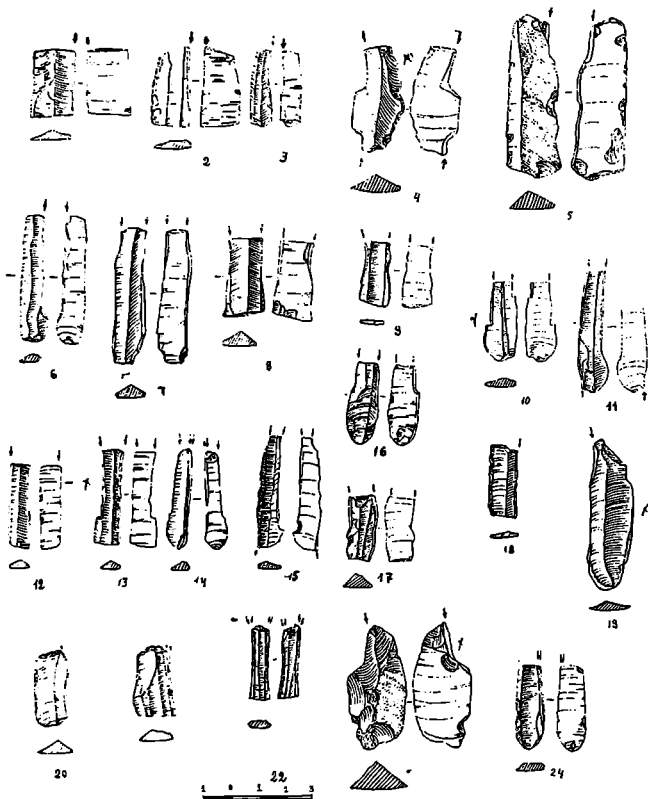
Тр. ГИМ — Труды Государственного Исторического музея.

МКАНЧП — Международный конгресс антропологов по изучению четвертичного периода.

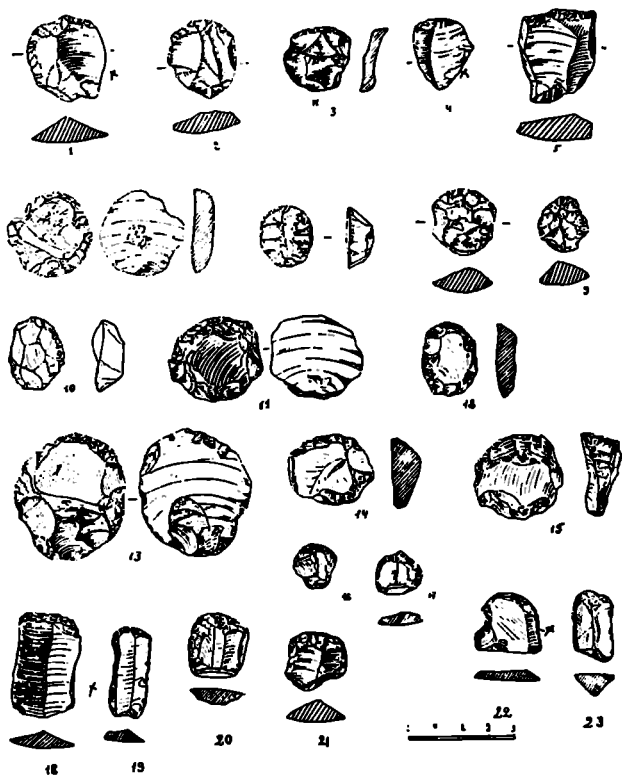
КБНИИ — Кабардино-Балкарский научно-исследовательский институт.

ЮТАКЭ — Труды Южно-Туркменистанской археологической комплексной экспедиции.

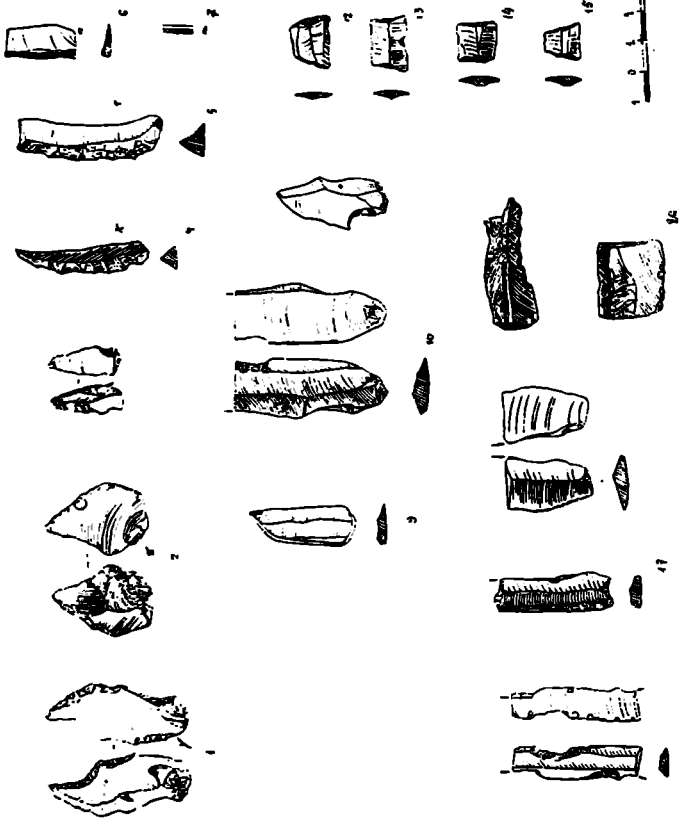

IV 圖

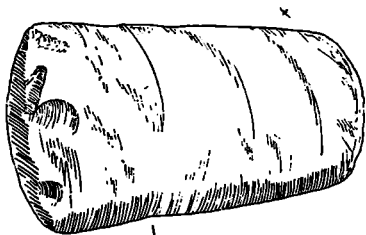

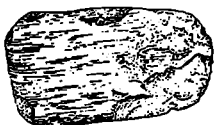
l x

x p

x

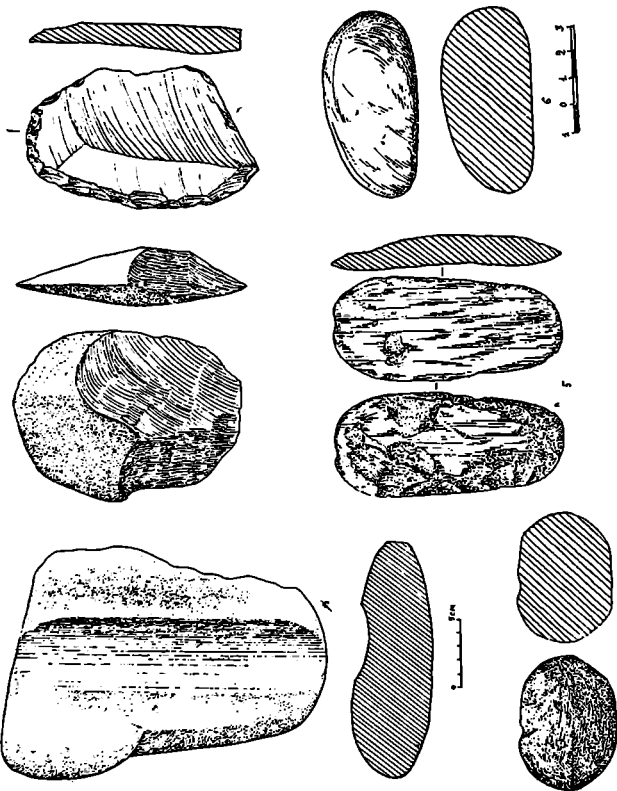
l

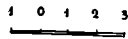
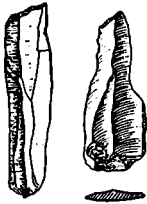
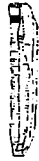
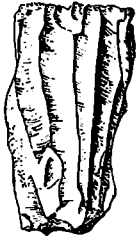

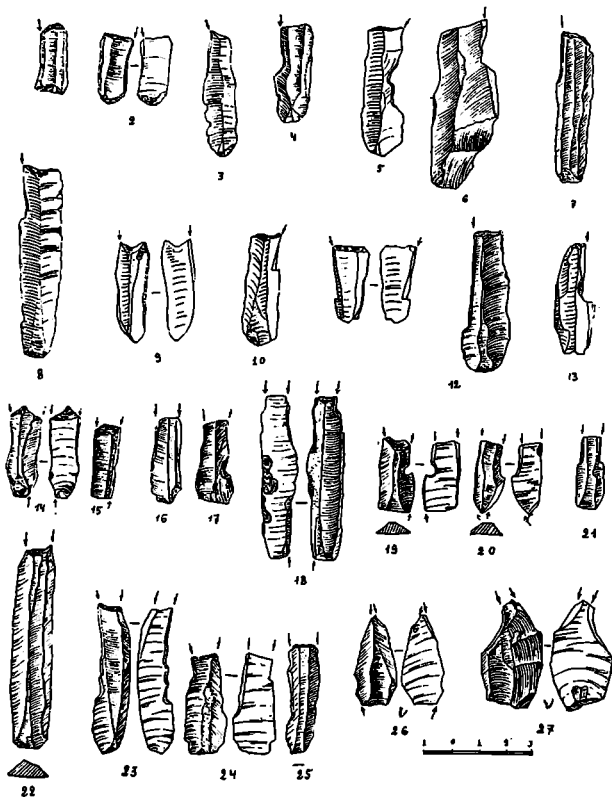
l

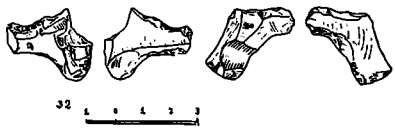
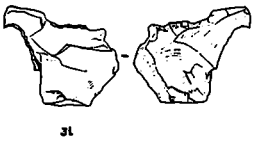
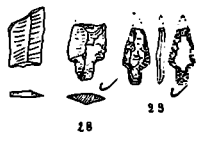
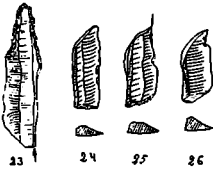
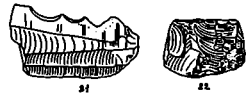
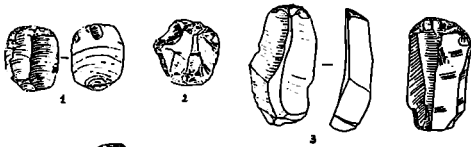

С. 3. VI

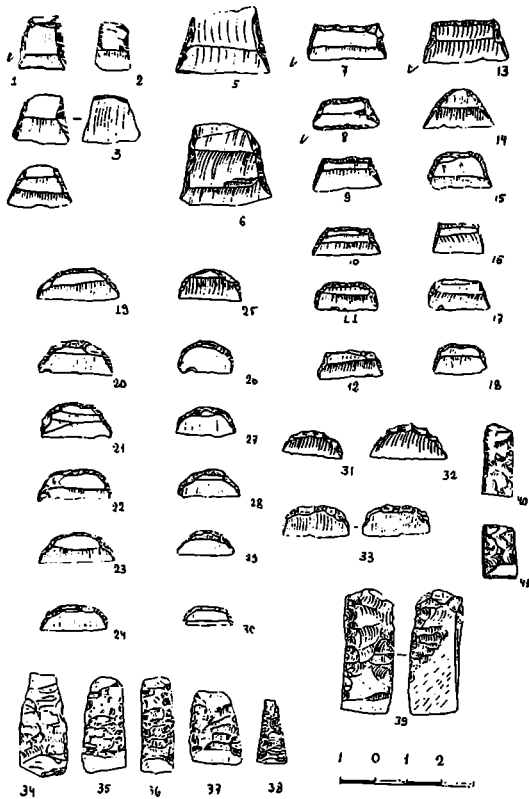

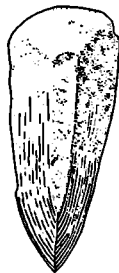
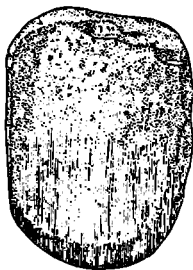

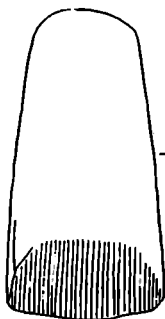
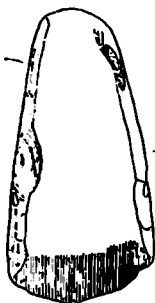
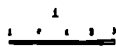
Tab. X

1 0 4 2 3

3

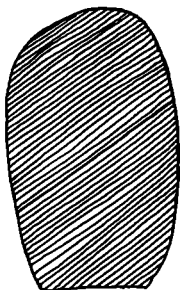
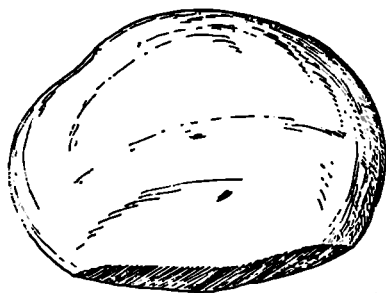

6

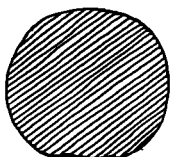
7

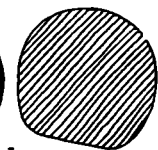
8

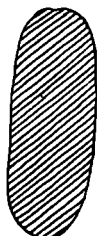
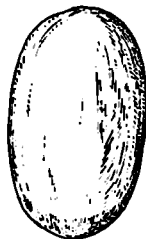
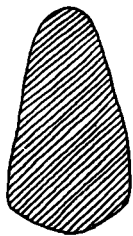
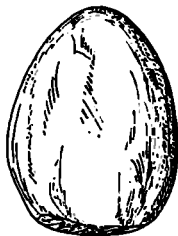
1

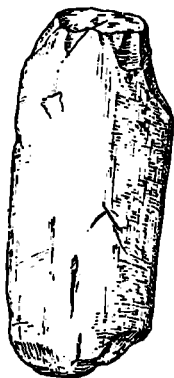
2

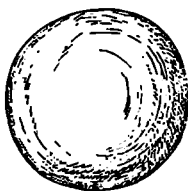
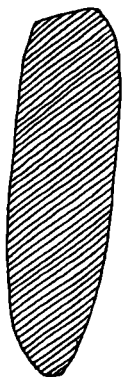
3

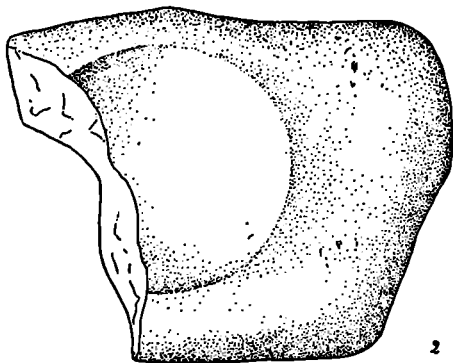
ش. XIV

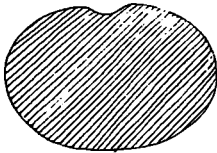
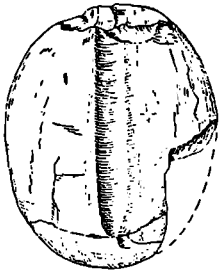
1

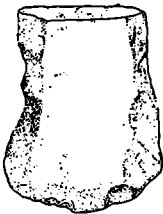
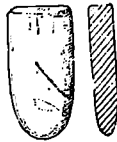
3

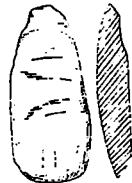
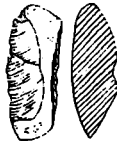
2

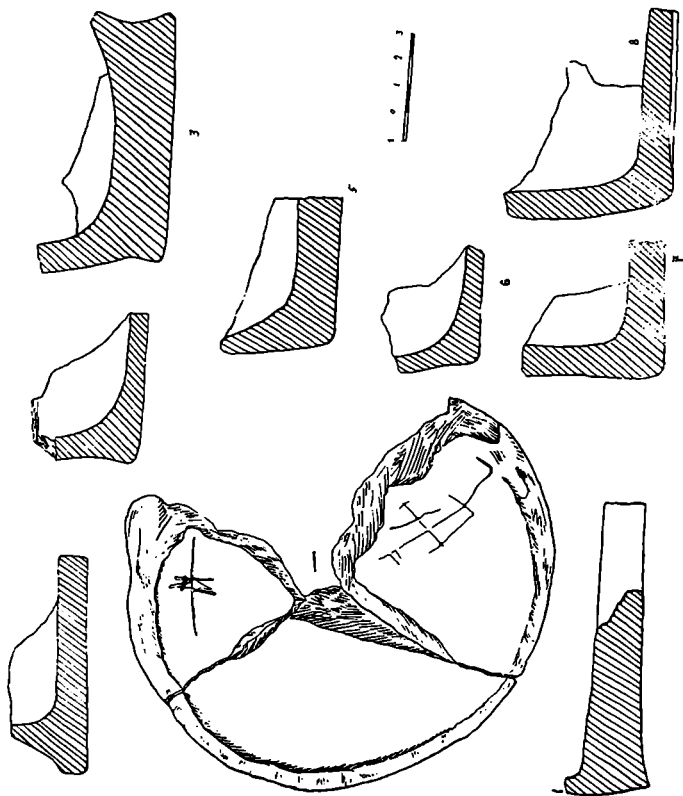

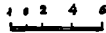
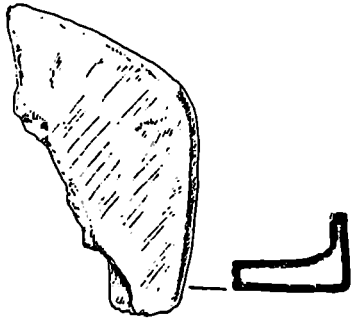
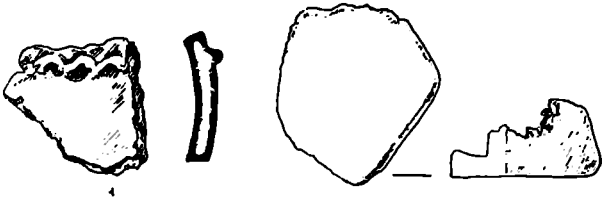
4

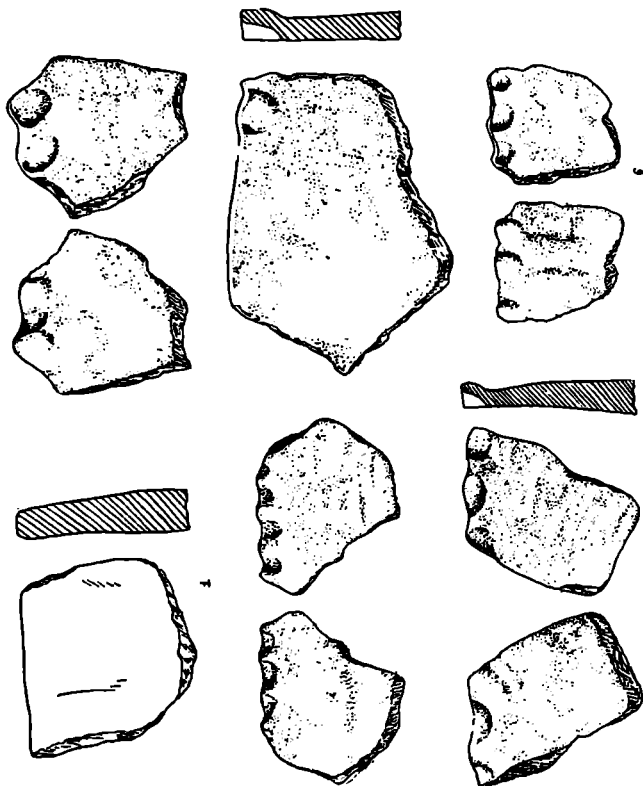

4

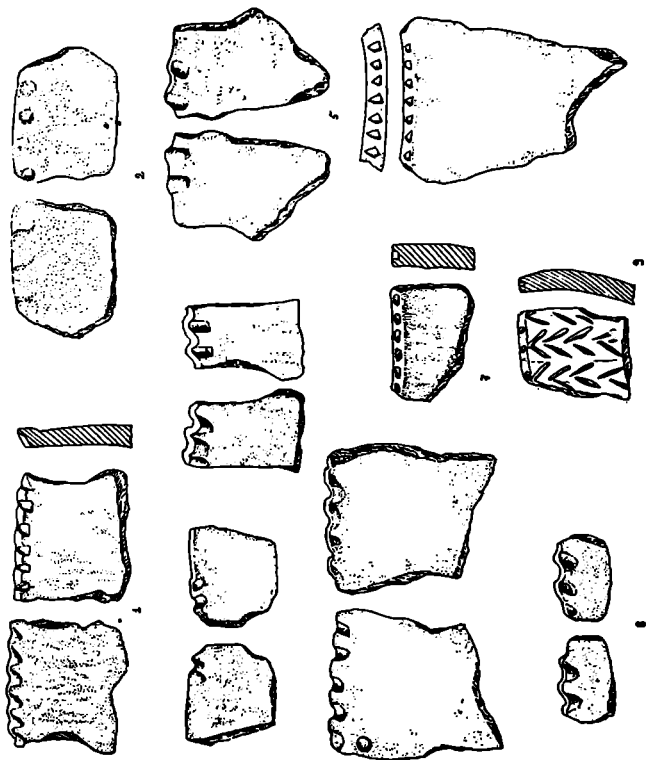

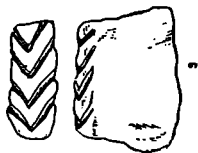
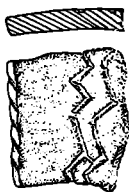
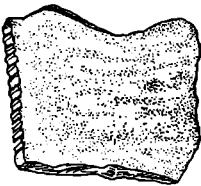
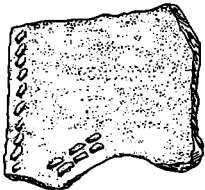
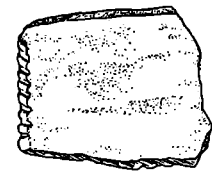
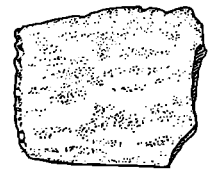
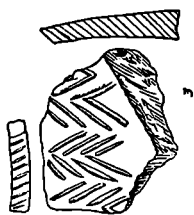
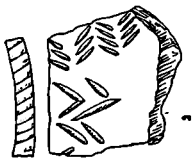
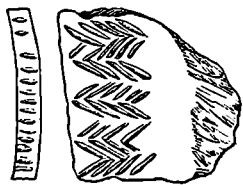

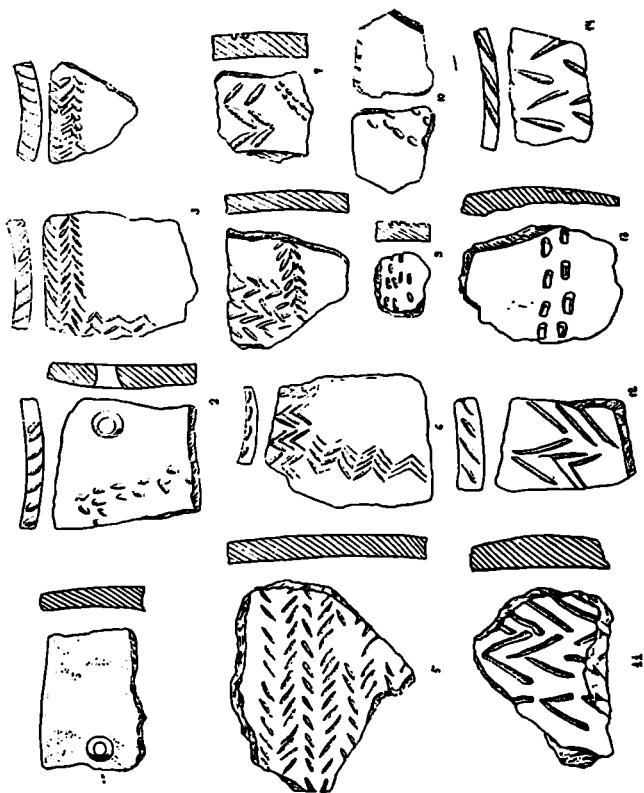

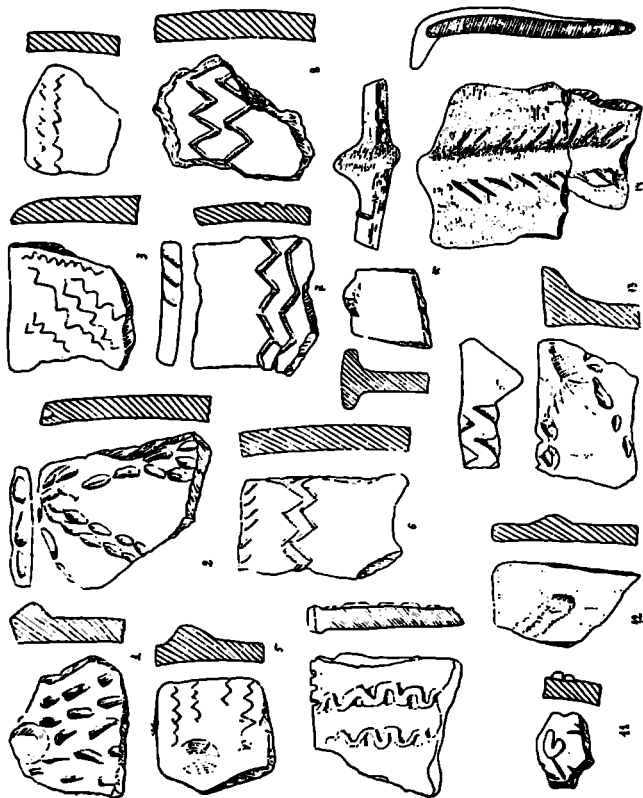

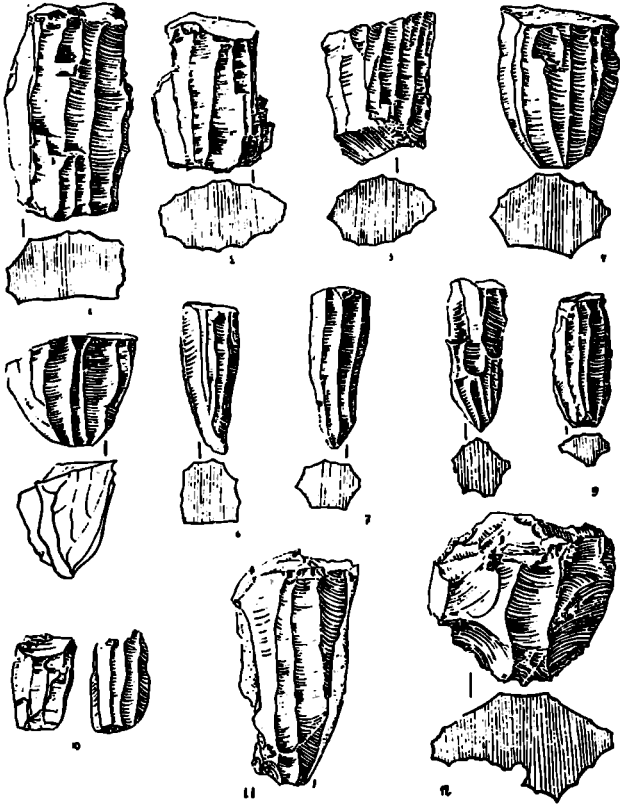

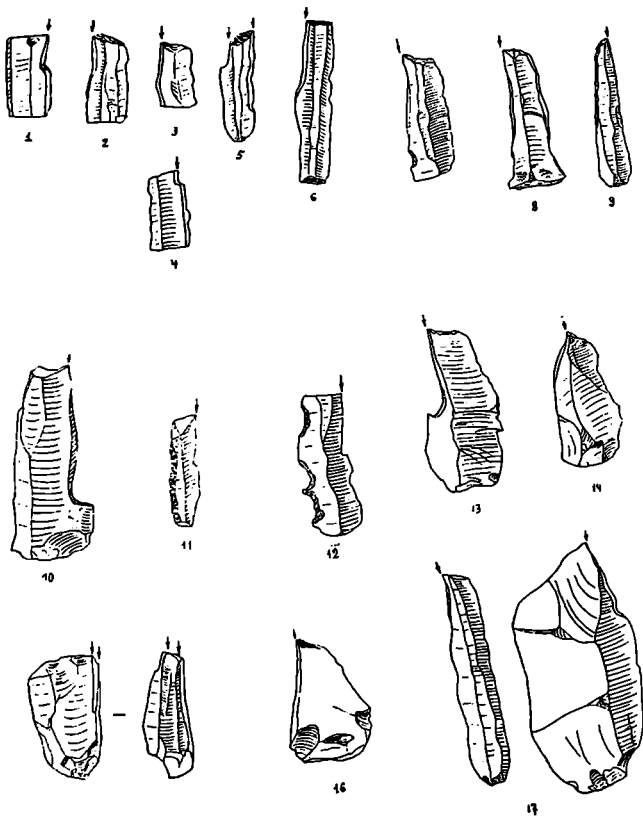

Сд. XXIV

1

2

3

4

5

6

7

8

9

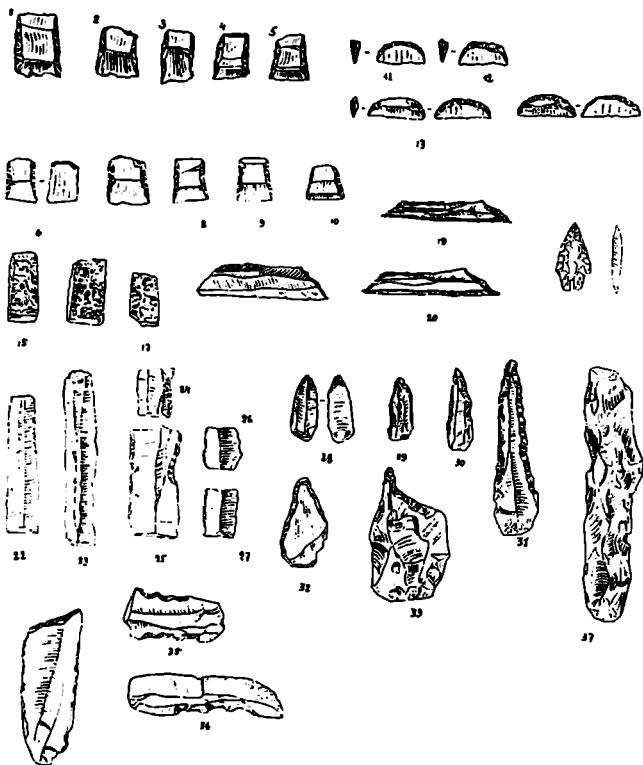
10

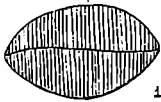
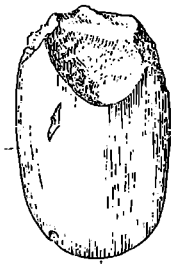
11

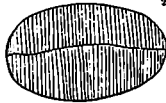
12

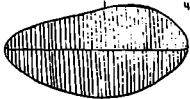
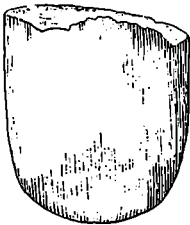
1

2

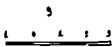
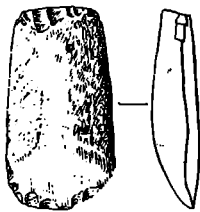
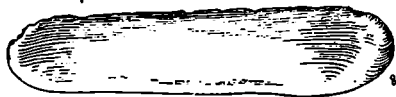
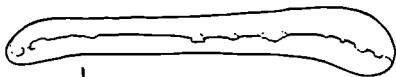
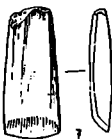
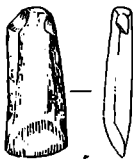
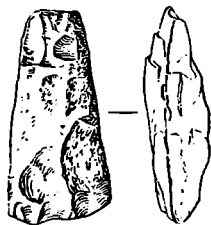
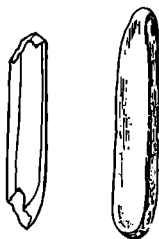
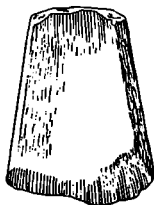
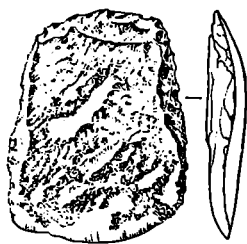

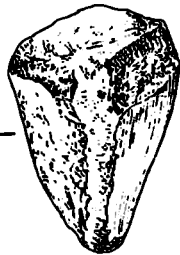
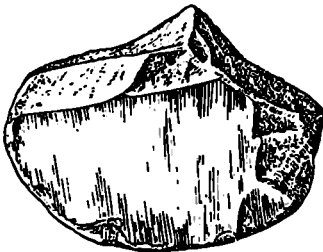
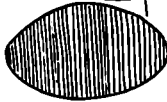
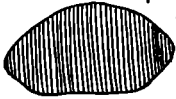
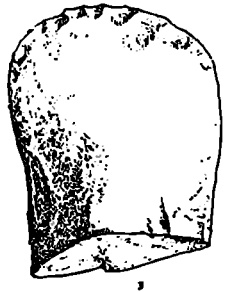
3

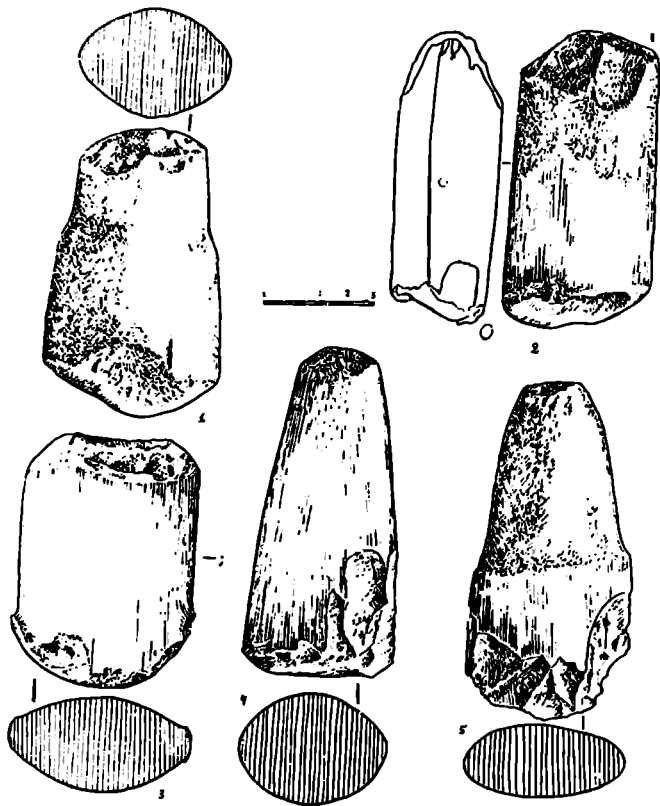

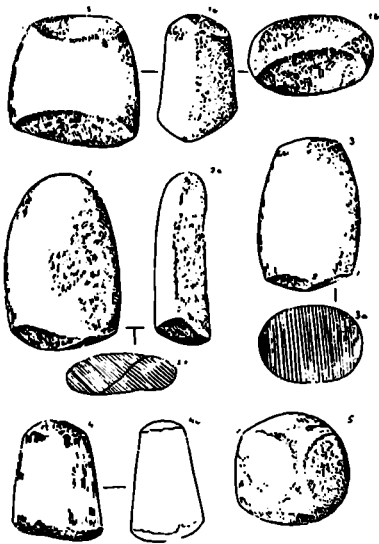
4

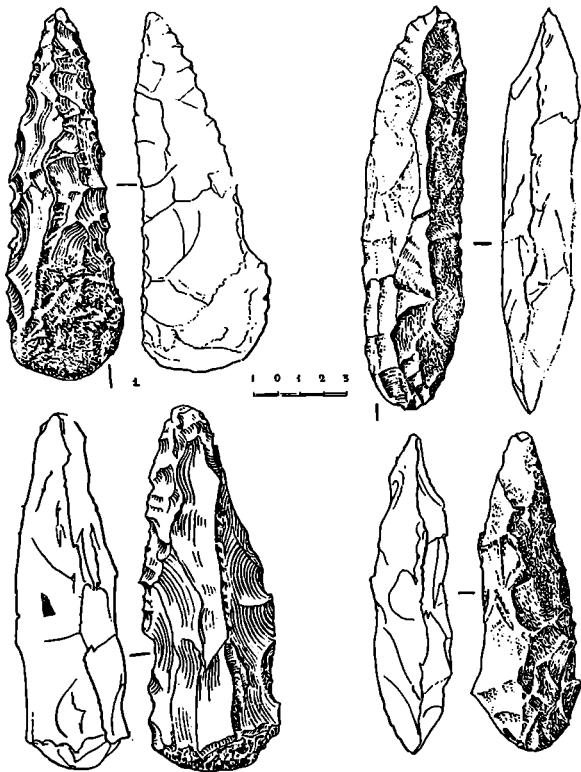

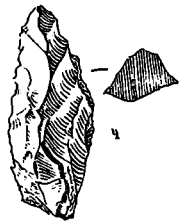
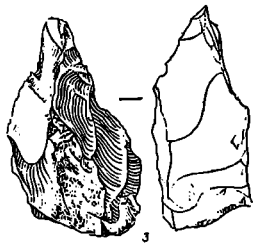
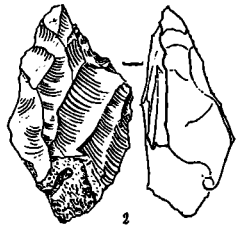

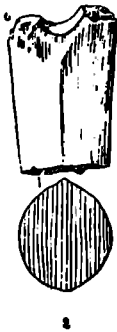
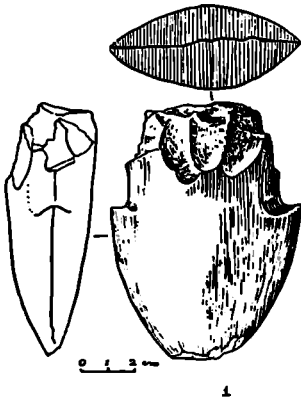

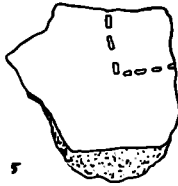
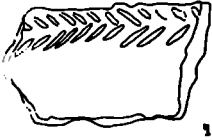
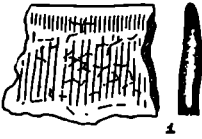

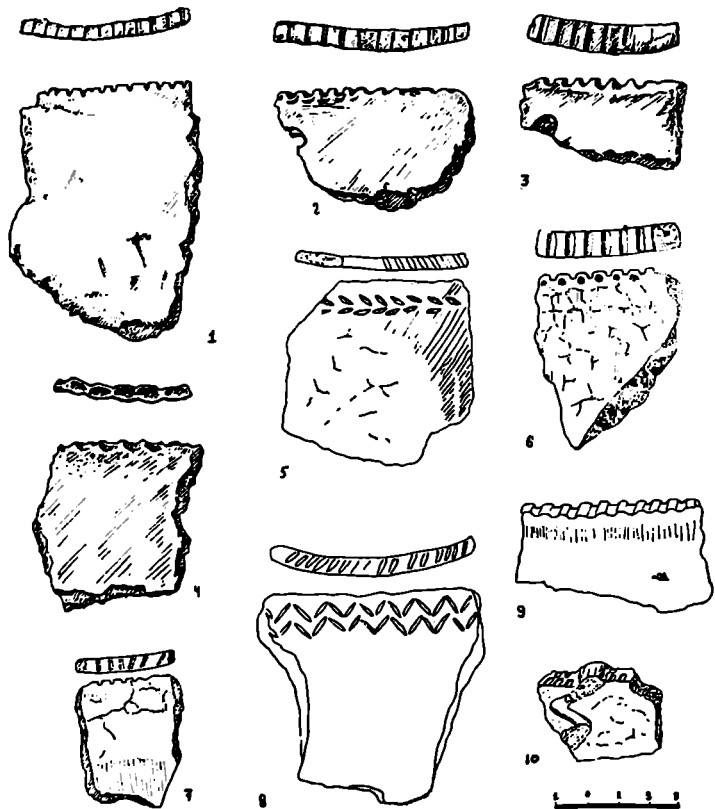
С. XXXIII

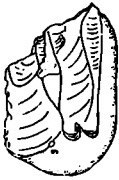

1

2

3

4

5

7

8

9

10

11

12

13

14

16

17

18

14

21

22

23

20

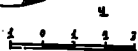
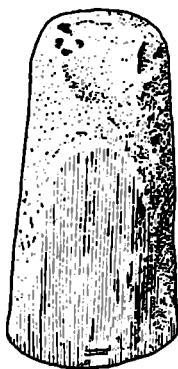
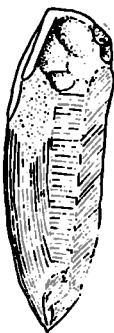

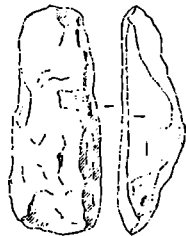
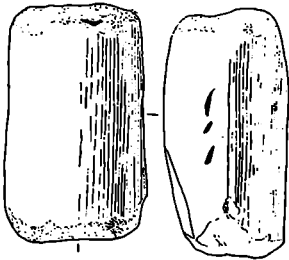
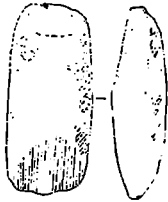
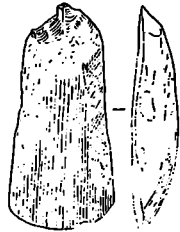
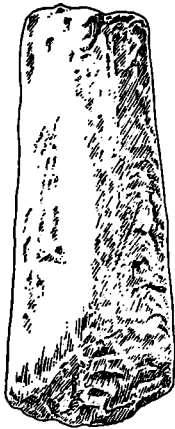

1

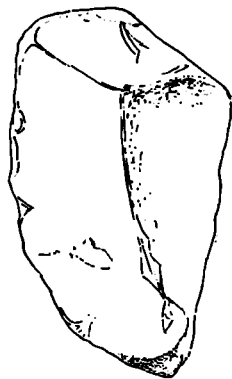
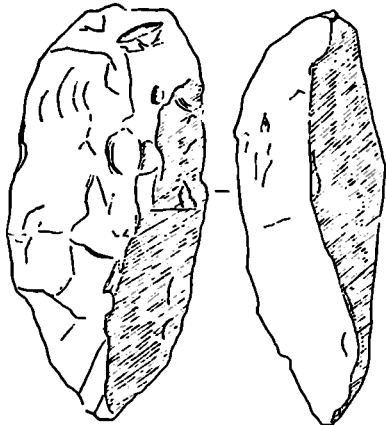

2

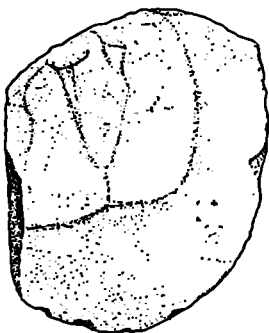

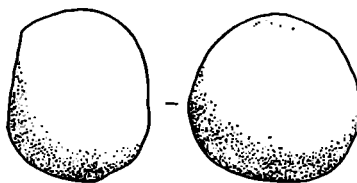
С. 3. XL

2

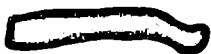
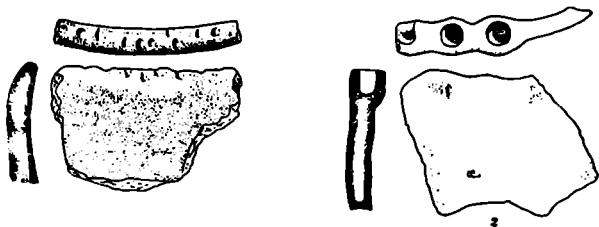

3

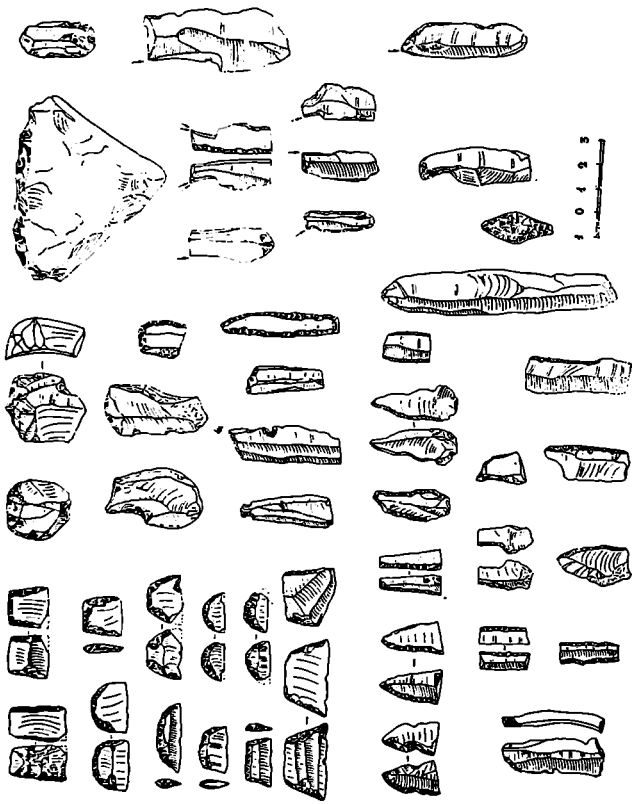
5

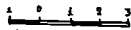
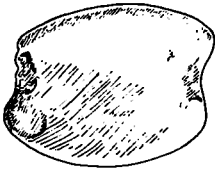
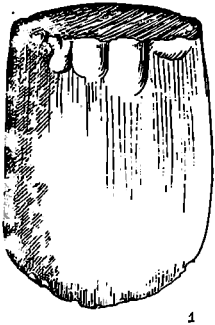

1 0 4 2 3

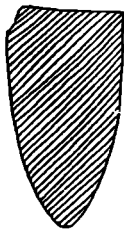
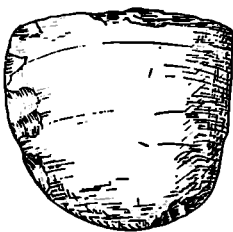
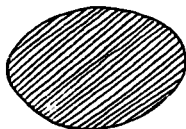

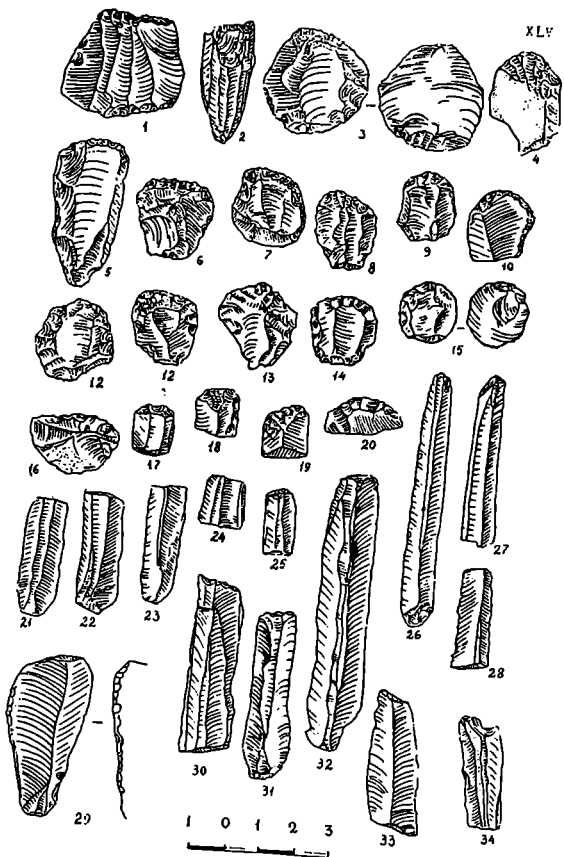

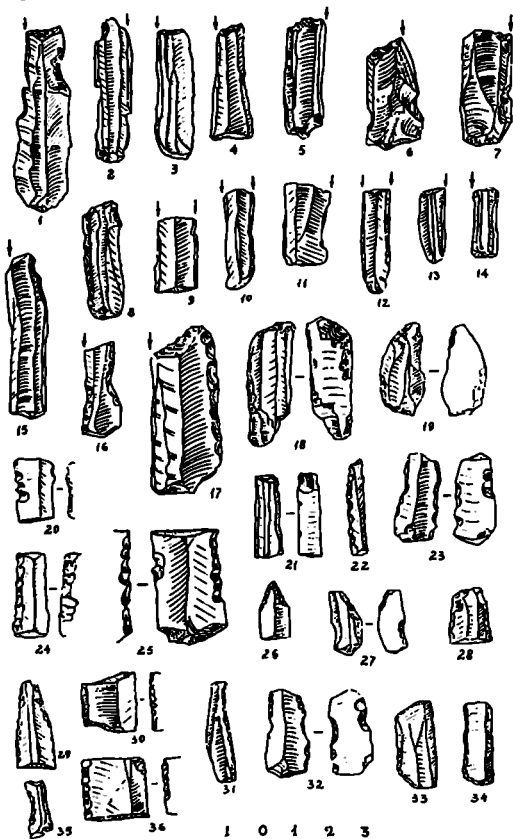
XLIV

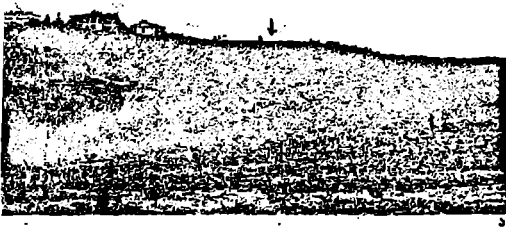

10

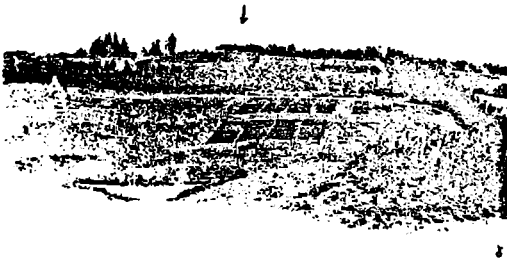
11

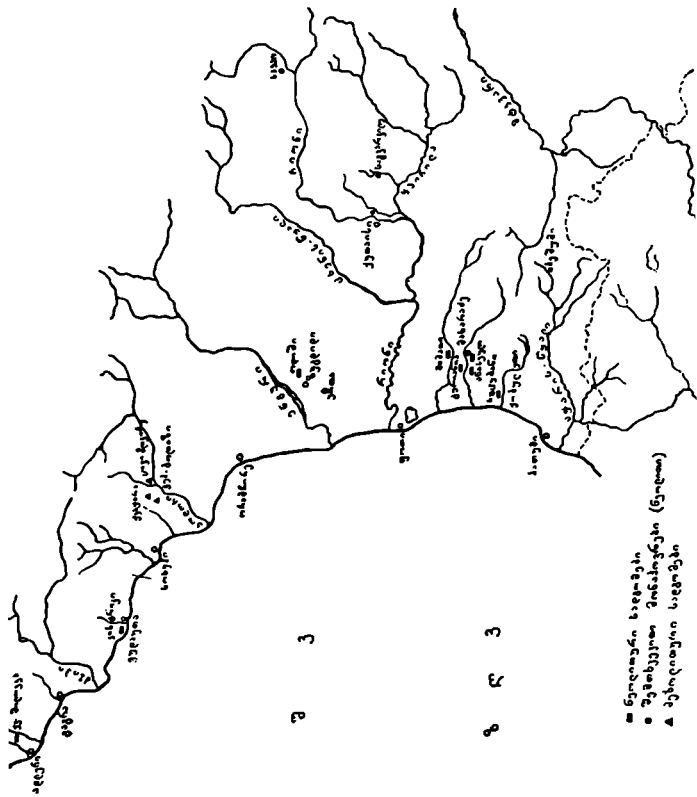

س. 1.

س. 2.

შ 3

ფ რ 3

- ნულოვანი სიღრმეები
- უმთქმური შენაკადები (ნაღობა)
- ▲ პერიოდული სიღრმეები

შინაარსი

წინასიტყვაობა.	3
შესავალი	5
I თავი. დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითური ძეგლები და მათი სტრატოგრაფიის საკითხი	14
1. სტრატოგრაფიის შესახებ	14
2. ნეოლითური ძეგლების ნიუთიერი მასალა	18
II თავი. დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითური კულტურის დახასიათება და ქრონოლოგიის საკითხი	67
1. ადრენეოლითური ძეგლები	67
2. გვიანნეოლითური ძეგლები	~~74~~
III თავი. დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითის ადგილი კავკასიის კულტურის განვითარების ისტორიაში	89
დასკვნები	<u>109</u>
რეზიუმე რუსულ ენაზე	110
ტაბულების აღწერილობა	119
ტაბულების აღწერილობა (რუსულ ენაზე)	121
შემოკლებათა განმარტება (რუსულ ენაზე)	122
ტაბულები	123